

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

БЕРВЕНО СОФІЯ МИКОЛАЇВНА

УДК 330.59:331.215.3]:[316.34:364.652.4:004](043)

ДИСЕРТАЦІЯ

**«СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА РІВНІСТЬ ТА НЕРІВНІСТЬ В
УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ»**

051 – Економіка

(галузь знань 05 – Соціальні та поведінкові науки)

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ / С.М. Бервено

Науковий керівник: Гриценко Андрій Андрійович, доктор економічних наук,
професор

Харків – 2026

АНОТАЦІЯ

Бервено С. М. Соціально-економічна рівність та нерівність в умовах цифрової трансформації. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 051 – Економіка (Галузь знань 05 – Соціальні та поведінкові науки). – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. Міністерства освіти і науки України, Харків, 2026.

У дисертаційному дослідженні обґрунтовано логіку розгортання соціально-економічної нерівності в умовах цифрової трансформації, шляхи практичного застосування комплексних заходів обмеження соціально-економічної нерівності та її негативних проявів і підходи до забезпечення соціально-економічної рівності.

Показано, що нерівність – це форма багатофакторного, складного соціально-економічного відчуження, прояв якого залежить від полюсу соціальної піраміди, що загострюється під тиском зростання нерівності та призводить до руйнування людського потенціалу, біо-соціо-духовного розлюднення та поляризації шляхом поглиблення та збільшення факторів розшарування.

Цифровізація стає ефективним інструментом для зменшення нерівності лише за умови, що вона супроводжується комплексними, орієнтованими на людей стратегіями, які вирішують питання справедливості та рівності. За цих умов цифрові технології можуть стати каталізатором для більш справедливого та інклюзивного суспільства в майбутньому. Існує певна кількість складних способів, якими технології можуть або зменшити, або збільшити нерівність. При сприятливих інституційних рамках, суспільства мають потенціал для розширення можливостей людей шляхом збільшення доходів та покращення рівня та якості життя. При стохастичному протіканні цифровізації виникають цифрові розриви - цифрова нерівність. В умовах цифрової трансформації

нерівність актуалізується у формі цифрового відчуження, як механізму комплексної об'єктивації даних, часу, внутрішніх та матеріальних ресурсів людини, що протистоять їй, та призводять до втрати суб'єктності та формування максимально усталеної (резильєнтної) багатофакторної нерівності між полюсами соціальної піраміди.

Цифрові трансформації породжують нову форму нематеріального гібридного капіталу – цифровий капітал. Цифровий капітал фіксує, як доступ до технологій та оволодіння цифровими навичками стають ресурсами, які можна накопичувати, передавати та перетворювати на інші форми переваг. Цифровий капітал поступово перетворюється на ключовий ресурс людини в умовах цифровізації, що може бути конвертований в економічні та соціальні переваги в різних соціальних сферах, що складається з інтерналізованих здібностей (цифрові компетенції, управління інформацією, комунікація, створення контенту, безпека та вирішення проблем) та екстерналізованих ресурсів (доступ до цифрових технологій та інфраструктур). Цифровий капітал стає новітнім фактором формування нерівності.

Проведено класифікацію форм нерівності шляхом визначення наступних критеріальних ознак. Виокремлена функціональна нерівність, що включає фронтальні (фундаментальні) та інструментальні форми; просторова нерівність, що включає глобальну, національну, регіональну та периферійну (взаємодія «місто – село»); темпоральна нерівність, що включає нову та спадкову (міжпоколінську).

Соціально-економічна нерівність є інтегративною єдністю економічної та соціальної нерівностей, що обумовлює необхідність поєднання у процесі аналізу її економічний та соціальний виміри для обґрунтувати її стану, проявів та тенденції у певний період часу.

З'ясовано, що трактування складного феномену соціально-економічної нерівності необхідно через розуміння спільно-розділеного характеру соціальної та економічної складової нерівності, де економічна складова віддзеркалює специфіку розподільчих відносин, а соціальна - рефлексію-

відношення до особливостей цього розподілу. Соціальна нерівність, відокремлюючись від економічної, здійснює сходження через набуття окремих проявів та розгортання нових форм, залишаючись при цьому детермінованою економічною.

На основі аналізу ключових характеристик соціально-економічної нерівності проведено класифікацію її факторів шляхом декомпозиції фундаментальних (доходи, розподільчі відносини, накопичення капіталу, відносини між працею та капіталом, власність, економічна влада, належність до соціальних груп, умови праці, демографічні параметри відтворення населення тощо) та актуальних елементів (інформаційне привласнення, інформаційне відчуження, освіта, накопичення цифрового капіталу, кризи, епідемії, етнокультурні характеристики населення, нестандартна зайнятість, соціальні ролі та статуси, трансформації ринку праці тощо).

Показано, що гендерна форма соціально економічної нерівності на відміну від інших форм, які надбудовують соціальне на економічному базисі, розвивається за інверсійним типом: починаючи з формування соціальних ролей, на базі фізіологічних відмінностей, через ціннісно закріплені соціальні ролі та статуси, відповідно до яких визначається міра включеності в розподільчі відносини, коли соціальна складова нерівності стає базисом, а економічна – надбудовою.

Охарактеризовано процес нагромадження нерівності, що утворює поєднуючий ефект нерівності як шляхом розширення нерівності, так і накопичення її додаткових властивостей. Нагромадження нерівності може відбуватися вертикально - міжпоколінська нерівність, горизонтально - через створення нових форм та міжвимірному впливу, та за рахунок створення нових атракторів – проникнення нерівності в нові сфери. Однак всі ці складові процесу нагромадження нерівності вибудовуються на основі існуючої матриці нерівності – розподілу суспільного продукту.

Розкрити характеристики процесу інституціоналізації нерівності як шляху закріплення певних форм відчуження через формальні (формалізація

нерівності, законодавче закріплення відчуження) та неформальні канали (виправдання нерівності як такої («ідеологія нерівності»), популяризація позитивних властивостей нерівності, закріплення соціальних ролей тощо).

Представлено трактування соціально-економічної справедливості як нерозривної цілісності усіх принципів безбар'єрного розвитку особистості та соціуму в умовах ефективного включення в систему суспільного відтворення і повноцінної участі в суспільному розподілі на основі принципів інклюзивності, релевантності та залученості.

Соціальна економічна рівність є зворотною стороною нерівності. Нерівність має значний деструктивний вплив на всю соціально-економічну систему, навпаки, рівність є фактором подолання невизначеності та кризовості системи й володіє потенціалом її усталеного розвитку. На цій основі ми розрізняємо поняття «резильєнтність нерівності», що характеризує такий стан соціально-економічної системи, при якому панують інститути нерівності, а ментальний конструкт суспільства відбиває схильність підтримки існуючого порядку – так званий інституційний супровід нерівності, що формує її замкнене коло. Навпаки, поняття «резильєнтність рівності» характеризує такий стан соціально-економічної системи, при якому панують інститути рівності, а матрицею ментального конструкту суспільства виступає соціальна справедливість. Основою формування соціально-економічної рівності є система розподільчих відносин. Від того, як саме в соціально-економічній системі відбувається процес розподілу, залежить обсяги і структура споживання, масштаби нового циклу виробництва, добробут населення, вектори соціального та економічного розвитку.

На основі аналізу ексклюзивних та інклюзивних факторів соціально-економічної рівності у їх взаємозв'язку та взаємозалежності розкрито багатовекторність та системність впливу соціальної ексклюзії на рівень соціально-економічної рівності, що обумовлює можливість негативної синергії її ексклюзивних факторів. Виходячи з цього, обґрунтовано, що

інклюзивні трансформації суспільства у всіх його сферах та на всіх рівнях є умовою подолання ексклюзивних обмежень рівності.

Охарактеризовано потенціал забезпечення соціально-економічної рівності інклюзивної економіки, що поєднує потенціали інклюзивності: системи економічних відносин – досягнутий суспільством у певний період часу рівень його можливостей та здатності щодо подолання обмежень включеності у економічні процеси населення у цілому, зокрема індивідів та соціальних груп різної особистісної та соціальної ідентичності; інституційного середовища соціально-економічної інклюзії.

Визначено, що екосистеми забезпечення соціально-економічної рівності - це структурована сукупність ресурсів, суб'єктів, інститутів, зв'язків та процесів забезпечення цільового рівня соціальної інклюзії суспільних відносин виробництва, розподілу, обміну, споживання на техніко-технологічному, господарсько-управлінському, соціально-економічному рівнях, що характеризується динамічністю, здатністю до розвитку та трансформацій та володіє синергетичними (визначаються ступенем єдності її структурних елементів, їх загальної спрямованості на досягнення цільового рівня соціальної інклюзії) та мережевими ефектами (інтеграція екосистем мікро-, мезо- та макро- рівнів забезпечує мультиплікацію результату інтеграції синергетичних ефектів її складових).

Ключові слова: нерівність, розподіл, доходи, бідність, праця, зайнятість, показники нерівності, справедливість, соцзахист, міграція, криза, капіталізм, резильєнтність, цифровізація.

ABSTRACTS

Berveno S. M. Socio-economic equality and inequality in the context of digital transformation.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 051 – Economics (05 – Social and Behavioral Sciences) – V.N. Karazin Kharkiv National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2026

This dissertation substantiates the logic underlying the evolution of socio-economic inequality under conditions of digital transformation, identifies practical mechanisms for mitigating socio-economic inequality and its adverse manifestations, and develops approaches to promoting socio-economic equality.

The study demonstrates that inequality constitutes a multifactorial and complex form of socio-economic alienation, the manifestation of which depends on an individual's position within the social hierarchy. Intensified by growing disparities, inequality contributes to the erosion of human potential, bio-social-spiritual dehumanization, and social polarization through the deepening and multiplication of stratification factors.

Digitalization becomes an effective instrument for reducing inequality only when accompanied by comprehensive, human-centered strategies that address issues of equity and social justice. Under such conditions, digital technologies can serve as catalysts for a more equitable and inclusive society. However, technology can both reduce and exacerbate inequality through multiple and often complex mechanisms. Within favorable institutional frameworks, societies can expand opportunities for individuals by increasing incomes and improving living standards and quality of life. Conversely, when digitalization develops in a stochastic and unregulated manner, digital divides emerge, giving rise to digital inequality. Under conditions of digital transformation, inequality increasingly manifests as digital alienation - a mechanism of comprehensive objectification of individuals' data, time, internal capacities, and material resources. This process undermines individual agency and contributes to

the formation of resilient, multifactorial inequalities between the poles of the social hierarchy.

Digital transformation generates a new form of intangible hybrid capital - digital capital. Digital capital reflects how access to technology and mastery of digital skills become resources that can be accumulated, transmitted, and converted into other forms of advantage. As digitalization progresses, digital capital increasingly becomes a critical resource that can be transformed into economic and social benefits across various spheres of life. It consists of internalized capabilities (digital competencies, information management, communication, content creation, cybersecurity, and problem-solving skills) and externalized resources (access to digital technologies and infrastructure). Consequently, digital capital emerges as a contemporary determinant of inequality.

A classification of inequality forms is proposed based on several criteria. Functional inequality is distinguished into frontal (fundamental) and instrumental forms; spatial inequality includes global, national, regional, and peripheral dimensions (particularly in the context of urban-rural interactions); and temporal inequality encompasses both newly emerging and inherited (intergenerational) forms.

Socio-economic inequality is conceptualized as an integrative unity of economic and social inequalities, necessitating the simultaneous consideration of both dimensions in order to explain its condition, manifestations, and developmental trends during a given period.

The study argues that the complex phenomenon of socio-economic inequality should be understood through the interconnected yet distinct nature of its economic and social components. The economic dimension reflects the characteristics of distributive relations, whereas the social dimension represents society's perception and evaluation of those distributive outcomes. While social inequality may evolve into distinct forms and manifestations, it remains fundamentally conditioned by economic structures.

Based on an analysis of the key characteristics of socio-economic inequality, its determinants are classified into fundamental factors - including income, distributive relations, capital accumulation, labor-capital relations, ownership structures, economic power, social group affiliation, working conditions, and demographic reproduction parameters, and contemporary factors, such as information appropriation, information alienation, education, digital capital accumulation, crises, epidemics, ethnocultural characteristics, non-standard employment, social roles and statuses, and labor market transformations.

The research demonstrates that gender-based socio-economic inequality differs from other forms of inequality. Whereas most forms of inequality emerge through the superimposition of social structures upon an economic foundation, gender inequality develops through an inverse process. Beginning with socially constructed roles rooted in physiological differences, it evolves through socially and culturally embedded values and statuses that determine individuals' participation in distributive relations. In this case, the social dimension becomes the foundation, while economic inequality emerges as its derivative.

The process of inequality accumulation is characterized as generating a cumulative effect through both the expansion of existing inequalities and the acquisition of additional inequality-generating properties. Inequality may accumulate vertically through intergenerational transmission, horizontally through the creation of new forms and cross-dimensional interactions, and through the emergence of new attractors that extend inequality into previously unaffected spheres. Nevertheless, all dimensions of inequality accumulation are ultimately rooted in the existing matrix of inequality - the distribution of the social product.

The study further reveals the process of inequality institutionalization as a mechanism through which particular forms of alienation become entrenched via both formal channels (such as the legal codification and formalization of inequality) and informal channels (including the justification of inequality through an "ideology of inequality", the promotion of its allegedly positive attributes, and the reinforcement of socially prescribed roles).

Socio-economic justice is conceptualized as the inseparable unity of principles ensuring barrier-free personal and societal development through effective inclusion in systems of social reproduction and equitable participation in social distribution, based on the principles of inclusiveness, relevance, and engagement.

Socio-economic equality is interpreted as the opposite yet complementary dimension of inequality. Whereas inequality exerts a profoundly destructive influence on socio-economic systems, equality contributes to overcoming uncertainty and systemic crises while creating conditions for sustainable development. Accordingly, the concept of the resilience of inequality is introduced to describe a socio-economic system dominated by institutions that reproduce inequality and by collective mental constructs that legitimize and support the existing order, thereby creating a self-reinforcing cycle of inequality. In contrast, the resilience of equality characterizes a socio-economic system governed by institutions of equality and guided by social justice as its foundational normative framework.

The study emphasizes that distributive relations constitute the fundamental basis for socio-economic equality. The manner in which distribution occurs within a socio-economic system determines the volume and structure of consumption, the scale of future production cycles, population welfare, and the trajectories of social and economic development.

An analysis of exclusive and inclusive factors influencing socio-economic equality reveals the multidimensional and systemic effects of social exclusion on equality outcomes. The interaction of exclusionary factors may generate negative synergistic effects, thereby reinforcing inequality. Consequently, inclusive transformations across all spheres and levels of society are identified as a necessary condition for overcoming exclusionary barriers to equality.

The potential of the inclusive economy to promote socio-economic equality is examined. This potential derives from two interconnected dimensions of inclusiveness: first, the capacity of the system of economic relations to overcome barriers to participation in economic processes for the population as a whole,

including individuals and social groups with diverse personal and social identities; and second, the institutional environment that supports socio-economic inclusion.

Socio-economic equality ecosystems are defined as structured systems of resources, actors, institutions, relationships, and processes aimed at achieving target levels of social inclusion within the spheres of production, distribution, exchange, and consumption at technological, managerial, and socio-economic levels. Such ecosystems are characterized by dynamism, adaptability, and transformational capacity. They generate synergistic effects determined by the degree of integration and common orientation of their structural components toward social inclusion, as well as network effects arising from the integration of ecosystems across micro-, meso-, and macro-levels, thereby multiplying the outcomes produced by their combined synergistic capacities.

Keywords: inequality, distribution, income, poverty, labor, employment, inequality indicators, justice, social protection, migration, crisis, capitalism, resilience, digitalization.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Публікації у фахових виданнях України з присвоєнням категорії «Б»:

1. Бервено С.М., Бервено О.В., Броницький О.М. Актуалізація інституційної методології дослідження економічної безпеки в умовах глобальної невизначеності. *Комунальне господарство міст*. 2023. Вип. 2 (176). С. 19-28.

DOI: <https://doi.org/10.33042/2522-1809-2023-2-176-19-28>

URL: <https://khg.kname.edu.ua/index.php/khg/en/article/view/6106/6024>

Ключові слова: економічна безпека, національна безпека, інститути, інституційні пастки, інституційна система, інституційна архітектура, економічний розвиток.

Особистий внесок Бервено С. М.: розкриття взаємозв'язків економічної безпеки та соціально-економічної нерівності; аналіз інституційних чинників економічної безпеки держави

Особистий внесок Бервено О. В.: підбір джерел для написання статті, визначення мети та остаточне редагування тексту.

Особистий внесок Броницького О. М.: аналіз чинників та складових економічної безпеки на мікро- та макро- рівнях

2. Бервено С.М., Бервено О.В., Злобін В.Ю. Соціально-економічна нерівність в Україні у вимірі показників глобальних індексів. *Комунальне господарство міст*. 2024. Вип. 7 № 188. С. 7-14.

DOI: <https://doi.org/10.33042/2522-1809-2024-7-188-7-14>

URL: <https://khg.kname.edu.ua/index.php/khg/uk/article/view/6427/6348>

Ключові слова: нерівність, соціально-економічна нерівність, глобальні індекси, фактори та критерії соціально-економічної нерівності.

Особистий внесок Бервено С. М.: характеристика соціально-економічної нерівності; розрахунки показників

Особистий внесок Бервено О. В.: підбор джерел для написання статті, визначення мети та остаточне редагування тексту.

Особистий внесок Злобіна В. Ю.: оформлення табличного матеріалу.

3. Бервено С.М., Бервено О.В., Злобін В.Ю. Аналіз соціально-економічної нерівності крізь призму міграції. *Комунальне господарство міст*. 2025. Вип. 7 № 190. С. 29-35.

DOI: <https://doi.org/10.33042/2522-1809-2025-2-190-29-35>

URL: <https://khg.kname.edu.ua/index.php/khg/uk/article/view/6437/6358>

Ключові слова: нерівність, соціально-економічна нерівність, фактори та наслідки соціально-економічної нерівності, міжнародна міграція, міграційні тенденції.

Особистий внесок Бервено С. М.: розкриття взаємозв'язків міжнародної міграції та соціально-економічної нерівності; аналіз становища мігрантів та розривів між ними та місцевим населенням

Особистий внесок Бервено О. В.: підбор джерел для написання статті, визначення мети та остаточне редагування тексту.

Особистий внесок Злобіна В. Ю.: порівняльний аналіз становища добровільних та вимушених мігрантів.

4. Бервено С.М., Бервено О.В., Москвіна А.О., Броницький О.М. Гендерні аспекти соціально-економічної нерівності: основні характеристики та сучасні тенденції. *Комунальне господарство міст*. 2025. Вип. 5. № 193. С. 15-23.

DOI: 10.33042/3083-6735-2025-5-193-15-23

URL:

<https://khges.kname.edu.ua/index.php/khges/uk/article/view/6513/6433>

Ключові слова: соціально-економічна нерівність, гендерна ексклюзія, гендерні стереотипи, гендерні розриви, екосистема, гендерно чутливі робочі місця.

Особистий внесок Бервено С. М.: характеристика гендерної нерівності; аналіз тенденцій гендерних розривів в Україні

Особистий внесок Бервено О. В.: підбор джерел для написання статті, визначення мети та остаточне редагування тексту.

Особистий внесок Москвіної А. О.: аналіз гендерної нерівності на ринку праці.

Особистий внесок Броницького О. М.: підбор фактологічної бази дослідження.

5. Бервено С. М., Бервено О. В. Вплив сучасних міграційних тенденцій на процес нагромадження ознак нерівності. *Проблеми економіки*. 2025. Вип. 4. С. 6-13.

DOI:10.32983/2222-0712-2025-4-6-13

URL:

https://www.problecon.com/article/?year=2025&abstract=2025_4_0_6_13

Ключові слова: соціально-економічна нерівність, міграційні тенденції, біженці, міграційна політика, вплив умов, дискримінація.

Особистий внесок Бервено С. М.: характеристика процесу нагромадження нерівності, виокремлення фундаментальних та актуальних ознак нерівності

Особистий внесок Бервено О. В.: підбор джерел для написання статті, визначення мети та остаточне редагування тексту.

6. Бервено С. М. Соціально-економічна рівність: ексклюзивні обмеження та інклюзивні чинники забезпечення. *Економічний простір*. 2025. № 208. С. 285-291.

DOI: <https://doi.org/10.30838/EP.208.285-291>

URL: <https://economicspace.pgasa.dp.ua/article/view/350014>

Ключові слова: соціальна ексклюзивність, інклюзивні чинники соціально-економічної рівності, потенціал інклюзивності системи економічних відносин та інституційного середовища, інклюзивність відносин власності та ринків ресурсів, інклюзивна зайнятість, цифрова інклюзія.

7. Бервено С. М. Екосистеми забезпечення соціально-економічної рівності: структура та види. Економічний простір. 2026. № 212. С. 338-344

DOI: <https://doi.org/10.30838/EP.212.338-344>

URL: <https://economicspace.pgasa.dp.ua/article/view/360888>

Ключові слова: розподільчі відносини, відносини соціально-економічної рівності, екосистеми соціально-економічної рівності, резильєнтність рівності, середовище екосистем, синергетичні та мережеві ефекти, інституційний супровід, криза, соціальна політика держави.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Бервено С. М. Цифрова нерівність як глобальне явище. *Актуальні питання розвитку світової економіки та міжнародного співробітництва: матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., Харків, 1–28 лютого 2022 р.* / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова [та ін.]; [редкол. : О. В. Бервено, Ю.В. Федотова, А. О. Москвіна]. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2022. С. 105-106.

URL: <https://ojs.kname.edu.ua/index.php/area/en/article/view/2975>

9. Berveno S. N. Gender inequality and ways to overcome it. *Актуальні питання економіки: глобальні тренди та сучасні виклики: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., Харків, 1–31 березня 2025 р.* / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова, Груз. міжнар. ун-т (Тбілісі, Грузія), Нац. акад. держ. упр. (Ханой, В'єтнам) [та ін. ; редкол.: О. В. Бервено, Ю. В. Федотова, А. О. Москвіна]. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2025. С. 208-210.

URL:

https://science.kname.edu.ua/images/dok/konferentsii/2025/Tezi%20konferencij%202025/kor.%20ZBIRNIK_Aktualni%20pitanna%20ekonomiki_globalni%20trendi%20ta%20sucasni%20vikliki_2025_Vip.pdf

10. Berveno S. N. Accumulation of the inequality in the conditions of increasing migration. *Світова економіка в умовах глобальної турбулентності: виклики та нові моделі розвитку: матеріали міжнар. наук.-практ. онлайн-конф., Харків, 28 квітня 2026 р.* / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова [та ін.]. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2026.

URL:

https://ekt.kname.edu.ua/images/Conferences/2026/section_3/6.Berveno.pdf

ЗМІСТ

ВСТУП	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ НЕРІВНОСТІ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ	26
1.1 Сутність, особливості та суперечності цифрової трансформації	26
1.2 Економічна природа соціально-економічної нерівності.....	43
1.3 Соціально-економічна нерівність: ознаки, форми та фактори.....	55
Висновки до розділу 1	82
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ НАГРОМАДЖЕННЯ НЕРІВНОСТІ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ.....	86
2.1 Інтегральні прояви глобальної тенденції зростання нерівності в Україні та світі.....	86
2.2 Демографічні та гендерні параметри соціально-економічної нерівності на ринку праці.....	101
2.3 Взаємозв'язки нерівності з провідними тенденціями сучасності..	116
Висновки до розділу 2	139
РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОЇ РІВНОСТІ.....	142
3.1 Інституційні заходи та інструменти регулювання нерівності.....	142
3.2 Соціально-економічна рівність: ексклюзивні обмеження та інклюзивні чинники забезпечення	171
3.3 Діалектика економічної ефективності та соціальної справедливості в формуванні усталеної рівності	182
Висновки до розділу 3	199
ВИСНОВКИ.....	203
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	206
ДОДАТКИ.....	235

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Нерівність з'являється з появою перших соціальних структур і супроводжує еволюцію людської цивілізації на всьому її протязі. З появою нерівності виникають чисельні спроби розв'язання цієї складної проблеми. Від давньогрецьких філософів до сучасних науковців – політологів, соціологів, економістів та представників інших суспільних наук – формується науковий дискурс щодо співвідношення рівності та нерівності в соціально-економічних відносинах. В наш час цифрової трансформації жваві дискусії щодо причин та наслідків нерівності набувають додаткової гостроти.

Соціально-економічна нерівність – це складний, багатоаспектний феномен, що пронизує всі сфери життєдіяльності суспільства і має тісні зв'язки з багатьма соціально-економічними явищами та процесами. Соціально-економічна рівність є зворотною стороною нерівності, вона стала омріяним ідеалом для багатьох поколінь людей, однак і досі залишається здебільшого науковим концептом.

Соціально-економічна нерівність, що притаманна кожній країні, не зважаючи на рівень її економічного розвитку, науково-технічні досягнення та ефективність цифрових трансформацій, є перманентною характеристикою сучасного світу та таїть в собі потенціал руйнування. Соціально-економічна нерівність негативно впливає на різні соціальні та економічні процеси на різних рівнях від мікро- до глобального, але перш за все має значний негативний вплив на суспільний розвиток, добробут населення та економічну безпеку держави.

Сьогоднішні реалії свідчать про те, що незважаючи на чисельні проведені наукові дослідження цього складного феномену, нерівність у світі продовжує зростати, каталізуючи рівень глобальної невизначеності. Подолання нерівності, принаймні її надмірного рівня, є важливим завданням держави, підґрунтям політики якої у цій сфері є наукові дослідження її сутності,

факторів, наслідків та суперечностей. Лише на основі системного розуміння сутності та актуальних проявів соціально-економічної нерівності в умовах цифрової трансформації, наука спроможна обґрунтувати необхідний комплекс заходів, спрямованих на досягнення соціально-економічної рівності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження соціально-економічної нерівності та рівності мають глибоке філософське коріння та беруть свій початок ще в працях давньогрецьких вчених. І до наших днів ця проблематика залишається актуальною в наукових дискурсах. Питання, як зароджується і формується соціально-економічна нерівність тривалий час хвилює дослідників всього світу з різних галузей знань – філософії, соціології, економіки, права та ін.

Актуальність дослідження процесів нерівності, добробуту та бідності підтверджується цілою плеядою Нобелівських лауреатів з економіки, які були відзначені премією за дослідження в цій галузі: Ф. Модільяні (1985), М. Алле (1988), А. Сен (1998), Дж. Акерлоф (2001), Дж. Стігліц (2001), П. Кругман (2008), Ж. Тіроль (2014), А. Дітон (2015), Р. Талер (2017), А. Банерджі (2019), Е. Дюфло (2019).

Серед зарубіжних та вітчизняних дослідників, які внесли значний вклад в розв'язання проблеми соціально-економічної нерівності слід відзначити: А. Аткинсона [140], В. Адамик [1], Т. Артёмову [3], А. Банерджі [142], Л. Баластрик [4], Р. Барро [143], Е. Дюфло [142], Р. Вілкінсона [259; 260], Н. Коваль [52], А. Колота [54], С. Кузнеця [198], Е. Лібанову [63-65], Б. Мілановича [203; 204], Р. Пікетта [259; 260], А. Сена [231], С. Тютюнникову [109; 110], Г. Франкфурта [164] та ін.

Чимало науковців присвятило свої роботи дослідженню окремих аспектів та форм нерівності, зокрема особливостям соціально-економічної нерівності в умовах цифрової трансформації, серед яких: І. Адам [135; 136], Д. Аджемоглу [134], М. Альхассан [136], А. Гриценко [29; 30], А. Імран [190], Н. Коровіна [57; 58; 59], Н. Можайкіна [78; 79], І. Островський [77; 78; 79], Дж. Робінсон [134], Н. Савицька [227; 228; 229], В. Соколов [99; 100; 101], Н.

Фортъє [163], Т. Чатченко [122; 123; 124], О. Яременко [101] та ін. Щодо форм нерівності у суспільстві, то у теперішній час досліджуються різні аспекти соціальної [51; 54], економічної [67], гендерної [39; 115; 229] нерівності та ін.

Серед сучасних дослідників, яким вдалося, на наш погляд, провести найбільш системні дослідження проблеми нерівності в глобалізованому світі, особливу увагу привертають роботи Б. Мілановича [203; 204], Дж. Стігліця [238; 239] та Т. Пікетті [215]. Важливе значення мають також роботи колективу дослідників Світової лабораторії нерівності, що працюють над підготовкою доповідей про нерівність у світі [264-266]. Сьогодні теоретичні та прикладні проблеми подолання нерівності досліджуються, переважно, у контексті аналізу її окремих форм. Однак розгортання та нагромадження різноманітних форм нерівності продовжує створювати додаткові питання для нових досліджень, що ґрунтуються на комплексному системному аналізі соціально-економічної нерівності, спрямованих на розкриття причин, критеріїв, наслідків та шляхів подолання соціально-економічних дисбалансів розвитку.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано в межах планової теми НДР кафедри економічної теорії та економічних методів управління Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Радикальна невизначеність як імператив інституційних трансформацій господарської системи» (номер державної реєстрації 0124U001667), де особисто дисертантом розкрито сутність соціально-економічної рівності та соціально-економічної нерівності й особливості розгортання нерівності та її додаткових проявів в умовах цифрової трансформації.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є теоретичне обґрунтування сутності та виявлення особливостей соціально-економічної рівності та нерівності в умовах цифрової трансформації та розкриття ключових напрямів практичної реалізації інклюзивних заходів

мінімізації негативного тиску соціально економічної нерівності на суспільний розвиток.

Досягнення поставленої мети обумовило необхідність вирішення наступних завдань:

1. Розкрити сутність, особливості суперечності та тенденції цифрової трансформації як фактору соціально-економічної рівності та нерівності.

2. Охарактеризувати економічну природу соціально-економічної нерівності та її складні багатофакторні впливи на соціально-економічний розвиток.

3. Розкрити основні ознаки, форми, фактори та наслідки соціально-економічної нерівності в умовах цифровізації.

4. Систематизувати інтегральні прояви глобальної тенденції зростання нерівності в Україні та країнах світу.

5. Виявити та систематизувати демографічні та гендерні параметри соціально-економічної нерівності на ринку праці.

6. Обґрунтувати взаємозв'язки нерівності з провідними тенденціями сучасної трансформації та ризиків розповсюдження нерівності на всі сфери життєдіяльності людини.

7. Систематизувати комплекс інституційних заходів та інструментів регулювання надмірної нерівності та її негативних впливів на соціально-економічний розвиток.

8. Розкрити ексклюзивні обмеження та інклюзивні чинники механізму забезпечення соціально-економічної рівності.

9. Запропонувати підходи розв'язання суперечності економічної ефективності та соціальної справедливості в формуванні усталеної рівності.

Об'єкт дослідження: соціально-економічна рівність та нерівність в умовах цифрової трансформації.

Предмет дослідження: структурні та параметральні закономірності розвитку, багатовекторні впливи та зміни соціально-економічної рівності та нерівності в умовах цифрової трансформації.

Методи дослідження. Отримані результати дослідження базуються на використанні сукупності методів дослідження економічної науки: аналізу та синтезу, індукції та дедукції (для виявлення сутності та структуризації соціально-економічної нерівності), єдності історичного і логічного, наукової абстракції, теоретичних узагальненнях (для виявлення закономірностей і тенденцій нагромадження соціально-економічної нерівності), системному і функціональному методах (для виявлення механізмів формування та функцій соціально-економічної рівності та нерівності); а також прикладних методах: порівняння і угруповань (для визначення провідних індикаторів та впливів нерівності), статистичного аналізу (для виявлення динаміки соціально-економічної нерівності), екосистемного підходу (для характеристики екосистеми забезпечення соціально-економічної рівності). В роботі також використовувалися: діалектичний метод (для розкриття основних суперечностей між економічною ефективністю та соціальною справедливістю, поєднання у єдину науково-дослідну програму досліджень ексклюзивних обмежень та інклюзивних чинників) та інституційний підхід (для розкриття інституційного комплексу забезпечення соціально-економічної рівності).

Інформаційну основу дисертаційного дослідження становлять законодавчі та нормативні акти України та міжнародні нормативно-правові документи, монографії та наукові статті провідних фахівців у вітчизняних та міжнародних наукових виданнях, статистичні матеріали, що публікуються вітчизняними та міжнародними статистичними та науково-дослідними організаціями.

Наукова новизна результатів дослідження, отриманих особисто здобувачем, полягає в наступному:

вперше:

- обґрунтовано, що соціально-економічна нерівність є комплексною формою багатофакторного відчуження, характер і динаміка якого детермінуються положенням індивіда в структурі соціальної стратифікації. Поглиблення цієї нерівності суттєво посилює процеси поляризації суспільства

та зумовлює деградацію людського капіталу. Доведено, що в умовах цифровізації нерівність трансформується у стійкий цифровий розрив. Цей феномен функціонує як механізм відчуження персональних даних, часових та матеріальних ресурсів індивіда, що призводить до обмеження його соціальної суб'єктності та інституціоналізації відтворюваної нерівності між різними соціальними групами (с. 34-36);

- розкрито сутність процесу кумулятивного нагромадження нерівності, яке концептуалізовано як тривимірне розширення базової матриці розподілу суспільного продукту: вертикальне (міжпоколінська нерівність), горизонтальне (виникнення її нових структурних форм) та експансивне (проникнення нерівності в позаекономічні сфери життєдіяльності). Обґрунтовано, що інтеграція цих вимірів зумовлює ефект системної конвергенції, за якого синергетична взаємодія та взаємовплив різних форм розшарування запускають механізм самопосилення нерівності, надаючи їй нових системних властивостей та інституційної стійкості (с. 80);

- введено у науковий обіг категорію «резильєнтність рівності», що характеризує такий стан соціально-економічної системи, при якому панують інститути рівності, а матрицею ментального конструкту суспільства виступає соціальна справедливість, на основі якої вибудовуються стратегії рівності, та категорію «резильєнтність нерівності», що характеризує такий стан соціально-економічної системи, при якому панують інститути нерівності, а ментальний конструкт суспільства відбиває схильність до підтримки існуючого порядку, забезпечуючи інституційний супровід нерівності (с. 171-172);

удосконалено:

- класифікацію форм нерівності за трьома базовими критеріями: функціональним (фундаментальні та інструментальні форми), просторовим (локалізація на глобальному, національному, регіональному та периферійному рівнях) та темпоральним (нова та міжпоколінська нерівність) (с. 59-61);

- трактування складного феномену соціально-економічної нерівності через розуміння спільно-розділеного характеру соціальної та економічної

складової нерівності, де економічна складова віддзеркалює специфіку розподільчих відносин, а соціальна - рефлексію-відношення до особливостей цього розподілу, що збагачує уявлення про співвідношення економічного і соціального в розподілі (с. 58-59);

- трактування екосистеми забезпечення соціально-економічної рівності як динамічної, самоорганізовуваної системи інститутів, суб'єктів, ресурсів та зв'язків, які інтегрують процеси виробництва, розподілу, обміну й споживання на техніко-технологічному, господарському та соціальному рівнях задля досягнення інклюзивного розвитку суспільства, що супроводжується синергетичним ефектом (внаслідок цільової конвергенції її елементів) та мережевим ефектом, який через міжрівневу інтеграцію (мікро-, мезо-, макро-) забезпечує мультиплікацію позитивних результатів соціоекономічних трансформацій (с. 192-196);

дістали подальшого розвитку:

- класифікація чинників соціально-економічної нерівності шляхом декомпозиції її фундаментальних (доходи, розподільчі відносини, накопичення капіталу, відносини між працею та капіталом, власність, економічна влада, належність до соціальних груп, умови праці, демографічні параметри відтворення населення тощо) та актуальних елементів (інформаційне привласнення, інформаційне відчуження, освіта, накопичення цифрового капіталу, кризи, епідемії, етнокультурні характеристики населення, нестандартна зайнятість, соціальні ролі та статуси, трансформації ринку праці тощо) (с. 76-78);

- характеристики процесу інституціоналізації нерівності як шляху закріплення певних форм відчуження через формальні (формалізація нерівності, законодавче закріплення відчуження) та неформальні канали (виправдання нерівності як такої («ідеологія нерівності»), популяризація позитивних властивостей нерівності, закріплення соціальних ролей) (с. 186-187).

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що вони поглиблюють наукові уявлення про соціально-економічну рівність та нерівність як системні чинники та критерії соціально-економічного розвитку. Викладені в роботі теоретико-методологічні підходи щодо розкриття сутності та встановлення взаємозв'язків досліджуваних понять можуть бути використані у викладанні економічних дисциплін в закладах вищої освіти, зокрема: Економічної теорії, Макроекономіки, Економіки розвитку, Соціальної економіки тощо.

Пропозиції автора, спрямовані на удосконалення системи забезпечення справедливого розподілу, можуть бути використані при розробці заходів соціальної та економічної політики України в галузі доходів, соціального захисту та розвитку людського потенціалу.

Особистий внесок здобувача. Усі наукові результати, отримані в дисертаційній роботі і винесені на захист, здобуто особисто автором і відображено в наукових публікаціях.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дисертації доповідалися на 3 міжнародних науково-практичних конференціях: Актуальні питання розвитку світової економіки та міжнародного співробітництва (Харків, 2022); Актуальні питання економіки: глобальні тренди та сучасні виклики (Харків, 2025); Світова економіка в умовах глобальної турбулентності: виклики та нові моделі розвитку (Харків, 2026).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 10 наукових праць, серед яких: 7 статей у фахових виданнях України з присвоєнням категорії «Б», а також 3 матеріалів тез доповідей на науково-практичних конференціях.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи складає 242 сторінки, у т. ч. основний текст обіймає 188 сторінок. Матеріали дисертації проілюстровано 15 рисунками та 12 таблицями. Робота містить 4 додатки. Список використаних джерел складається з 268 найменування.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ НЕРІВНОСТІ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

1.1 Сутність, особливості та суперечності цифрової трансформації

Сьогодні відбувається активне проникнення цифрових технологій у всі сфери життєдіяльності суспільства. Цифрова економіка задає вектор, яким будуть розвиватися соціально-економічні системи мікро-, мезо, макрорівнів на довгострокову перспективу, що викликає необхідність дослідження та всебічного аналізу процесів цифрової трансформації.

Поняття «цифрова економіка», «економіка знань», «інформаційне суспільство» та їх аналоги, що представлені в сучасних дослідженнях, формують нову реальність, що замінює індустріальну парадигму. У зв'язку з цим, країни світу приділяють пильну увагу гармонійному розвитку системотворчих елементів цифрової економіки, інформаційного суспільства та економіки знань.

Цифрова трансформація – це глобальний тренд світової економіки. Цифрові технології змінюють сучасну економіку, суспільство та саму людину. Вони формують нове універсальне інформаційно-комунікативне середовище, поширюють новітні практики соціальної взаємодії усіх суб'єктів світового економічного простору, створюють мультиплікативні ефекти цифровізації.

Поява цифрових технологій швидко переосмислює кожен аспект людського життя. Вплив діджиталізації залишається значним, що вимагає від підприємств у всьому світі реагувати на мінливі бізнес-норми. Підприємства можуть скористатися можливостями та захиститися від небезпек шляхом постійної адаптації та проактивних змін, оскільки середовище стає динамічним та створює постійно мінливі ситуації. М. Холікатті, С. Джавер та Н. Кумар наводять такі приклади: Uber, найбільшу компанію таксі у світі, яка не має транспортних засобів; Facebook, найпопулярнішу медіаканпанію у

світі, яка не має контенту; Alibaba, найкрупнішого роздрібного продавця у світі, який не має товарних запасів; та Airbnb, найбільший постачальник житла у світі, який не має нерухомості [184].

Цифрова трансформація – це процес утворення глобальної мережі економічних і професійних взаємодій та комерційних трансакцій. Економіка перебудовується на мережевий формат і функціонує на основі інформаційних та комунікаційних технологій. Економічна система, що базується на цифрових технологіях та деяких її додатках має мультиплікативний ефект цифровізації. Він проявляється в зменшенні витрат, диверсифікації форм взаємодії з покупцями, постачальниками, скороченням часу та простору в поширенні інвестицій та інновацій, створенні нових бізнес-моделей, оптимізації логістики створення доданої вартості тощо. Такі новітні технології як блокчейн, аналіз великих обсягів даних, штучний інтелект, машинне навчання, когнітивні технології проникають у всі галузі людського буття, створюючи особливий ефект та демонструючи необмежені можливості. Глибока модернізація комерційних взаємодій вже зараз сформувала величезний простір для нових підприємницьких ініціатив, відкрила шлях тисячам нових компаній, що позиціонують свій продукт як «підривну» технологію.

Такі революційні та динамічні зрушення в технологічному базисі світової економіки потребують глибокого осмислення тих змін, до яких вони ведуть. На жаль, як показує практика останніх десятиріч, світ стає все більш невизначеним та ризиковим, що не створює можливостей вирішення проблеми створення сталого розвитку.

Цифрова трансформація – це впровадження сучасних цифрових технологій у бізнес-процеси соціально-економічних систем усіх рівнів. Цей підхід передбачає не тільки встановлення сучасного обладнання або програмного забезпечення, а й фундаментальні зміни у підходах до управління, корпоративної культури, зовнішніх комунікацій.

За словами Імрана, впровадження інноваційних технологій для підвищення продуктивності, створення цінності та соціального добробуту

пов'язане з цифровою трансформацією, оскільки вона інтегрує цифрові технології у всі сфери бізнесу, що фундаментально змінює те, як організації працюють [190]. Так в галузях з високою концентрацією технологій цифрова трансформація стала джерелом постійного підприємництва та динамізму компаній зі змінами внутрішніх структур, щоб працювати одночасно у двох окремих режимах.

Цифрова трансформація може сприяти технологічному прогресу, створюючи нові можливості для соціальної інтеграції. Доступ до державних послуг, охорони здоров'я та освіти, а також прозорість уряду та розвиток робочих місць, можна покращити за допомогою нових технологій. Для цього, на думку І. Адама, необхідним є чітке дотримання правил та керівні принципи, які відіграють вирішальну роль у формуванні довіри до цифрових систем [135]. Коли користувачі відчувають впевненість у тому, що їхні персональні дані в безпеці, а їхні права захищені, вони більш охоче використовують цифрові інструменти та послуги. Тому цифрова інтеграція базується на довірі, надаючи доступ до цінних ресурсів, таких як онлайн-освіта, електронна комерція та можливості віддаленої зайнятості. Ця доступність особливо вигідна для груп з низьким рівнем доходу. Залучаючи ці групи до цифрової екосистеми, можна працювати над зменшенням економічної нерівності та створенням більш справедливих суспільств.

Цифровізація процесів актуальна не тільки на рівні окремих підприємств: цілі галузі обирають для себе цей шлях розвитку як єдину можливість відповідати умовам навколишнього світу, що стрімко змінюються. Завдяки цьому цифрова трансформація промисловості, роздрібної торгівлі, державного сектору та інших сфер уже сьогодні змінює життя кожної людини та кожної компанії.

Цифровізація – це більш глибинна трансформація, ніж просто заміна аналогового чи фізичного ресурсу на цифровий чи інформаційний. У соціально-економічній системі процеси можуть стати онлайн діалогами між сторонами, які раніше прямо навіть не спілкувалися. Тому «цифрова»

організація має фокусуватися на автоматизації процесів з метою зробити їх ефективнішими.

Цифрова трансформація – неоднозначна парадигма у суспільному розвитку, за її позитивними ефектами необхідно вміти прогнозувати, виявляти і управляти негативними тенденціями, викликами і загрозами. Окремим важливим аспектом цифрової трансформації є її накладання на інші трансформаційні процеси, зокрема ринкову трансформацію.

В нашому дослідженні ми сконцентруємо свою увагу на аспекті впливу цифрової трансформації і впровадження новітніх технологій на соціально-економічну нерівність. Цей вплив є багатоплановим і неоднозначним, поряд з позитивними змінами відбуваються і загострення негативних тенденцій нерівності. Зупинимося на цих аспектах докладніше.

Наростаюча нерівність є чи не найгострішою проблемою сьогодення. Цифрова трансформація не тільки має певний потенціал боротьби з нерівністю, але й в деяких випадках погіршує ситуацію, породжуючи нову форму нерівності – цифрову нерівність (цифрові розриви). Цифрова трансформація також загострює проблему безробіття та бідності.

Швидкий розвиток цифрових технологій приніс значні зміни в різні аспекти життя як в економічній, так і соціальній сферах. Досягнення в інформаційно-комунікаційних технологіях створили нові можливості для суспільства, але також можуть також спричинити виникнення різних проблем, у тому числі пов'язаних зі зростанням нерівності. Так В. Соболев та О. Яременко серед переваг цифрової економіки називають: зростання продуктивності, самореалізацію, глобальну взаємопов'язаність; а серед негативних: монополізацію, нерівність, нестабільність [101].

Н. Савицька та А. Полевич вбачають цифрові технології ключовими інструментами підвищення конкурентоспроможності бізнесу, підвищення ресурсоефективності та сприяння зростанню, орієнтованому на інновації. Зокрема використання підходів та інструментів цифрової трансформації (ERP, CRM, аналітика штучного інтелекту, великі дані, Інтернет речей, хмарні

сервіси, моніторинг ESG, R&D платформи) дозволяє бізнесу реалізовувати потенціал конкурентних переваг [228].

Дехто з дослідників вважають, що цифрові технології можуть підвищити добробут та усунути економічну нерівність. Зокрема, Н. Коровіна, Д. Арчідіаконо, Дж. Пічітто, Е.Дж. Омол стверджують, що поширення цифрових технологій створило нові можливості працевлаштування в таких секторах, як інформаційні технології та аналіз даних, які часто потребують висококваліфікованих працівників [58; 138; 209].

Хоча сучасна хвиля технологічного прогресу має потенціал вирішення економічної нерівності, вона і навпаки, загрожує засобам існування переважної більшості людей, роблячи вже багатих ще багатшими. Цифрова трансформація, попри свої переваги, може посилити нерівність через нерівність у доступі до технологій.

Так, Ш. Джордж справедливо стверджує, що збільшення попиту та підвищення заробітної плати висококваліфікованих працівників сприяє розширенню нерівності у доходах [232]. Ще один аспект відзначає Імран: цифрові технології також призвели до автоматизації або аутсорсингу багатьох низькокваліфікованих робочих місць, й це витіснення працівників призводить до зменшення можливостей працевлаштування та зниження заробітної плати, що посилює нерівність доходів [190].

Цифрова інклюзія виступає як шлюз до економічних можливостей у дедалі більш цифровому світі. За умови ефективного впровадження, зазначає Імран, вона розширює доступ людей до онлайн-освіти, можливостей віддаленої роботи та цифрових ринків [190]. Це надає можливості людям, які раніше були обмежені географічними чи економічними бар'єрами. Цифрова інклюзія дозволяє більшій кількості людей залучатися до цифрової економіки через електронну комерцію, цифровий банкінг та онлайн-підприємництво, тим самим створюючи нові потоки доходів та нові економічні можливості. Однак, без належної підтримки, існуюча нерівність у цифровій грамотності та доступі може фактично посилити розрив у нерівності доходів.

Регуляторна база для інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) може відігравати вирішальну роль у визначенні того, як переваги цифрової трансформації розподіляються між окремими. Е. Оутон вказує, що ретельно розроблені правила можуть встановити зобов'язання, забезпечуючи доступність цифрової інфраструктури в недостатньо обслуговуваних районах, а також сприяючи приватним інвестиціям без шкоди для доступності [212].

На наш погляд, вплив цифрової трансформації на нерівність легше за все простежити по ринкам праці, де зосереджені розподільчі відносини. Трансформація ринків праці шляхом цифровізації створила глибокі структурні зміни, які непропорційно впливають на різні сегменти суспільства. На передньому краї цієї трансформації знаходиться явище технологічного витіснення, коли автоматизація та штучний інтелект все частіше замінюють трудомісткі робочі місця. Цей ефект заміщення особливо сильний для низькокваліфікованих працівників, чийі завдання можна легко автоматизувати, створюючи фундаментальний зсув на ринку праці, який посилює нерівність у доходах. Такий ефект витіснення, на думку В. Айхорста та Г. Скаліза є не просто тимчасовим, а являє собою структурну зміну в економіці, де внесок праці у створення вартості систематично зменшується [159].

Оскільки розвиток інформаційно-комунікаційних технологій корінним чином змінює систему соціально-трудова відносин, то виникають не тільки процеси визволення зайвої робочої сили, але й новий запит на фахівців певного профілю. Так, Н. Коровіна наголошує на нових напрямках зайнятості, що виникають у зв'язку з розвитком Індустрії 3.0 і Індустрії 4.0, а також на змінах вимог до вакансій через проникнення сучасних технологій в традиційні галузі [58]. Сучасна цифрова трансформація на ринку праці, наголошує Т. Чатченко, проявляється у зростанні дистанційної та проєктної роботи, часткової зайнятості, активному використанні цифрових платформ, зміні професійної структури ринку праці та появі нових форм соціальної та професійної взаємодії [124].

Цифрова трансформація також привела до нових вимірів концентрації ринку та динаміки конкуренції. Великі технологічні компанії використовують мережеві ефекти та ефект масштабу для встановлення домінуючих позицій на ринку, створюючи бар'єри для менших підприємств та стартапів. Ця концентрація ринкової влади, зазначають Г. Гоггін зі співавторами, дозволяє провідним фірмам отримувати дедалі більшу частку економічної прибутку, концентруючи багатство серед невеликої групи лідерів ринку та їхніх акціонерів [175].

Цифровий розрив продовжує створювати та посилювати моделі виключення. У країнах з низьким рівнем доходу, де лише 2% населення займається інтернет-комерцією, обмежений доступ до цифрової інфраструктури, освіти та навичок створює самопідсилювальний цикл економічної маргіналізації. Галленштейн визначає механізми, – технологічне витіснення, передчасна деіндустріалізація, концентрація ринку та цифрове виключення, зазначаючи, що вони діють не ізольовано, а підсилюють один одного, створюючи поглиблений ефект на нерівність доходів [165].

Переваги цифрової трансформації непропорційно наростають для тих, хто вже має хороші навички, ресурси та положення на ринку, одночасно руйнуючи традиційні шляхи економічного прогресу для інших. Як вірно підмічає Н. Коровіна, фактор доступу до інформаційної інфраструктури і цифрових інструментів в сучасних обставинах має доповнюватися механізмами протидії інформаційної гіперасиметрії на ринку задля запобігання падінню доходів економічних суб'єктів [58].

Цифрова трансформація змінює те, як працюють підприємства, як працюють уряди та люди взаємодіють між собою. Це включає такі речі, як інтернет, смартфони, штучний інтелект, великі дані, хмарні сервіси та автоматизацію. Використання новітніх технологій створює потенціал покращення продуктивності. М. Альхассан та І. Адам наголошують на факті, що не лише наявність пристроїв, а й про вміння ними користуватися (цифрова грамотність) мають значення для використання цифрових переваг [136].

Розвиток ІКТ, на думку Д. Аджемоглу, П. Рестрепо, пропонує можливості для покращення рівня життя: дозволяють людям спілкуватися, вивчати нове, шукати можливості працевлаштування, створюють «інклюзивну суспільну сферу», полегшуючи людям взаємодію, мережу контактів та зв'язок [133]. Цифрова інклюзія - це багатогранна концепція, що охоплює доступ, навички та змістовну участь у цифровому суспільстві. Сама цифрова інклюзія, на думку ряду вчених (М. Фаруке [160], І. Імрана [136], Шаджі Джорджа [232]) являє собою вирішальний шлях для вирішення проблеми економічної нерівності в сучасній цифровій економіці.

Зв'язок між цифровою інклюзією та економічною нерівністю діє через кілька взаємопов'язаних механізмів, які разом формують економічні можливості та результати. В умовах цифрової трансформації ринків праці здатність отримувати доступ до цифрових технологій та ефективно їх використовувати стає не просто перевагою, а й фундаментальною передумовою для економічної участі. Особи, які не мають доступу до цифрових технологій або навичок, визначає Арчідіаконо, дедалі більше опиняються маргіналізованими в економічних можливостях, від пошуку роботи до віддаленої роботи, тим самим посилюючи та потенційно загострюючи існуючу економічну нерівність [138].

Роль цифрової інклюзії в розвитку людського капіталу представляє ще один критичний фактор, через який вона впливає на економічну нерівність. Цифрові навички та грамотність стали важливими компонентами людського капіталу, впливаючи як на перспективи працевлаштування, так і на потенціал заробітку. У цифровій економіці працівники з вищим рівнем цифрової компетентності, за висновком П. Редді зі співавторами, зазвичай отримують вищу заробітну плату та користуються більшою гарантією зайнятості, тоді як ті, хто не має цих навичок, стикаються з обмеженою мобільністю та підвищеною вразливістю до технологічного витіснення [223].

Ефективність цифрової інклюзії у зменшенні економічної нерівності критично залежить від якості та комплексності ініціатив щодо інклюзії. Однак

цифрова трансформація не виконає завдання покращення цифрової інклюзії, якщо держава не забезпечить рівний доступ до ІКТ, а також не створить необхідну ІКТ-інфраструктуру.

Цифрова інклюзія гарантує, що ІКТ стануть фундаментальним інструментом, доступним для всіх сегментів суспільства, а не навичками лише обмеженої групи фахівців. Використання ІКТ провокує кіберзлочини, спрямовані на незаконний доступ до інформації та коштів користувачів, наприклад, шахрайство з мобільними грошима через постійне використання користувачами мобільних платіжних послуг. Тому регулювання ІКТ має гарантувати конфіденційність та безпеку користувачів. У цифровому суспільстві окремі особи, підприємства та уряди покладаються на ІКТ для здійснення бізнес-операцій.

Однак, завдяки можливостям ІКТ підприємства розширюються та створюють можливості працевлаштування, що зменшує економічну нерівність. І. Адам зі співавторами відзначають особливу ефективність ІКТ для молодого покоління, - молодь успішно інтегрує соціальні мережі у свою щоденну діяльність, що генерує дохід [135]. Цифрове суспільство легко дозволяє урядам покладатися на ІКТ для надання громадянам низки державних послуг. Зрештою, цифрова інклюзія сприяє подоланню цифрового розриву, розширює можливості людей та покращує умови життя.

Цифрова інклюзія активно впливає на співвідношення між цифровою трансформацією та нерівністю, що свідчить про необхідність забезпечення якісного регуляторного середовища ІКТ. Таким чином, цифрова трансформація, цифрова інклюзія та ефективне регуляторне середовище ІКТ в своєму логічному поєднанні призводять до значного скорочення економічної нерівності.

Однак на противагу поняттю цифрової інклюзії ми пропонуємо розглянути протилежну за змістом форму – цифрове відчуження та відчуження взагалі як невід’ємну характеристику нерівності. Відчуження - це процес об’єктивації ресурсів, продуктів, часу людини і перетворення їх у силу,

що протистоїть їй, пригнічуючи її. Нерівність створює на верхньому своєму полюсі відчуження від родової сутності людини, оскільки втрачається зв'язок з людством, верхи та низи не перетинаються, внизу піраміди бачать свій рівень споживання та якості життя, і можуть постійно бачити інший, недоступний, порівнюючи його з верхівкою і розуміючи масштаби прірви.

Соціально-економічні фактори, що за різні часи, в залежності від цінності та актуальності в суспільстві того чи іншого ресурсу, одночасно створювали соціальні ліфти, й давали змогу при зміні формацій соціально-економічного зростання через успадкування, а з іншого посилювали нерівність для інших, поглиблюючи її.

Вільні форми виробництва пов'язані з природою людини, як соціокультурного феномену, що передбачає творчість, розвиток, пізнання в якості стратегії людського життя, і виступає головним фактором їх вільних форм розвитку. Перетворені форми утворюються через протиріччя суспільного виробництва, складовою якого є духовне, породжуючи дефекти розвитку як духовного, так і матеріального виробництва, в наслідок протиріччя між суспільними та приватними інтересами.

В цифровій або інформаційній економіці новий розподіл відбувається на базі освіти, знань та інформації та технологій в значному ступені, але доступ до освіти і знань значно залежить від наявності матеріальних ресурсів. Навіть за умов доступу до безкоштовної освіти подолати вплив інших матеріальних факторів, що прямо й опосередковано впливають на цей процес неможливо. Починаючи з харчування, можливості додаткових занять, доступу до культури, вільного часу, можливості присвячувати себе навчанню.

Крім того, оскільки приватні інтереси найбільш заможної верстви населення значною мірою суперечать реальним суспільним інтересам, не лише питання в тому, що знання формуються в залежності від матеріальних чинників у тому числі, але й сформовані знання, таланти частіше заохочуються в систему перетворених форм духовного виробництва, в той час, як у вільних значною мірою відсутня можливість соціально-економічного відтворення.

Цифрове відчуження - нова форма соціально-економічного відчуження, яка породжує велику кількість ризиків, починаючи від згортання соціальної вертикальної мобільності, повною втратою суспільного контролю, закінчуючи повною об'єктивізацією людини. Таким чином, логіка формування цифрового відчуження розкривається як механізм комплексної об'єктивації даних, часу, внутрішніх та матеріальних ресурсів людини, що протистоять їй та призводять до максимальної сталої багатофакторної нерівності між полюсами соціальної піраміди та втрати суб'єктності.

Виходячи з цього, вважаємо за можливе трактувати соціально-економічну нерівність як форму багатофакторного, складного соціально-економічного відчуження, прояв якого залежить від полюсу соціальної піраміди. Відчуження призводить до руйнування людського потенціалу, біо-соціо-духовного розлюднення та поляризації шляхом поглиблення збільшення факторів розшарування.

При сприятливих інституційних рамках, суспільства, що пережили цифрову трансформацію, мають потенціал для розширення можливостей людей шляхом збільшення їхньої здатності заробляти на життя та покращення їхнього рівня та якості життя. Цифрова трансформація привносить в сьогоденне життя ширші економічні наслідки, які виходять за рамки лише цифрової нерівності і створюють підґрунтя для розвитку різноманітних форм соціально-економічної нерівності.

Цифрові технології дозволяють людям підвищити якість свого життя та здатність отримувати дохід, надаючи доступ до цифрових фінансових послуг, можливостей дистанційної роботи, онлайн-ринків та дистанційної освіти. Тому включення стратегій розширення ІКТ у більш комплексні плани економічного розвитку є необхідним заходом цифровізації економік, особливо трансформаційних. може підвищити продуктивність робочої сили, розширити можливості місцевих власників бізнесу та створити нові економічні можливості в більш відсталих регіонах

Ефективні регуляторні бази, що захищають особисту інформацію користувачів, підтримують онлайн-безпеку та гарантують надійність мережі, можуть сприяти довірі та впевненості в цифровому середовищі. Окрім захисту користувачів, ці захисні заходи підтримують цифрову інфраструктуру, необхідну для справедливого економічного зростання.

Держава має різноманітні інструменти впливу на цифрову інклюзію: фінансування ініціатив з цифрової грамотності, заохочення створення цифрових послуг, орієнтованих на користувача, підтримка точок доступу до громадського Інтернету та субсидування вартості широкосмугового та мобільного зв'язку. Ці кроки допомагають забезпечити доступність, корисність та легкість експлуатації ІКТ для всіх людей, особливо для тих, хто має певні бар'єри, прогалин у доступі до інформації, освіти, зайнятості та економічного добробуту.

Динаміка нерівності в цифрову епоху не є усталеною, тому вона може зменшуватися або збільшуватися в залежності від умов протікання цифрової трансформації та супутніх факторів, визначаючи як можливості зменшення нерівності, так й виклики нерівності. Розвиток цифрових технологій може бути ефективним інструментом у сприянні інклюзії та рівності. Одним із прикладів є використання цифрових платформ для покращення доступу людей до фінансових послуг. Мобільний банкінг, цифрові гаманці та інші фінтех-додатки дозволили людям у віддалених районах легше та доступніше заощаджувати, позичати та переказувати гроші, що підвищує технологічну інклюзію. Крім того, цифрові технології також можуть розширити доступ до якісної освіти. Завдяки онлайн-навчанню, відеоурокам та цифровим навчальним ресурсам, зазначають дослідники під керівництвом Дж. Фішера, люди в різних регіонах, включаючи тих, хто перебуває в неблагополучних районах, мають більше можливостей для здобуття знань та навичок. Це, безумовно, може сприяти рівності в освіті та відкривати можливості для тих, хто раніше мав обмежений доступ до освітніх послуг [162]. В охороні здоров'я

телемедицина та цифрові медичні додатки також мають потенціал розширити охоплення медичними послугами у віддалених районах.

Крім того, цифрові платформи також можуть створювати нові робочі місця та більше можливостей для підприємництва. Завдяки гіг-економіці, електронній комерції та різноманітним іншим цифровим додаткам люди можуть отримувати додатковий дохід або навіть розпочати власний бізнес, не обмежуючись географічним розташуванням. Завдяки системам електронного урядування, відкритим даним та цифровим додаткам для громадського моніторингу громадськість може легше контролювати розподіл ресурсів та діяльність уряду.

Однак, щоб оптимально використати можливості цифрових технологій для зменшення нерівності, необхідні більш комплексні зусилля. Це включає рівний доступ та цифрову грамотність на всіх рівнях суспільства, рівноправний розвиток технологічної інфраструктури та синергію між урядом, приватним сектором та громадянським суспільством. На думку Х. Бапуджі та співавторів, за умов належного державного регулювання потенціал цифрової трансформації може бути по-справжньому використаний для заохочення соціальної інтеграції та зменшення нерівності [142].

З іншого боку, цифрові технології також створюють бар'єри у зменшенні нерівності. Одним з них є ризик цифрової ізоляції для людей, які не мають доступу до цифрових технологій та грамотності. Якщо це питання не вирішити, воно може посилити нерівність, оскільки вразливі групи, такі як бідні, люди похилого віку та люди з інвалідністю, будуть ще більше позбавлені переваг цифрової трансформації. Якщо процес розвитку не приділяє уваги питанням справедливості та рівності, зазначає Н. Фортъє, це може фактично посилити маргіналізацію певних груп, посилити існуючу нерівність [163].

Ще однією проблемою є можлива втрата робочих місць через автоматизацію та цифровізацію. Це може призвести до безробіття, особливо для низькокваліфікованих працівників. Без системи соціального захисту, витіснення робочої сили через технологічні зміни може призвести до

збільшення нерівності доходів. Домінування кількох великих гравців на цифрових платформах, на думку Л. Худіханто, може загрожувати чесній конкуренції та перешкодити справедливому розподілу переваг цифрової економіки [195].

Загалом, проблеми цифрових технологій у зменшенні нерівності включають ризик цифрової ізоляції, упередженість в алгоритмах, втрату робочих місць, концентрацію влади та проблеми захисту персональних даних. Успішне використання технологій для досягнення соціально-економічної справедливості вимагає політичної волі, політичних інновацій та тісного партнерства між урядом, приватним сектором та громадянським суспільством.

Становлення інформаційно-мережевої економіки супроводжується зміною базових закономірностей функціонування економіки, що відбиває глибокий перехід до нової форми організації. Тому актуалізується проблема трансформації розподільчих відносин, що вимагає, за висловлюванням В. Соболева та О. Яременка, осмислення їх «як центрального елемента цього історичного руху» [101]. Як справедливо наголошує А. Гриценко, фундаментальною характеристикою такої трансформації економіки є специфічна природа економічних благ, що в ній створюються, які на відміну від матеріальних товарів належать до класу невиключних благ: їх споживання одним індивідом не обмежує доступу до них з боку інших [30].

Становлення інформаційно-мережевої (цифрової) економіки передбачає відповідне інституційно-організаційне забезпечення, яке засноване на державній науково-технічній та інноваційній політиці. Системоутворюючим елементом інституційної структури економіки, заснованої на знаннях є національна інноваційна система, а в якості її інституційного оточення виступають: формальні інститути (закони), організації (технопарки, інноваційні фірми, бізнес-інкубатори), інститути бюджетних відносин і державної влади, інститут інтелектуальної власності та її захисту, інститут інформаційної системи, а також складові самої економіки знань - сфери науки та освіти. Однак традиційні для ринкової економіки механізми приватної

власності на знання суперечать імперативам інклюзивного розвитку в цифрову епоху, поглиблюючи соціально-економічне відчуження та нерівність.

У якості відповіді на ці тенденції Артьомова Т. та Сідов В.О. пропонують застосовувати підходи, що передбачають поєднання елементів спільно-розділеної власності, суспільного контролю та відкритих моделей доступу [3, с. 89–91]. Ми також вважаємо, що інститут інтелектуальної власності повинен не тільки забезпечити захист прав власників інтелектуального продукту, але й зняти певні протиріччя між приватною власністю на інтелектуальний продукт і суспільним характером знань.

Цифрова революція висуває нові вимоги до людського капіталу. Забезпечення безперервного навчання протягом життя, швидкого набуття нових навичок, що відповідають попиту інформаційної економіки. Без цього виникають розриви: одні працівники концентруються у високотехнологічних секторах з високими доходами, інші залишаються неконкурентними і витісняються у низькооплачувані сегменти, що поглиблює нерівність.

Нерівність доходів, яка поширена як у країнах, що розвиваються, так і в розвинених країнах, є постійним явищем і фундаментальною проблемою, що викликає занепокоєння. Згідно зі Звітом про світову нерівність 2022 року, опублікованим Всесвітньою лабораторією нерівності, найбагатші 10% населення світу наразі отримують 52,0% світового доходу, тоді як найбідніша половина населення заробляє лише 8,5% [265].

Зі зростанням проникнення цифрових технологій у життя людей, уряди сприйняли цифровізацію через її потенціал для сприяння економічному зростанню та зменшення нерівності. Цифровізація може долати географічні обмеження; пропонує можливості для нового бізнесу та легкий доступ до фінансування; а також покращує доступність інформації, товарів та послуг для охоплення менш розвинених регіонів та вразливих груп з обмеженим зв'язком. Однак, брак цифрового зв'язку та цифрової грамотності теж може обмежувати людей у користуванні перевагами цифрового дивіденду, що також може

збільшити розрив у доходах між групами. Таким чином, вплив цифровізації на розподіл доходів все ще є суперечливим.

Тянь С., Ву Ю., Чжоу В. зазначають, що цифрові технології, такі як великі дані, хмарні обчислення, фінтех та онлайн-платформи, можуть сприяти економічному зростанню та пропонувати можливості вразливим групам, тим самим збільшуючи доходи домогосподарств та зменшуючи розрив у доходах [244]. Тим часом, Н. Фортє підкреслює, що можливості, які надаються цифровими технологіями, можуть бути не однаково доступними для всіх груп, що призводить до значного цифрового розриву, який погіршує нерівність [163]. Цифровізація часто збільшує нерівність через технологічні зміни, що залежать від кваліфікації, що є вигідно лише для висококваліфікованих працівників.

Оскільки сьогодні цифрова нерівність стає однією з найрозповсюджених форм нерівності, можна виокремити її окремі рівні (табл. 1.1).

Таблиця 1.1 Основні ознаки та рівні цифрової нерівності

Рівень	Вид нерівності	Наслідки
1 рівень	Нерівність доступу до цифрової інфраструктури	Відсутність фізичного доступу до високошвидкісного Інтернету та обладнання унеможлиблює розвиток цифрових навичок
2 рівень	Нерівність у використанні	Здатність ефективно використовувати технології для корисних цілей (економічні та освітні вигоди)
3 рівень	Нерівність у реалізації потенціалу	Здатність використовувати цифрові навички в роботі / Негативна цифрова інтеграція
4 рівень	Трансформація цифрової нерівності в економічну	Розриви в доходах населення

Джерело: розроблено автором

Цифровізація часто призводить до збільшення нерівності в доходах та багатстві, переміщуючи доходи з праці на капітал та збільшуючи розрив між висококваліфікованими та низькокваліфікованими працівниками. Однак у деяких контекстах вона може зменшити нерівність доходів, збільшуючи заробітки в менш розвинених районах. Негативна цифрова інтеграція (термін А. Феррарі [161]) – це нова концепція, яка розглядає умови, при яких люди включені в цифрові системи, але стикаються з недоліками, що дозволяє більш заможним групам отримувати від цифровізації більше вигід. Цифрова нерівність тісно пов'язана з демографічними факторами: із соціально-економічним статусом, віком (цифрові аборигени), статтю та географією.

Тянь С., Ву Ю., Чжоу В. [244] провели аналіз впливу цифровізації на стан нерівності. Результати дослідження показують, що збільшення індексу цифровізації на одну одиницю значно зменшує розрив у доходах на 1,83% для середньостатистичного домогосподарства. Цифровізація також зменшує розрив у доходах, збільшуючи заробітки для домогосподарств з низьким рівнем доходу, головним чином завдяки розширенню можливостей працевлаштування та інвестицій. Крім того, цифровізація збільшує доходи від бізнесу для підприємницьких домогосподарств [244]. Таким чином, країни, що розвиваються, можуть зменшити нерівність доходів шляхом сприяння цифровізації, підтримки створення робочих місць, пов'язаних з цифровими технологіями, та підвищення фінансової грамотності.

Зрештою, цифровізація буде ефективним інструментом для зменшення нерівності лише за умови, що вона супроводжуватиметься комплексними, орієнтованими на людей політичними стратегіями, які вирішують питання справедливості та рівності. Ми згодні з авторами ювілейної доповіді Римського клубу в тому, що сучасний світ з його проблемами задля створення адекватних відповідей на глобальні виклики потребує фундаментальної трансформації мислення, ціллю якої є цілісний світогляд, гуманістичний, відкритий розвиток, одночасно такий, що цінує стійкість та турботу про майбутнє [256]. Історично та логічно людина є джерелом та активним творцем

цифрової економіки. Зараз постає фундаментальне завдання – збереження людини як найвищої цінності, підпорядкування сучасних технологій інтересам людського розвитку.

1.2 Економічна природа соціально-економічної нерівності

Рівність і нерівність – це не абстрактні філософські категорії, вони – базові цінності людського суспільства, що визначають як соціальну структуру, так і особистісні установки людей.

В сучасному світі йдуть запеклі суперечки на актуальну для багатьох тему - тему нерівності людей. Ця проблема має дуже давню історію, вона виникла одночасно з першими державами та досі не втратила своєї актуальності. Всі люди дуже різні, що визначається різницею їхньої генетичної спадщини, соціокультурними умовами становлення, а також особистісними якостями. Розуміння цього спонукало людей ще в давнину замислюватися над витоками нерівності та шукати справедливості.

Проте тільки в античні часи починається повноцінне осмислення феномену нерівності людей, його сутності, витоків, причин та форм існування. Відомі давньогрецькі філософи Платон і Аристотель визнавали як природну нерівність людей (відмінності характерів, здібностей), і соціальне розшарування на багатих і бідних, але пояснювали це різними філософськими принципами світорозуміння.

Ще в античні часи роздуми про рівність і нерівність стали тісно пов'язуватися з цінностями свободи та справедливості. Так, відомий давньогрецький філософ Платон розмірковував над розшаруванням людей на багатих і бідних, визнавав природний характер нерівності людей, пов'язаний з відмінностями в заданих природою типах душі та розвинених в ході процесу виховання здібностях. У своєму проєкті «ідеальної держави» Платон вказує, що саме переважна якість людини (мудрість, мужність, поміркованість) визначає її місце у соціальній структурі суспільства та виконувани функції у

системі поділу праці. Для досягнення суспільного благополуччя дуже важливо, щоб дотримувалося правило про те, щоб індивідууми не брали того, що належить іншому, і в свою чергу не позбавлялися належного їм самим [216].

Платон у своїй праці «Держава» пише, що люди не можуть бути рівними за своєю природою, однак кожен повинен зайняти своє місце в одному зі станів відповідно до своїх здібностей. Станів було три: вищий - філософи, що стоять на чолі держави, вартові - воїни, що дбають про внутрішню і зовнішню безпеку держави і годувальники - ремісники, селяни та інші люди, які забезпечують державу необхідною продукцією [216].

Учень Платона Аристотель у трактаті «Політика» теж поділяв позицію про природному нерівності людей залежно від здатності діяти розважливо, керувати власною долею і відповідати за життя, тому одні люди по природі вільні, інші – раби, вважаючи це справедливим [139]. Нерівність між людьми не суперечить принципу справедливості, тому що вона має носити не лише зрівнювальний, а й розподільний характер, враховувати внесок кожного вільного громадянина у суспільне благо.

Аристотель у «Політиці» писав, що нині у всіх державах є три елементи: один клас – дуже багатий; інший – дуже бідний; третій – середній. Цей третій – найкращий, оскільки його члени за умов життя найбільш готові дотримуватися раціонального принципу. Саме з бідняків та багатіїв одні виростають злочинцями, інші шахраями. Реалістично розмірковуючи про стабільність держави, Аристотель зазначав, що потрібно думати про бідних, бо в держави, де багато бідняків виключено з управління, неминуче буде багато ворогів. [139]. Аристотель виступав як проти влади бідняків, позбавлених власності, і проти егоїстичного правління багатогої плутократії. Краще суспільство формується із середнього класу, і держава, де цей клас чисельніший і сильніший, ніж обидва інші, разом узяті, керується найкраще, бо забезпечена суспільна рівновага.

Поширення християнства в Європі змінило погляд на цю проблему. Християнство виходить із принципу рівності всіх людей за своєю природою, оскільки людина була створена Богом. Ніхто не повинен ставити себе вище за інших.

У Середньовіччі в Європі склалася система феодалських відносин, заснована на станових відмінностях, а християнство утвердилося як світова релігія, соціальне нерівність стало трактуватися з теологічного світогляду. У Середньовіччі відбувається розвиток ідей Платона про поділ суспільства на стани, проте можливість переходу з одного в інше була вкрай утруднена. На перше місце виходить питання рівності людей перед Богом. Фома Аквінський обґрунтував у своїй роботі «Сума проти язичників» твердження, що шлях до порятунку відкрито кожному. Крім того, він сформував уявлення про справедливу ціну як вихідну передумову становлення інституту суспільного розподілу [243].

Детальний аналіз проблеми нерівності із соціально-філософських позицій було проведено в епоху Просвітництва. У XVII–XVIII століттях станова система у країнах стала неприйнятною і зміну їй прийшла теорія суспільного договору, творцями якої вважають Джона Локка, Томаса Гоббса і Жан-Жака Руссо. Суспільний договір - угода між усіма членами товариства, що визначає правила та принципи державного управління.

Тут можна виділити міркування Жан-Жака Руссо. Він розмежував два види нерівності: одну, природну або фізичну, тому що вона встановлена природою і полягає у відмінності віку, здоров'я, тілесних сил і розумових чи душевних якостей; інша, яку можна назвати нерівністю умовною чи політичною, тому що вона залежить від певної угоди і тому що вона встановлюється або, щонайменше, затверджується за згодою людей. Ця остання полягає в різних привілеях, якими деякі користуються за рахунок інших: як те, що вони багатші, шановані, могутніші, ніж інші, або навіть змушують їх собі підкорятися [193]. Прагнення володіти майном і багатствами змушує людей домагатися панування з інших, ставати хитрими, брехливими,

спритними, непохитними, жорстокими, заздрими, честолюбними, корисливими. У всіх своїх діях люди починають демонструвати «приховане бажання вигадати за рахунок інших», що породжує нерівність [193].

Укладання суспільного договору, на думку Ж.-Ж. Руссо, здатне згладити їхню нерівність, і хоча люди можуть бути нерівними за силою або здібностями, вони стають все рівними в результаті угоди і по праву [193]. Здійснення практично принципів народного суверенітету і прямої демократії, на думку Ж.-Ж. Руссо, здатне згладити соціальні протиріччя в суспільстві.

Засуджуючи соціальну нерівність феодального суспільства, найбільший французький філософ-просвітител ь Вольтер спирався на ідею, що люди від природи рівні. Але рівність, згідно з його вченням, не поширюється на власність: неможливо, щоб люди не були поділені на два класи: багатих та бідних. Під свободою Вольтер мав на увазі особисту свободу, свободу слова і друку, свободу совісті та свободу праці. Ті, хто не має власності, вважав Вольтер, вільні продавати свою працю тому, хто краще заплатить. Ця свобода замінить їм власність [254].

Соціальна філософія Рене Генона базується на розмежуванні влади на духовну та світську, причому останнє є похідним від першого. Духовенство в його розумінні є найвищою «кастою вчителів», чия головна функція є збереження сакрального традиційного знання та передача його наступним поколінням, а також підтримання безумовного підпорядкування та відповідності всіх соціальних структур традиційній суспільній системі. Генон вважає, що структура соціуму має бути уподібнена кастовій системі, при цьому неприпустимий перехід індивіда з одного класу в інший, бо це вступить у суперечність із традиційним устроєм, порушить нормальне функціонування суспільства. Генон не допускає і індивідуалізм, що став, разом із матеріалізмом, однією з причин кризи сучасного світу, в якому є моралізм, але відсутня істинна мораль [7].

При порівняльному аналізі вольтерівської та генонівської соціально-філософських концепцій щодо соціальної нерівності можна виявити певні

точки дотику. Вони обидва вважають, що громадська диференціація закладена по суті кожного індивіда, але при цьому Вольтер припускає політико-правову рівність, говорячи лише про майнову диспропорцію, Генон же весь соціум і всіх його членів ставить у підпорядковане становище традиційному знанню, яке він вважає найвищою істиною. При цьому вони погоджуються в думці про необхідність розподілу суспільства на певні верстви, бо тільки так можна забезпечити рівновагу та попередити соціальні конфлікти [7].

В епоху Нового часу сформувалися два основні напрямки філософського осмислення соціальної нерівності: позитивне та негативне, які надалі трансформувалися у ліберальну (неоліберальну) та консервативну (неоконсервативну) ідеології соціально-філософської думки. Позитивний напрямок пов'язаний з буржуазними революціями і переходом від феодального суспільства до капіталістичного, а також з формуванням нових рис нерівності взаємин.

Прихильники ідеології консерватизму вважають завдання досягнення соціальної рівності абсурдним, що суперечить природним законам природи та суспільства. Е. Берк вказував, що ті, хто роблять замах на ранги, ніколи не знаходять рівності. Зрівняння лише спотворюють природний порядок речей [157].

Цю думку про ілюзорність рівності розвиває німецький філософ Карл Ясперс. Він вважає, що ідея рівності всіх людей цілком очевидно неправильна, оскільки йдеться про характер і здатність людей [196].

Британський філософ Джон Локк у своїй відомій праці «Два трактати про правління» полемізував із Робертом Філмером, який стверджував, що монархічна влада та нерівність мають божественне походження. [194].

Консерватизм виходить із неминучості ієрархічної структури суспільства. Еліта відрізняється від маси насамперед своїми моральними якостями та здібностями. Іспанський філософ Хосе Ортега-і-Гассет характеризує масу як скупчення посередніх людей, які не мають особливих талантів і не прагнуть високих цілей. Маса зминає несхоже, незвичайне і

краще. Істинний сенс рівноправності полягає лише в тому, щоб визволити людські душі з внутрішнього рабства і запевнити їх у власній гідності та могутності [210].

Ліберали розглядають рівність у зв'язку з основною цінністю лібералізму – свободою. Як вважав Джон Локк, підпорядкування людей будь-якої державної влади можливе тільки на основі їх взаємної згоди як вільних, рівних та незалежних особистостей [194], тобто на основі суспільного договору.

Лібералізм показує, що рівність забезпечується через державні гарантії надання рівного громадянства кожній людині: 1) всі громадяни мають рівні природні права на життя, свободу і приватну власність; 2) рівність всіх перед законом та неупередженість суду; 3) рівність стартових можливостей зайняття будь-якої діяльністю, зокрема і заміщення посад у системі управління.

У своєму знаменитому есе «Про свободу» англійський економіст Джон Стюарт Мілль наполягав на важливості надання рівної свободи для всіх, розуміючи, що рух до повної соціальної рівності є загрозою індивідуалізму, сприяє посиленню в суспільстві конформістських установок і може призвести до встановлення політичного режиму на кшталт «тиранії більшості» [205]. Лібералізм виходить з того, рівність має зводитися до рівної свободи кожної людини жити власним життям та рівності громадянських прав. Індивідуальна рівність не може переростати в рівність соціально-економічну. Будь-які спроби держави досягти соціальної рівності розглядаються лібералами як зазіхання на саму природу людини, яка передбачає відмінності.

Серед сучасних представників ліберального напрямку економічної науки проблему нерівності розглядає Фрідріх фон Хайек. Якби всі люди були абсолютно однакові у своїх даруваннях і схильностях, нам треба було б ставитись до них по-різному, щоб досягти хоч якоїсь форми соціальної організації. Твердження уявної рівності всіх членів людського роду Хайек вважає необгрунтованим. Люди зовсім не є рівними. Природа ніколи не повторюється у своїх творах, її продукція нестандартизована. Люди не рівні, і

вимога рівності перед законом ніяк не може ґрунтуватися на твердженні, що рівні вимагають рівного відношення [181].

Розвиток думки про створення суспільства рівних людей призводить до появи ідей про суспільство нерівних. Англійський економіст Томас Мальтус у своїй праці «Досвід про закон народонаселення» обґрунтував непотрібність рівного розподілу суспільних благ тим, що природні ресурси обмежені, а отже, населення людей (в основному незаможне) повинно бути теж обмежене. Мальтус зазначає, що людина, батьки якої не мають капіталу, необхідного для забезпечення її існування може розраховувати лише на милість і не має претендувати на більше [200].

У ХІХ столітті ідеї Мальтуса набувають розвитку у вигляді соціал-дарвінізму - теорії, головним ідеологом якої вважають Герберта Спенсера, який стверджував, що універсальним законом природи є те, що істота, недостатньо енергійна, щоб боротися за своє існування, має загинути [182]. Апогеєм теорії нерівності людей, поза всяким сумнівом, вважається ідеологія «крові і ґрунту», прийнята німецькими нацистами.

Вирішальне значення для складання сучасні уявлення про сутність, форми та функції соціальної нерівності внесли такі видатні вчені, як К. Маркс та М. Вебер. Якщо представники утопічного соціалізму розходилися в засобах подолання суспільної нерівності, то соціально-класова теорія К. Маркса дала однозначну відповідь: розвиток капіталізму призведе до зростання антагоністичних відносин між двома нерівними класами, правлячим і експлуатованим, що стане причиною загибелі капіталізму та встановлення нового суспільного ладу.

Карл Маркс доводить, що справедлива рівність людей перед законом неможлива без справедливого розподілу суспільного продукту. Саме Марксу належить ідея побудови безкласового суспільства вільних та рівних громадян, в якому не буде експлуатації людини людиною, приватна власність буде замінена суспільною. З погляду Маркса, відчуження виникає у суспільстві, коли робоча сила перетворюється на товар, а для виживання працівнику

потрібно продавати свій час і працю, таким чином, робоча сила, яку продавав робітник, стає відділена від самого працівника та представляє чужий від робочого предмет. Саме К. Маркс наповнив поняття «клас» чітким економічним змістом і широко оперував для підтвердження неминучості переходу від капіталізму до соціалізму [202].

М. Вебер прагнув розвинути альтернативний аналіз виходячи із множинності джерел соціальної ієрархії. Крім економічного аспекту стратифікації, він враховував також такі аспекти як влада та престиж. Вебер розглядав власність, владу та престиж як три окремі, взаємодіючі фактори, що лежать в основі ієрархій у будь-якому суспільстві. Відмінності у власності породжують економічні класи; відмінності, які стосуються влади, породжують політичні партії, а престижні відмінності дають статусні угруповання, чи страти. Так він сформулював своє уявлення про «три автономні виміри стратифікації». Він наголошував, що класи, статусні тупи та партії - явища, що стосуються сфери розподілу влади всередині спільноти [255].

Цікаво також дослідити генезу уявлень представників різних епох щодо справедливості. Справедливість завжди має суб'єктивне вираження та історичний характер, що корениться в різних умовах життя людей. Згідно з Сократом, справедливість - дотримання мудрості, істинного знання, порядку речей, законів. Справедливість Платона є вінцем чотирьох чеснот ідеальної держави: справедливість - мудрість - мужність - розсудливість. Аристотель стверджує, що справедливість пов'язана з уявленням про державу. Протягом тривалого терміну справедливості було включено до рамок теологічного світогляду. Справедливість асоціювалося у свідомості як фіксація вираження волі бога. На зміну теологічному світогляду принаймні розгортання капіталістичних відношення прийшов юридичний світогляд. Ф. Бекон стверджував, що справедливість є те, що поєднує людей і створює підстави для права. Т. Гоббс у «Левіафані» пише, що справедливість є правилом розуму, природним законом [69].

Макс Вебер, розглядаючи соціальну структуру суспільства як багатовимірну систему, заклав основу стратифікаційного підходу до аналізу соціальної структури суспільства. В найбільш розгорнутому вигляді концепцію соціальної стратифікації та соціальної нерівності, розробив П. Сорокін. Він стверджував, що суспільства без розшарування, з реальною рівністю їх членів – міф, який ніколи не ставав реальністю за всю історію людства. Походження нерівності він пов'язував із соціальною стратифікацією – диференціацією населення на класи в ієрархічному рангу [237].

Проблематика нерівності була знайшла своє відображення у творчості М. Бердяєва в роботі «Філософія нерівності», де він розглядає європейську історію як безперервну боротьбу за свободу та рівність як ідеал майбутнього досконалішого суспільства [146]. Ключове поняття філософії нерівності Бердяєва: ієрархія як принцип устрою миру та нерівність як передумова виникнення ієрархії органічні, природні і тому благодотворні.

Серед сучасних дослідників є чимало тих, хто погоджується з думкою про те, що нерівність спонукає розвиток продуктивних сил та економічне зростання. Ця полеміка бере свій початок з відомої «кривої Кузнеця», отриманої з роботи Саймона Кузнеця [198]. Гіпотетично нерівність зменшується в міру розвитку економіки, а нерівність зменшується завдяки вищій середній заробітній платі працівників, демократизації та створенню держави загального добробуту.

Але якби це була постійна тенденція, нерівність сьогодні не сягала подібних масштабів. Насправді не спостерігалось постійного падіння нерівності доходів у західних країнах з 70-х років, незважаючи на економічне зростання. Новітні емпіричні свідчення щодо продовження кривої Кузнеця є неоднозначними, багато авторів не знаходять чітких підтверджень її існування. Гіпотезу Кузнеця критикують й на тій підставі, що початковий зв'язок насправді був зумовлений історичними відмінностями в нерівності між країнами, а не розвитком окремих країн. Розглядаючи вплив нерівності на зростання, дослідники приводять аргументи на користь цього зв'язку, але

існує й протилежна точка зору, якої також дотримується значна частка науковців – зв'язок між нерівністю та зростанням є оберненим. В таблиці 1.2 представлено аргументи «за» та «проти».

Таблиця 1.2 Оцінка впливу нерівності на економічне зростання

Нерівність корисна для зростання	Нерівність не стимулює зростання
<p>Більша схильність людей з високими доходами до заощаджень призведе до вищих рівнів інвестицій, що стимулюють зростання [198]</p>	<p>На відміну від позитивного погляду на заощадження та інвестиційну поведінку багатих, новіші аргументи після кризи підкреслили їхні інвестиції в невиробничі активи та товари, такі як житло, предмети розкоші та колекційні предмети. Зростання на цих ринках має відносно обмежений потенціал для позитивного впливу на економіку в цілому, оскільки значна частина цього зростання проявляється у зростанні цін або вартості у формі бульбашок нерухомості чи активів, а не у стимулюванні більшої зайнятості чи продуктивності [239]</p>
<p>Прагнення до рівності може знизити ефективність (загальний обсяг виробництва, вироблений за допомогою заданих ресурсів). Більш рівномірний розподіл доходів не тільки може зменшити стимули до роботи та інвестування, але й самі зусилля щодо перерозподілу – через такі механізми, як прогресивне оподаткування, трансферти та мінімальна заробітна плата – можуть бути дорогими (в результаті адміністративних витрат та демотивацій до роботи як для тих, хто сплачує податки, так і для тих, хто отримує трансферти) [208]</p>	<p>Зміна до вищої нерівності також тягне за собою переналаштування пріоритетів фінансового сектору, що може виключити домогосподарства з низьким рівнем доходу з доступу до банківських послуг, а потім заблокувати їхні заощадження від внеску в інвестиції, що стимулюють зростання [238]</p>
<p>Нерівність призводить до більших зусиль, а отже, до більш інноваційної та підприємницької поведінки в результаті стимулу до підвищення заробітної плати [198]</p>	<p>Існує взаємозв'язок між нерівністю, освітою та зростанням, що пояснюється механізмом нерівного доступу до освіти через недосконалі ринки капіталу. Цей механізм призводить до негативного впливу нерівності на зростання [251]</p>

Продовження таблиці 1.2

<p>Більша нерівність може бути корисною для зростання, якщо вона передбачає більшу політичну підтримку освіти [179]</p>	<p>Іншим каналом, через який нерівність може бути шкідливою для зростання, є соціальні та політичні заворушення. У нерівному суспільстві неблагополучні можуть бути мотивовані до скоєння злочинів, бунтів та участі в інших деструктивних діях. Це може негативно вплинути на економічне зростання через марнування ресурсів (зусиль), які перенаправляються на непродуктивну деструктивну діяльність, а потенційні жертви перенаправляють ресурси на оборонні зусилля [143]</p>
<p>Нерівність збільшує стимул до придбання людського капіталу. Вона також збільшує стимул для працівників переходити до високооплачуваних технологічно розвинених секторів економіки. Обидва ці механізми призводять до вищого зростання в майбутньому [208]</p>	<p>Крім того, загрози правам власності можуть призвести до скорочення інвестицій, а соціальні заворушення можуть загрожувати стабільності політичних інституцій. Нерівність шкідлива для зростання, оскільки вона призводить до політики, яка не захищає права власності [214]</p>
<p>Якщо інвестиції вимагають значних початкових витрат, нерівність може стимулювати економічне зростання (особливо за наявності недосконалостей кредитного ринку). Приклади містять випадки, коли зростання віддачі від інвестицій може переважати лише в певному діапазоні (наприклад, формальна освіта може лише сприяти зростанню після початкової школи; бізнес може бути продуктивним лише після певного розміру) [143]</p>	

Джерело: розроблено автором

Як бачимо із таблиці 1.2 серед сучасних дослідників не існує єдиної точки зору з приводу того, яким чином нерівність впливає на економічне зростання, а сформувалися дві протилежні течії, які обґрунтовують позитивний або негативний вплив нерівності на економічне зростання. Прихильники позитивного впливу приводять цілу систему аргументів, серед яких головні: схильність до заощадження у багатих верств населення вище,

отже, вище інвестиційний потенціал; диференціація заробітної плати стимулює зростання продуктивності працівників тощо.

Незважаючи на значну кількість аргументів на користь «корисних» властивостей нерівності, також існує низка аргументів на користь того, що нерівність є «шкідливою» і тому може зашкодити зростанню. В цей же час населення різних країн та політики змушені зіткнутися з «великим компромісом» між рівністю та ефективністю.

Представники теорії негативного впливу нерівності на економічне зростання, зокрема Д. Холтер з содослідниками [179], Дж. Шерк [233] та інші, наводять наступні аргументи: по-перше, скорочення сукупного попиту; по-друге, індивідуалізація виробництва для задоволення попиту надтовимогливих клієнтів дає мало можливості для збільшення продуктивності; по-третє, скорочується середній клас, який більш схильний до споживання стандартизованих товарів, масове виробництво яких надає можливості зростання продуктивності; по-четверте, збільшується рівень перерозподілу в економіці й ростуть трансакційні витрати.

Синтезуючи ці дві лінії аргументації, можна зробити припущення про те, що зв'язок між зростанням і нерівністю не є лінійним. Ряд дослідників (у тому числі й нобелівські лауреати А. Банерджі [141], Е. Дюфло [141], Дж. Стігліць [239]), натомість припустили, що зв'язок між зростанням і нерівністю є увігнутих: нерівність, яка є «занадто низькою» або «занадто високою», може за інших рівних умов бути шкідливою для зростання, але між цими двома крайнощами існує діапазон максимізації зростання, який варіюється в різних країнах.

Підбиваючи підсумки цій дискусії, слід зазначити, що переважна частка дослідників вважають нерівність прийнятною, такою що виконує мотивуючу функцію у разі нерівності саме в продуктивності праці – хто виробляє більше, той справедливо отримує більший дохід. [8]. Однак позитивний вплив нерівності на економічні параметри розвитку, на наш погляд, відбувається лише на її «природньому» рівні. Коли нерівність переходить за ці межі, вона

починає діяти на всю соціально-економічну систему деструктивно. Тобто ми вважаємо, що позитивний вплив нерівності на економічне зростання є відчутним тільки при її продуктивному рівні, а за його межами її негативні наслідки переважають всі інші.

Сьогодні нерівність вийшла за допустимі рамки і стала перешкодою економічного розвитку. Саме надлишкова нерівність є гальмом формування середнього класу та загрозою не лише соціальної, а й економічної ефективності. В дослідженні Р. Вілкінсона та К. Пікетта [259] визначено кореляцію диференціації доходів і певних негативних соціальних явищ. Так, існує негативний зв'язок між нерівністю й тривалістю життя: середня тривалість життя в країнах з високою диференціацією доходів нижча на 5-10 років за аналогічний показник в країнах з помірною диференціацією. Дж. Стігліць зазначає, що нерівність стає основним джерелом чисельних соціальних конфліктів, що згубно відбиваються на економіки і суспільствах [239]. Нерівність має тісні кореляції з якістю життя населення. В країнах, де менша нерівність - якість життя всіх верств населення є більш задовільною [8].

1.3 Соціально-економічна нерівність: ознаки, форми та фактори

Рівність та нерівність – це не так просто визначувані поняття. Нерівність - це складна категорія, яку дослідники трактують по-різному. Більш того, переважна частка дослідників, аналізуючи проблему нерівності взагалі не визначають дану дефініцію, бо вважають достатніми загальноприйнятне її розуміння. Однак в науковій літературі зустрічається розмежування деяких форм нерівності, перш за все – соціальної та економічної.

Спочатку сформуємо загальне уявлення про нерівність, а потім визначимо специфіку її соціальної та економічної форм. Для зручності представимо основні визначення в таблиці (табл. 1.3).

Таблиця 1.3 Визначення нерівності в сучасному науковому дискурсі

Автори	Визначення
Стігліц Дж. [238]	Нерівність не як результат ринкових сил, а відомий політичний вибір суспільства... продукт викривлених «правил гри».
Банерджі А., Дюфло Е. [141]	Нерівність не лише статистичний розрив у доходах чи статках, це глибока нерівність можливостей та брак свободи вибору, де бідність стає пасткою, що обмежує потенціал людини.
Міланович Б. [204]	Нерівність - багатовимірне явище, яке рухається циклічно (хвилі Кузнеця) і ділиться на дві головні категорії: між країнами та всередині самих країн.
Опалько В. В. [75]	Нерівність як нерівний доступ до ресурсів, доходів, капіталів, багатства та непропорційний перерозподіл цих ресурсів (багатства) на користь правлячої верхівки на різних рівнях.
Баластрик Л. О. [4]	У вузькому значенні - нерівномірний розподіл обмежених ресурсів між індивідами або групами індивідів для задоволення базових потреб людини, обумовлених розмірами одержуваних ними доходів і накопиченого багатства. У широкому значенні - соціально-економічна характеристика певного соціального стану індивідів, окремих верств населення, яка відображає їхній громадянський статус, права, ставлення до засобів виробництва і його результатів.
Коваль Н. В. [52]	Нерівність означає, що люди живуть в умовах, за яких вони мають нерівний доступ до обмежених ресурсів.
Чубка О., Скоропад І., Путицький А. [152]	Нерівність - це відносна оцінка економіки різних країн, окремих осіб та груп у суспільстві; нерівність розуміється як існування людей в умовах різного, нерівного доступу до ресурсів.

Джерело: розроблено автором

Дж. Стігліц стверджує, що нерівність є одночасно причиною і наслідком неспроможності політичної системи та посилює нестабільність економічної системи [239]. Т. Пікетті відзначає, що «нерівність - це ріка минулих втрат накопиченого багатства, тече швидше, ніж зростання виробництва і заробітної плати, і нерівність відображає фундаментальне логічне протиріччя» [215, с. 144].

Суперечки про рівність тривають так довго та викликають такі запеклі позиції у різних вчених, однак при цьому саме поняття «рівності» не має загальноприйнятого трактування. Частіше за все рівність автоматично розглядається як обернена сторона нерівності, її противага. І тут у дослідників виникає багато припущень та міркувань. Тоді й ми спочатку розберемося з більш визначеною категорією – нерівність.

Нерівність, дійсно, є багатовимірним явищем, в якому тісно переплетені зв'язки з найважливішими економічними категоріями. Багатовимірність нерівності визначається чисельністю її проявів і сутнісних ознак. Так, лауреат Нобелівської премії з економіки Ангус Дітон наполягає на вживанні слова «нерівності» (у множині), оскільки вони охоплюють доходи, тривалість життя, здоров'я, доступ до освіти, політичний вплив тощо [156]. Тому в сучасних дослідженнях нерівність з'являється як різноманітних іпостасях – соціальна, економічна, гендерна, цифрова тощо.

Тому, досліджуючи нерівність, вчені розуміють під нею різні речі: економісти - нерівність у доходах і багатстві; філософи - нерівність у відношенні; соціологи - нерівність у статусі; історики та політологи - владну нерівність. Дослідники і політики, а також прості люди також замислюються над відмінностями між чоловіками та жінками, між расовими та етнічними групами, між рівнями освіти та багато ін.

Нерівність також часто трактують через споріднені категорії, перш за все, через поняття «диференціація», «стратифікація», «класи» тощо. Дослідження економічної нерівності, зазначають І. Маркіна, О. Калініченко та В. Лесюк, тісно пов'язане з вивченням бідності, неформальної економіки

країни, трудової міграції населення, безробіття, соціальної справедливості та соціальної політики держави [67]. Також нерівність тісно пов'язана з такими важливими економічними категоріями як «безробіття», «праця», «доходи», «власність». Тому важливим є розглянути взаємозв'язки нерівності з цими та іншими категоріями. Не менш важливим є дослідити як виникає нерівність, які фактори її спонукають, яких форм і змістів вона набуває під їхнім впливом.

Ще одне важливе питання, яке ми плануємо розглянути в цьому підрозділі – це форми нерівності.

Перш за все розберемося з такими поняттями як економічна та соціальна нерівність. На наш погляд, категорії «соціальна нерівність» та «економічна нерівність» є близькими за змістом, але відрізняються певними семантичними ознаками залежно від мети дослідження, від самих дослідників - представників різних наукових шкіл, течій та напрямів. І соціальна, й економічна нерівність стосуються значних розривів відмінностей у розподілі ресурсів, багатства, доходів, доступу та можливостей між окремими особами або групами. Однак проявами економічної нерівності вважаються такі показники, як розподіл доходів, розрив у багатстві та доступ до економічних послуг. Тим часом соціальна нерівність включає такі аспекти, як відмінності в статусі, доступності освіти, охорони здоров'я, інфраструктури та участі в процесі прийняття рішень, але все це в переважній більшості є проявом все тих же розривів в розподілі ресурсів. Сьогодні дуже важко уявити собі будь якій вид нерівності в основі якого не лежить розподільна нерівність, можливо виключенням тут є лише нерівність з релігійних причин та ейджизм. Але в цих випадках мова йде скоріше про дискримінація, ніж нерівність.

Таким чином, можемо зробити висновок, що соціальна та економічна нерівність мають однакові витoki, однак розглядаються дослідниками в різних проявах, різних аспектах одного й того ж явища. Для економістів сутність нерівності полягає саме в специфіці розподільчих відносин суспільства, вади яких створюють розриви в ресурсному забезпеченні окремих верств населення. Інші дослідники, особливо ти з них, хто концентрує свою увагу на

окремих формах нерівності, частіше застосовують термін «соціальна нерівність», в якому знаходять своє втілення відношення до цих розривів з боку суспільства. Тут має місце акцент на рефлекторній нерівності. З нашої ж точки зору поняття нерівності є складним і має і соціальну і економічну (базову) компоненти. Тому системне дослідження нерівності має здійснюватися в форматі «соціально-економічна нерівність». Таким чином, трактування складного феномену соціально-економічної нерівності можливо через розуміння спільно-розділеного характеру соціальної та економічної складової нерівності, де економічна складова віддзеркалює специфіку розподільчих відносин, а соціальна - рефлексію-відношення до особливостей цього розподілу, що здійснює сходження через набуття окремих проявів та розгортання нових форм, залишаючись детермінованою економічною складовою.

Ми виходимо з розуміння того, що фундаментальним і комплексним проявом нерівності є соціально-економічна нерівність та її похідні майнова нерівність, нерівність доходів та «класова» нерівність, всі інші форми нерівності є інструментальними її проявами. Так у доповіді ЮНЕСКО про нерівність виокремлено 7 проявів нерівності (форм) [150]. Дослідження сучасної літератури по проблемам нерівності дозволяє виокремити більше форм, які для наочності представлені в таблиці 1.4.

Як ми можемо побачити із таблиці, деякі форми нерівності, які розглядають сучасні дослідники, є подібними. Наприклад, процедурна нерівність та інституційна, також співвідносяться освітня нерівність та нерівність знань, а нерівність людського розвитку є похідною від нерівності можливостей.

Просторова нерівність також має свої похідні, наприклад, диспропорції в економічній діяльності та доходах між центрами та периферіями, між міськими та сільськими районами, а також між регіонами з більшою концентрацією ресурсів. Це призводить до нерівного доступу до послуг та знань, а також до дискримінації та нерівності в політичному впливі.

Таблиця 1.4 Інструментальні форми нерівності та її наслідки

Форма нерівності	Характеристика
Процедурна нерівність	ситуація, за якої існує формальна рівність (закони формально однакові для всіх), але механізми виконання / застосування законів створюють штучні бар'єри, ставлячи одних людей або групи у невігідне становище. Це відсутність рівності у правах та можливостях під час доступу до соціальних послуг
Інституційна нерівність	стан суспільства, за якого базові правила гри (закони, політика, традиції та ін.) створюють і закріплюють переваги для одних груп людей та дискримінують інших. Вона глибоко вбудована в соціально-економічну систему.
Освітня нерівність	нерівномірний доступ до якісної освіти та освітніх ресурсів, який залежить від соціального статусу, місця проживання, матеріального стану чи стану здоров'я людини. Вона обмежує можливості для розвитку, кар'єрного росту та стає головною перешкодою для соціальних ліфтів та мобільності
Нерівність знань	відмінності, що впливають на доступ до різних джерел та типів знань, та наслідки цих диспропорцій. Це впливає на здатність приймати самостійні рішення, отримувати доступ до послуг та брати участь у політичному житті, будувати кар'єру.
Нерівність можливостей	це стан, коли люди мають різні стартові шанси та доступ до суспільних благ через соціальне походження, місце проживання, вік, стать, стан здоров'я та інші фактори, які вони не контролюють. Це бар'єри, що заважають розкриттю людського потенціалу.
Нерівність людського розвитку	нерівномірний розподіл можливостей, ресурсів та благ між людьми та різними соціальними групами, що обмежує їхній потенціал. Вона оцінюється за допомогою Індексу людського розвитку (ІЛР)
Культурна нерівність	нерівномірний доступ різних соціальних груп до культурних ресурсів (освіти, мистецтва, інформації), а також ситуація, коли певні культурні цінності, мови чи традиції вважаються суспільством більш престижними за інші.
Політична нерівність	нерівномірний розподіл влади та дисбаланс у можливостях впливати на прийняття державних рішень між різними соціальними групами, статями та індивідами.
Нерівність довкілля	відмінності та диспропорції в якості довкілля, до якого мають доступ окремі особи та групи: рівні захисту довкілля, доступ до природних ресурсів та можливості отримання вигоди від їх експлуатації, а також вплив забруднення та ризику стихійних лих та катастроф.
Просторова (або просторово-територіальна, або регіональна)	нерівномірний розподіл ресурсів, економічних можливостей, інфраструктури та рівня життя між різними географічними регіонами
Глобальна нерівність	нерівномірний розподіл ресурсів, багатства, влади та можливостей між різними країнами, а також між різними верствами населення в межах однієї країни.
Вікова нерівність (ейджизм)	— це обмеження доступу до економічних ресурсів, політичної влади чи соціальних виплат на основі віку. Вона проявляється в країнах з різною соціально-економічною структурою, культурою в різні історичні епохи.
Гендерна нерівність	соціальне явище, за якого люди отримують різні права, можливості, статус чи ставлення залежно від їхньої статі або гендерної ідентичності.
Цифрова нерівність (або цифровий розрив)	обмеження або повна відсутність можливостей у певних груп населення отримувати доступ, користуватися та отримувати користь від сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ).

Джерело: розроблено автором

Всі інструментальні види нерівності можуть взаємодіяти між собою, утворюючи нові форми та ускладнюючи комплексний феномен соціально-економічної нерівності. Всі представлені види нерівності є проявами нерівності в окремих аспектах життя, тому ми і називаємо їх «інструментальними нерівностями».

Спробуємо тепер класифікувати нерівність за різними ознаками. По-перше, ми можемо класифікувати нерівність за функціональними ознаками на фронтальні (фундаментальні) та інструментальні форми. По-друге, можна застосувати в класифікації просторову ознаку: глобальна, національна, регіональна, периферійна (диспропорції розвитку «місто-селище») нерівності. По-третє, ще одним параметром класифікації можна визначити часовий поріг, поділивши форми нерівності на нові та успадковані, що передаються від покоління до покоління (міжпоколінська нерівність).

Повертаючись до категорії «рівність» слід зазначити, що важливішим принципом її розуміння є справедливість. Справедливість є суб'єктно-об'єктним відношенням, яке може мати різноманітні вирази своєї сутності. Це не тільки соціально-економічне відношення, це соціальна рефлексія стосовно певного права. В понятті справедливості, зазначає А. Гриценко, певним чином співвідносяться рівність та нерівність і здійснюється сходження від абстрактної (формальної) до конкретної (реальної) рівності. Почуття справедливості є однією із ментальних характеристик людських спільнот [30]. Рівність є, в свою чергу, критерієм справедливості, а також сутнісним виразом відношень справедливості. Поняття «процедурної нерівності» як раз і відбиває несправедливість в розподілі прав і привілеїв.

Як і нерівність рівність може бути представлена цілою низкою форм, головними з яких є економічна рівність (рівність розподільного типу), яка формується на основі інклюзивних розподільчих відносин та соціальна або, з нашої точки зору - соціально-економічна рівність (рівність-відношення,

рівність-ставлення), яка є багатовимірною, що органічно поєднує в собі всі форми рівності.

Кант вважав, що в абстрактній формулі справедливості виражена ідея людської рівності і самоцінності людської особистості, а Гегель, що справедливість є основою права. К. Маркс стверджував, що справедливість володіє реальною історичною дійсністю, що розгортається як особлива система відносин, у які люди вступають під впливом умов суспільного виробництва і розподілу, наголошуючи, що кожному конкретно-історичному етапу притаманна власна справедливість, зміст якої детермінований економічними відносинами цієї епохи [69].

Слід також зазначити, що коли мова йде про справедливість, то найбільш усталеним терміном є саме «соціальна справедливість». Так ООН пропонує таке визначення соціальної справедливості – це «основоположний принцип мирного та процвітаючого співіснування всередині народів та між ними», яке більш змістовно розкривається в проголошених принципах: визнання того, що різні люди мають різні потреби та обставини (рівність); забезпечення доступу кожного до ресурсів та можливостей, необхідних для успіху (доступ); надання всім особам можливості відігравати певну роль у політичному, економічному та соціальному житті громад (участь); захист прав людини (права); цінування та повага до відмінностей між людьми (різноманітність) [257].

Функціонально «справедливість» - це сукупність універсальних принципів, які керують людьми в оцінці того, що є правильним, а що неправильним, незалежно від культури та суспільства, в якому вони живуть. Як зазначає Б. Гаврилишин, серед основних «прагнень», на яких зосереджувався розум людини, були: досягнення достатку і благополуччя, рівність можливостей і благ, рівність перед законом або у статусі й становищі, заперечення взагалі привілеїв, свобода і справедливість - їхні витoki і способи досягнення [27, с. 35].

Спiрним є трактування, поширене в науковiй лiтературi, що соцiальна справедливiсть охоплює економiчну справедливiсть. На наш погляд, це двi сторони одного i того ж явища, розглянутого пiд рiзними кутами. Бо справедливiсть поняття унiверсальне, що охоплює весь спектр людських взаємодiй. В чому ж саме вбачаються вiдмiнностi мiж поняттями «соцiальна справедливiсть» та «економiчна справедливiсть».

В англomовнiй науковiй лiтературi достатньо розповсюдженим є також термiн «партисипативна справедливiсть». Це концепцiя соцiальної та правової справедливостi, яка передбачає право, можливiсть i здатнiсть громадян брати активну участь у прийняттi рiшень, що впливають на їхнє життя, добробут та громаду. Це перехiд вiд ставлення до людей як до пасивних «споживачiв» благ до їх залучення як рiвноправних партнерiв.

Економiчна справедливiсть охоплює тi принципи, якi визначають функцiонування економiчних iнститутiв, перш за все iнституту суспiльного вiдтворення та iнституту розподiлу. Саме економiчнi iнститути визначають, як кожна людина заробляє на життя, укладає контракти, обмiнюється товарами та послугами з iншими та створює незалежну матерiальну основу для свого економiчного iснування. Питання економiчної справедливостi це питання яким чином суспiльства виробляють та розподiляють суспiльний продукт, це взаємовiдносини мiж працею та капiталом, це питання, чи дiйсно прагнення до прибутку має керувати суспiльством тощо.

Л. Сiммонс визначає шiсть сфер економiчної справедливостi: нерiвнiсть, права на робочому мiсцi, рiвень прожиткового мiнiмуму та мiнiмальної заробiтної плати, права iмiгрантiв на робочому мiсцi, партнерство мiж громадою та трудовою спiльнотою, а також соцiальнi програми, що пiдтримують працюючi сiм'ї та окремих осiб [234]. Економiчна (розподiльча) справедливiсть охоплює справедливий розподiл ресурсiв. Справедливiсть ґрунтується на iдеї рiвностi та прав людини, економiчному егалiтаризму, як у перерозподiлi власностi та доходiв, так i в прогресивному оподаткуваннi.

Джон Роул є найбільш відомим розробником «теорії справедливості» [222], в якій він встановлює рамки, що відображають суспільні наслідки рівності, особистих та політичних свобод, рівних можливостей та кооперативних домовленостей, що сприяють більш збалансованому зростанню всіх членів суспільства. Питання соціально-економічної справедливості є найважливішим питанням порядку денного у сучасному світі. Соціальна та економічна справедливість - це третій принцип Хартії Землі (документ, що розвиває принципи та цінності заради сталого розвитку в майбутньому), яка зокрема зосереджена на: викоріненні бідності як імперативі соціальної справедливості; сталому та справедливому розвитку людини в економічній діяльності на мікро-та на макроекономічному рівнях; правах людини; рівності; гендерній рівності; та загальному доступі до економічних можливостей, охорони здоров'я та освіти як передумовах соціальної та економічної справедливості [241].

Економічна справедливість передбачає забезпечення рівних можливостей для всіх та рівність у залученні до економічної діяльності будь-коли та будь-де. Як зазначають І. Островський та Н. Можайкіна, кращий індикатор для того, щоб показати повну картину нерівності можливостей, є нерівність багатства. На думку вчених, саме показник нерівності багатства може дати відповідь, наскільки справедливим є суспільство [79].

У системі економічної справедливості, як зазначають Л. Келсо та М. Адлер, існують три основні та взаємозалежні принципи: партисипативна справедливість (принцип «вхідних даних»), розподільча справедливість (принцип «вихідних даних») та соціальна справедливість (принцип зворотного зв'язку та корекції). [197].

Таким чином, вважаємо, що соціальний та економічний аспект справедливості мають розглядатися в невідривній єдності, том у наполягаємо на використанні саме терміну «соціально-економічна справедливість» як нерозривній цілісності усіх принципів безбар'єрного розвитку особистості та соціуму в умовах ефективного включення в систему суспільного відтворення

і повноцінної участі в суспільному розподілі на основі принципів інклюзивності, релевантності та залученості.

Соціально-економічна справедливість поєднує соціальну та економічну рівність, прагнучи забезпечити кожному справедливий доступ до багатства, можливостей та предметів першої необхідності. Вона зосереджена на усуненні системних бар'єрів та захисті людської гідності, через рівний до можливостей повноцінної реалізації людської особистості. Оскільки нинішнє покоління дивиться на світ через призму справедливості для всіх поколінь, то воно має чіткі уявлення про неї, використовуючи значну базу для порівняння та систему історичних доказів несправедливості. Тут слід повернутися до ідеї Д. Белла щодо необхідності розмежування «арифметичної рівності», придатної для застосування до всіх людей, та «пропорційної рівності», що ґрунтується на розбіжностях заслуг людей перед соціумом, що обґрунтовує принцип «релевантних розбіжностей» як міри справедливості [145].

Сьогодні концентрацією влади та багатства сприяють розповсюдженню та пануванню «капіталістичної моралі», яка витісняє принципи справедливості з реального життя та сприяє нерівномірному зростанню багатства, посилюючи нерівність. Сьогодні в світі панують три реальності - соціальна несправедливість безпрецедентних масштабів, масова нерівність і втрата довіри до еліт, зазначає Дж. Стиглиц [239]. Зростання соціально-економічної нерівності та повторювані моделі дискримінації, є корінними причинами не реалізації соціальних та економічних прав значної частки населення планети. Тут слід пригадати висловлювання Джона Роула, що існуючі суспільства, звичайно, рідко бувають добре впорядкованими у відповідності до принципів справедливості, оскільки що є справедливим, а що несправедливим, зазвичай є предметом суперечок [222, с. 4].

Для того, щоб систематизувати уявлення про головні чинники нерівності, пропонуємо провести їх декомпозицію на фундаментальні та актуальні елементи.

До фундаментальних (базових) елементів соціально-економічної нерівності нами віднесено ті, які завжди мали базове значення у формуванні відносин рівності / нерівності: доходи, розподільчі відносини, накопичення капіталу, відносини між працею та капіталом, власність, економічна влада, належність до соціальних груп, умови праці, демографічні параметри відтворення населення тощо.

До актуальної структури ми відносимо ті елементи, що набувають особливого та / або нового значення у сьогоденних реаліях, наприклад, інформаційне привласнення, інформаційне відчуження, освіта, накопичення цифрового капіталу, кризи, епідемії, етнокультурні характеристики населення, нестандартна зайнятість, соціальні ролі та статуси, трансформації ринку праці тощо. Для наочності фундаментальна та актуальна структур соціально-економічної нерівності представлена на рисунку 1.1.

Фундаментальні та актуальні елементи в своїй сукупності обумовлюють просторово-часовий рух нерівності.

Вважаємо за необхідне також провести структурування соціально-економічної нерівності також на детерміновані та спонтанні елементи. Детерміновані елементи зумовлені дією економічних та інституційних чинників (наприклад, рівень доходів населення одночасно визначається національною продуктивністю та розподільчими відносинами). Спонтанні елементи соціально-економічної нерівності обумовлені дією чинників невизначеності функціонування господарських систем (наприклад, нестандартні форми зайнятості, що виникають як форма адаптації до умов цифровізації).

Розглянемо тепер більш докладно основні фактори – рушійні сили нерівності. Нерівність виникає з багатьох взаємопов'язаних причин. Деякі з них є історичними, інші - структурними, а деякі зумовлені навмисним вибором та політикою.

Рисунок 1.1 Фундаментальні та актуальні фактори соціально-економічної нерівності
(розроблено автором)

Фактори нерівності також можна класифікувати на глобальні, що діють під впливом глобальних тенденцій, та національні, що забезпечуються всередині країни, як за рахунок державної політики, так і завдяки розвитку новітніх форм підприємництва. Серед найвагоміших факторів нерівності слід, перш за все, виокремити ті, що безпосередньо впливають на нерівність доходів - зміни у розподілі доходів.

Закономірності накопичення капіталу. Глибинна причина зростання нерівності походить із об'єктивних закономірностей економічного розвитку.

Відношення між працею та капіталом (несправедливий розподіл додаткової вартості) були і залишаються основною причиною нерівності. Т. Пікетті показує, що в країнах заходу середня норма прибутку від капіталу становить приблизно 4-5%, коли економічне зростання близько 1-1,5% [215]. Цей розрив є однією з провідних причин зростання нерівності.

Технологічна (цифрова) революція. Дія цього фактору була детально проаналізовано в попередньому підрозділі. Коротко підсумуємо основне. Технологічні зміни призвели до підвищення продуктивності праці та рентабельності капіталу, підвищення добробуту населення завдяки розширенню доступу до технологічних переваг суспільства, також призвели до збільшення премії за кваліфікацію (співвідношення між заробітною платою працівників з вищою освітою та без неї). Така тенденція, зазначає Н. Коровіна, особливо ярко висвітлюється в передових економіках світу завдяки тому, що цифрові інновації підвищують попит на кваліфіковану працю порівняно з низькокваліфікованою [58]. Водночас, відзначає Т. Чатченко, багато робочих місць ліквідуються шляхом автоматизації або підвищення необхідного кваліфікаційного порогу, необхідного для отримання або збереження робочих місць [124].

Розширення масштабів світової торгівлі. Торгівля є рушійною силою зростання в багатьох країнах, що сприяє зростанню ефективності та конкурентоспроможності. З одного боку, зазначають Перссон і Табелліні, інтенсифікація торгівлі підвищує премію за кваліфікацію завдяки відбору провідних фірм, здатних конкурувати на міжнародному рівні, але вона також може збільшити реальну заробітну плату шляхом зниження (імпортних) цін. Водночас посилення торговельних потоків може зменшити нерівність доходів населення в країнах, що розвиваються, через збільшення попиту та заробітної плати успішних працівників з низькою кваліфікацією [214].

Фінансова глобалізація. Зростання глобальних зв'язків, як доводять Едвардс та Мерфі, створених завдяки транскордонним фінансовим потокам, полегшує переказ капіталу та рухом фінансових потоків між країнами [158].

Фінансова глобалізація має багато позитивних наслідків: ефективний міжнародний розподіл капіталу та, відповідно, розподіл ризиків. Але також збільшення фінансових потоків та прямих іноземних інвестицій, зазвичай призводить до розширення розриву в переважній більшості країн.

Урбанізація. Причиною різного розподілу доходів у суспільстві також можна вважати урбанізацію. Доходи в містах зазвичай значно вищі за доходи в сільській місцевості, що пов'язано з більшою концентрацією капіталу та ефективністю його використання через низку об'єктивних факторів, таких як рівень освіти, доступ до фінансування, кваліфікована праця тощо. Водночас відхилення від середнього рівня доходів у містах значно вищі, ніж у сільській місцевості. Таким чином, зі збільшенням частки міського населення в країні нерівність доходів має зростати.

Розширення доступу домогосподарств до кредитних ресурсів. Це, перш за все, можливість отримання кредитів на освіту та розвиток бізнесу, отримання споживчих кредитів тощо. Доступ до фінансових ресурсів сприяє загальному добробуту населення, однак більше сприяє зростанню вищих доходів, оскільки саме цій групі легше отримати кредити. Тому принцип збагачення багатих діє в умовах фінансового поглиблення. Водночас бідні взагалі не зможуть отримати кредит без наявної застави - нерівність у доходах громадян зростатиме.

Інститути ринку праці. Більш гнучкі інститути ринку праці можуть мати негативні наслідки для працівників, особливо некваліфікованих, через високу плинність кадрів та відсутність чітко визначених меж заробітної плати, особливо мінімальної. Важливою функцією на ринку праці виконує мережа профспілок, створених для покращення умов праці, включаючи рівень заробітної плати працівників.

Інститути неформальної економіки. Неформальна економіка може зростати зі збільшенням регулювання ринку праці. Адже не всі роботодавці готові виплачувати грошову компенсації та підвищувати заробітну платню. Мотиви переходу працівників у тіньовий сектор економіки різні: у бідних

країнах це зазвичай єдиний спосіб вижити та отримати хоча б якийсь дохід і не бути фактично безробітним; у країнах, що розвиваються, - спосіб уникнути сплати податків із заробітної плати та отримати вищий рівень доходу.

Перерозподільна політика. Уряди розвинених країн мають інструменти пом'якшення нерівності у доходах: прогресивне оподаткування, високі соціальні трансферти, безумовний базовий дохід та ін.

Людський капітал. Причинами нерівності доходів серед населення можуть бути також характеристики самих домогосподарств, які відрізняються за такими параметрами, як рівень початкового багатства, вроджені та набуті навички, тощо. Природні та набуті навички окремої людини разом з психологічними якостями, рівнем мобільності, освітою та наявним капіталом зв'язків з іншими особами здатні суттєво вплинути на рівень одержуваних доходів.

Статусні відмінності. Певні посади дозволяють людям отримувати додатковий дохід завдяки наявності певних привілеїв, статусу та доступу до інформаційних ресурсів.

Зайнятість у певних секторах економіки. Це пояснюється, перш за все, конкурентоспроможністю певного сектору економіки, рівнем ризикованості сектору, наявністю та складністю природних і штучних бар'єрів для виходу на певні ринки.

Майнова диференціація. Різниця у початкових активах громадян має суттєвий вплив на нерівність. Якщо зростання доходів від власності (включаючи доходи від володіння фінансовими активами), зазначають Айхорст та Скаліз, перевищує зростання доходів від трудового фактору, то дохід від власності сприяє збагаченню багатих [159].

Заощадження. Населення з вищим рівнем доходів частіше має певні заощадження, які згодом будуть використані для придбання реальних активів. Населення з низьким рівнем доходів зазвичай використовує кредит. Вартість кредитування суттєво варіюється залежно від макроекономічної кон'юнктури,

що виражається у змінах процентних ставок. В такому випадку доходи з низьким рівнем доходу, стають нестабільними та знижуються.

Історичні привілеї та владні повноваження. Ті, хто накопичував багатство та владу історично, часто передавали їх через закони або спадщину, та мали всі шанси забезпечити більш високі доходи (прибутки) не лише собі, а й своїм нащадкам. Згадаємо цитату Дж. Стігліця: «Нерівність - це не випадковість. Це політичний вибір» [238, с. 17].

Нерівний доступ до освіти. Оскільки освіта є ключовим шляхом до можливостей, в першу чергу на ринку праці, то неможливість отримати освіту стає в сьогоденних реаліях головною причиною нерівності та бідності.

Соціальний статус та культурні упередження. Стать, раса, національність та навіть вік часто впливають на доступ до можливостей. Соціальні норми можуть виключати цілі групи з розвитку.

Кризові явища. Історичний досвід показав, що населення скорочується через епідемії. Економічні потрясіння, спричинені війнами, призводять до зменшення економічної нерівності. Але через деякий час концентрація капіталу знову починає зростати. Сьогодні, коли кризи та епідемії приймають перманентний характер їх вплив на нерівність перетворюється на односторонній - збільшуючи її. Аналіз Oxfam показує, що принаймні 1,7 мільярда працівників у всьому світі в 2022 році зазнали реального скорочення зарплати, що ускладнило прогодування їхніх сімей [226].

Зупинимось на аналізі впливу пандемії COVID-19 на зсуви нерівності. Ця пандемія викрила та загострила нерівність між країнами, як і всередині країн. Найменш розвинені економіки мають гірший стан здоров'я, менш підготовлені до боротьби з пандемією системи охорони здоров'я, а люди живуть в умовах, що роблять їх більш вразливими до зараження, і вони мають менше ресурсів, щоб реагувати на економічні наслідки.

Ретельний аналіз впливу пандемії COVID-19 на нерівність провів Дж. Стіглиць в своїй роботі «Подолання Великої розбіжності» [238]. Хоча пандемія виявила величезні розриви між країнами світу, саме пандемія

посилила нерівність, залишаючи довготривалі проблеми на шляху досягнення інклюзивних параметрів розвитку світової економіки. COVID-19 непропорційно вражає бідних, особливо в бідних країнах, але й в розвинених економіках.

Слід також відзначити, що деяким країнам вдалось більш ефективно ніж іншим подолати пандемію та її економічні наслідки, включаючи нерівність. Розглянемо деякі приклади по країнах. У всьому світі існують помітні відмінності в тому наскільки успішно країни підтримують здоров'я своїх громадян та економіки, так і в масштабах нерівності, що проявляється. Існує багато причин для цих відмінностей, пояснює Дж. Стігліць: стан системи охорони здоров'я та нерівність у сфері охорони здоров'я; готовність країни та стійкість економіки; якість реагування громадськості, включаючи опору на науку та експертизу; довіра громадян до урядових рекомендацій; і те, як громадяни збалансували свої індивідуальні «свободи» робити те, що їм заманеться, з повагою до інших, визнаючи, що їхні дії породжують зовнішні ефекти [238].

Наприклад, в Сполучених Штатах, де доступ до медичного обслуговування не гарантований, була зареєстрована найбільша кількість випадків захворювання та смертей, що можна пояснити тим, що США мають один з найгірших стандартів охорони здоров'я серед розвинених економік, низьку тривалість життя та найвищий рівень нерівності в охороні здоров'я. Навпаки, Нова Зеландія є прикладом країни, яка впевнено впоралась з викликами пандемії. Її уряд покладався на науку та експертизу для прийняття рішень, Крім того, високий рівень соціальної солідарності, згуртованості та довіри дозволили ефективно реалізувати плани уряду.

Так само можуть існувати негативні, руйнівні риси, які обтяжують суспільство, призводячи до меншої інклюзивності та більшої поляризації. В Україні наслідки пандемії COVID-19 та її вплив на нерівність досліджував Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи [19]. Автори доходять висновку, що ті процеси, які відбувались в медицині та охороні

здоров'я на тлі пандемії COVID-19, стали тригерним чинником посилення нерівності та бідності серед населення України. В цей період найбільший внесок у загальну нерівність припадає на оплату праці. Таким чином пандемія не порушила основний тренд у формуванні нерівності - зростання вкладу доходів від зайнятості та зниження внеску соціальних трансфертів.

На думку В. Соболева та М. Соболевої, криза української держави у боротьбі з пандемією в Україні знайшла свій прояв в таких прогалинах: вади системи соціально-економічного захисту лікарів та медичного персоналу (масові звільнення за власним бажанням лікарів, особливо середнього медичного персоналу); неадекватній системі статистичного спостереження за перебігом хвороби; невиправдане тимчасове припинення роботи багатьох комерційних структур дрібного та середнього бізнесу, які мали можливості продовжувати роботу при забезпеченні всіх форм захисту для клієнтів; неефективна система матеріальної компенсації державою втрат бізнесу від вимушеного припинення роботи (перш за все, низький рівень виплат) тощо [100].

Пандемія також стала тригером цілої низки процесів, пов'язаних із цифровізацією суспільства та впровадженням нових технологій, що створило нові форми та прояви нерівності. Так, перехід на дистанційне навчання у зв'язку з пандемією спричинив суттєве погіршення якості та доступності освіти, а також загострення освітніх нерівностей. А локдаун та соціальна ізоляція показали, наскільки нерівними є умови учасників ринку праці, тоді коли основною формою трудової діяльності стає дистанційна праця, що значною мірою збільшило як монетарну, так і немонетарну нерівність [19].

Розглянувши основні фактори нерівності, маємо з'ясувати також її наслідки, а також деякі актуальні її форми, зокрема в контексті нашого дослідження зупинимося на понятті цифрової нерівності. Головними трендами розвитку світової економіки стали цифрова трансформація, поширення сфери цифрових рішень, диджиталізація процесів у глобальному вимірі. Новітні технології та напрямки розвитку визначають облік заснованої

на інформаційно-комунікаційних технологіях цифрової економіки. Цифровізація розгортається у світі, де нерівність економічного розвитку та людського існування набирає обертів. Вона не тільки прискорює цей процес, але й надає йому нову якісну характеристику. Цифровий розрив (нерівність) стає глобальним явищем та викликом для кожної людини та країни світу.

Цифрова нерівність має прояв у двох напрямках: напряму різних країн світу та особистому напряму. Сьогодні тільки 15% людства сучасні світові технологічні інновації, близько половини здатні прийняти та засвоїти їх. Третина людства виключена з цього процесу зовсім. Новітні технології мають велику потужність, велику продуктивність. Але їх результати розподіляються дуже нерівномірно. Відмінності, які виникають до народження, зазначають автори Доповіді про людський розвиток, починаючи з «лотереї» при народженні в залежності від того де народилася дитина, можуть з роками посилюватися. Діти з бідних сімей можуть бути не в змозі дозволити собі освіту і знаходитися в несприятливому стані при пошуку роботи [186].

Цифрова нерівність – найбільш складна та поширена в сучасних умовах. Саме вона стає прискореною, охоплюючи мільйони людей та цілі країни. Таку нерівність важко подолати не змінюючи координати господарської практики, не здійснюючи кардинальних освітніх практик, не вибудовуючи новітню парадигму людського розвитку. Подолати таку нерівність можливо тільки за умов згуртованості суспільства та наявності інклюзивного інституційного режиму[12].

Нерівність у можливостях доступу до ресурсів ІКТ та розвитку цифрових навичок може посилити вже існуючу нерівність, впливаючи на результати навчання студентів та їхню ширшу соціальну мобільність. В дослідженні Мартіні та Сгамбато зазначається, що існують значні розбіжності в доступі до цифрових технологій та їх використанні серед студентів різної статі та соціально-економічного походження, які часто описуються як цифрові гендерні розбіжності [201].

Незважаючи на значний прогрес у сфері зв'язку та цифрової інфраструктури, в різних країнах (не тільки тих, що розвиваються, но навіть в передових економіках) виявляються постійні територіальні та соціально-економічні розриви як у доступі до цифрових інструментів, так і в їхньому володінні. В таких випадках, зазначають Папа та Десімоні, сім'ї та університети відіграють вирішальну роль як агенти цифрової соціалізації, формуючи можливості учнів набувати та використовувати значущі цифрові компетенції [213].

В освітньому контексті цифрова компетентність виступає як сполучна ланка між доступом та змістовною участю. Вона визначає здатність отримувати доступ, розуміти та критично використовувати цифрові інструменти для навчання. Згідно з принципами справедливої рівності можливостей Роулза та принципом відмінності, нерівність є прийнятною лише за умови, що соціальні інститути структуровані таким чином, щоб приносити користь найменш забезпеченим [222].

Цей фундамент відповідає Порядку денному Організації Об'єднаних Націй на період до 2030 року: Якісна освіта, яка закликає до інклюзивного та рівного доступу до якісної освіти та можливостей навчання протягом усього життя для всіх (ціль 4) [247]. Однак, незважаючи на зростаючу центральну роль цифрових навичок в освітній політиці, емпіричні дані продовжують демонструвати постійну нерівність як у доступі, так і в цифровій грамотності, що розширює моделі соціальної та освітньої нестабільності.

У сучасних суспільствах знань грамотність є центральним виміром людського розвитку та активності. Грамотність, за визначенням Роулза, це соціально обумовлена практика, вбудована у відносини влади та культурного відтворення [222], вона функціонує як форма соціального капіталу, формуючи доступ до знань та можливості для участі. Тому її формування залежить від розподілу культурних та матеріальних ресурсів у суспільстві. У цьому сенсі грамотність являє собою як інструмент розширення можливостей, так і

потенційне місце виключення, залежно від того, як соціальний та інституційний контексти розподіляють засоби та мотивацію для їх отримання.

Зі проникненням цифровізації в повсякденне життя, грамотність набула нових форм: інформаційна, медійна, комп'ютерна та цифрова грамотність, кожна з яких описує конкретні, але взаємозалежні виміри можливостей. Сучасні моделі цифрової компетентності, наголошує А. Феррарі, засновані на таких трансверсальних здібностях, як співпраця, вирішення проблем, етична усвідомленість та цифрове громадянство [161].

Таким чином цифрова грамотність функціонує як стратифікований соціальний ресурс. Особи, наділені більшим освітнім та культурним капіталом, мають кращі можливості для перетворення грамотності на цифрову компетентність, зрештою, на соціальну та економічну перевагу. Переважна частка дослідників дійсно пояснюють цифровий розрив як проблему доступу, наявності пристроїв та підключення до глобальної мережі. Е. Харгіттай розглядає цифровий розрив не тільки через доступ, але й через способи використання та цілі [180], розрізняючи просте та збагачувальне використання. Тобто цифрові технології можуть посилювати або пом'якшувати нерівність залежно від того, як вони використовуються. У дослідженні М. Рагнетти представлено цифровий розрив, зосереджений на результатах цифрової взаємодії: як люди перетворюють доступ та навички на відчутні соціальні та економічні переваги [220]. На цих трьох рівнях нерівність накопичується, а це означає, що ті, хто має більше ресурсів, підтримки та компетенцій, не тільки отримують доступ до технологій раніше, але й отримують більшу віддачу від їх використання.

Спираючись на це багаторівневе розуміння цифрової нерівності, цифровий капітал фіксує, як доступ до технологій та оволодіння цифровими навичками стають ресурсами, які можна накопичувати, передавати та перетворювати на інші форми переваг. Цифровий капітал в такому розумінні виступає як нова форма інтелектуального та соціального капіталу. Він складається як з інтерналізованих здібностей (цифрові компетенції, такі як

управління інформацією, комунікація, створення контенту, безпека та вирішення проблем), так і з екстерналізованих ресурсів (доступ до цифрових технологій та інфраструктур).

Обсяг цифрового капіталу, яким володіють люди, формує як якість їхнього інтернет-досвіду, так і перетворення цифрової взаємодії на ширші життєві результати. Вищі рівні освіти забезпечують більший доступ, залученість та різноманітність онлайн-активності. Таким чином цифрова нерівність залишається тісно пов'язаною з освітньою стратифікацією, а відмінності в освіті та цифровій компетентності взаємно підсилюють друга. Цифровий капітал також залежить від статево-вікової структури, так наприклад, люди похилого віку часто перебувають у не вигідному становищі через нижчу впевненість та цифрову залученість. У цьому сенсі цифровий капітал усуває розрив між структурною нерівністю та індивідуальними можливостями.

Повертаючись до наслідків соціально-економічної нерівності слід, перш за все, зупинитися на її найбільш резонансній формі – надмірній нерівності.

Нерівність може бути продуктивною - мотивувати економічну активність людей, зростання людського капіталу, якщо вона обумовлена різними трудовими навичками, зусиллями та результатами. В такій іпостасі нерівність є чинником економічної ефективності через зростання доходів як матеріальної основи добробуту, через самореалізацію та зростання творчої складової праці. Продуктивна нерівність є характеристикою економічних стимулів населення: з одного боку, вона спонукає індивідів до проактивної діяльності, здобуття освіти та ведення бізнесу, якщо натомість тих зусиль люди сподіваються отримати більш високі доходи. Однак, з іншого боку, високий та стійкий рівень нерівності, особливо нерівності можливостей, може спричинити великі соціальні витрати через те, що громадяни використовуватимуть корупційні схеми, лобіювання інтересів, працювати в тіньовому секторі економіки для отримання високих доходів.

Нерівність, що перевищує свій продуктивний рівень, стає серйозною соціально-економічною проблемою, що має негативний вплив на всю систему. Така нерівність може бути охарактеризована як непродуктивна, надмірна, деструктивна, що стає причиною соціальної напруги в суспільстві, глибокого соціального розшарування населення [8]. Так, за даними Oxfam, 1% найбагатших жителів планети отримує понад 50% благ, створених світовою економікою за рік. Останні 20 років доходи 1% найбагатших жителів планети зросли на 60%. Як вважають експерти цієї організації, для подолання бідності серед найбідніших верств населення світу вистачило б і 25% річних доходів першої сотні супербагатих [245].

Надмірна нерівність свідчить, що результати суспільного виробництва розподіляються між членами суспільства не справедливо: зростає розшарування на бідних і багатих, на тих, які мають доступ до якісної освіти та охорони здоров'я, і тих, які не мають. Несправедлива нерівність вимагає пошуку нових дієвих механізмів справедливого перерозподілу суспільного продукту.

Нерівність доходів – це кількісна та якісна характеристика доходів. Наявність нерівності в розподілі доходів, призводить до утворення споживчих структур, які розрізняються та діляться на соціальні групи населення з різним рівнем доходу, що, на думку Т. Чатченко, О. Назарової та О. Чуприної, призводить до розшарування населення та зміни в соціальному та трудовому розвитку країни [122]. Тому надмірна нерівність таїть у собі потенціал руйнації та розшарування.

Наприклад, існує думка, що «замість того, щоб влаштовувати залізничну, авіаційну та поштову блокади, недружню державу можна послабити іншим способом – допомогти розвитку її економіки. Але тільки так, щоб населення ворожої держави якнайсильніше розшарувалося за доходами» [239, с. 12]. Дослідники з Техаського університету на основі емпіричних досліджень дісталися висновку, що з 1715 р. донині у 81% воєн перемогу здобували країни, де доходи розподілені рівномірніше, ніж в противника.

Рівномірність розподілу доходів населення, таким чином, є найсерйознішим індикатором бойового духу. У дослідженні «Нерівність доходів та соціальна дисфункція», проведеному Р. Вілкінсоном та К. Пікеттом, виявлено кореляцію диференціації доходів та соціальних явищ [259].

Соціально-економічна нерівність залишається значною проблемою навіть у найрозвиненіших країнах світу. Тут стійко відтворюються цілі верстви населення, які, не маючи матеріального достатку, не мають доступу до «індустрії знань», що відкриває шлях до сучасної кваліфікованої праці. Частина з них опускається в «соціальне дно», перетворюється на прошарок утриманців, відкидає трудову діяльність і живе на допомогу. Істотним чинником поглиблення соціальної нерівності у зоні золотого мільярда стали імміграційні потоки людей із країн Африки, Азії та Латинської Америки.

В сучасній Україні рівень економічної нерівності відіграє надзвичайно велику роль в суспільстві. Для українського суспільства характерна висока диференціація між різними групами населення. Високий рівень соціально-економічної нерівності може негативно впливати на соціальну стабільність, економічне зростання та згуртованість громади. Крім того, нерівність каталізує безліч соціальних проблем, зокрема бідність, безробіття, дискримінацію та соціальні конфлікти.

В останні десятиріччя ХХ століття у світі сформувалась та набуває швидкості тенденція зростання надлишкової нерівності. У Доповіді про нерівність Всесвітньою лабораторією дослідження нерівності показано, що верхній 1% (75 млн. людей), що має в розпорядженні найбільше багатства, отримав 27% усього світового доходу, а найнижчі 50% найбіднішого населення планети (3,7 млрд. людей) мають усього 13% [264].

Здатність доходів накопичуватися ще більше у вигляді заощаджень провокує зростання нерівності доходів. Склалася негативна тенденція концентрації багатства у невеликій кількості людей, країн та корпорацій. Проблеми нерівності знаходяться у центрі наукового дискурсу, але знайти ефективні шляхи її зменшення не вдалося.

Сьогодні навіть у благополучних системах нерівність зберігається, оскільки капіталістичні системи влаштовані таким чином, щоб відтворювати нерівність. Багаті мають не просто гроші. Вони мають мережі, вплив, впевненість і час, і все це підсилює перевагу та сприяє процесу нагромадження нерівності.

Процес нагромадження нерівності ми розуміємо як такий, що утворює поєднуючий ефект нерівності як шляхом розширення нерівності, так і накопичення її додаткових властивостей. Нагромадження нерівності може відбуватися вертикально - міжпоколінська нерівність, горизонтально - через створення нових форм та міжвимірному впливу, та за рахунок створення нових атракторів – проникнення нерівності в нові сфери. Однак всі ці складові процесу нагромадження нерівності відбуваються на основі існуючої матриці нерівності – розподілу суспільного продукту.

Розглянемо більш детально основні можливі наслідки нерівності. Поляризація високих доходів серед меншої кількості людей призводить до зменшення податкових надходжень, особливо в країнах, які не використовують прогресивну шкалу оподаткування. Брак бюджетних коштів, у свою чергу, спричиняє зменшення субсидій та субсидування домогосподарств, найбільше страждають ті, хто має велику частку трансфертних доходів.

Соціальні наслідки таких факторів можуть бути негативними для всього суспільства: зростання рівня злочинності; проведення мітингів чи протестів різного характеру, у тому числі з метою зниження податків для середнього класу; середній клас зникає за високих та тривалих показників нерівності, оскільки великі корпорації легко зможуть витіснити середній та малий бізнес з ринку завдяки доступу до важелів впливу, можливості лобювати власні інтереси у владних структурах або так званій економії масштабу. Дослідники МВФ також вказують на те, що нерівність доходів негативно впливає на зростання ВВП та його стійкість [155].

Сьогодні основними чинниками нерівності є також тенденція монополізації, ухилення від сплати податків заможною частиною населення, зниження прогресивності оподаткування, ослаблення впливу профспілок. Ще однією вагомою причиною зростання нерівності є випередження темпів зростання інфляції по відношенню до зростання заробітних плат, що знижує реальні доходи робітників. Цю тенденцію доводять автори звіту з нерівності [226], обґрунтовуючи, що натомість корпорації навпаки заробляють на зростанні цін додаткові надприбутки.

При високому рівні нерівності, коли вона перетинає продуктивні межі, стає надмірною, знижується здатність до розвитку, поглиблюються економічні та соціальні бар'єри, що в довгостроковому тренді згубно відбивається на стані всієї соціально-економічної системи. Зростанням нерівності зменшує потенційні можливості розвитку як окремих особистостей, так і цілих країн. Б. Міланович, зазначаючи циклічний характер глобальної нерівності, перелічує основні фактори її сплеску: війни, епідемії, технологічні революції, зміни системи перерозподілу доходів, доступність освіти, демографічна та гендерна структура тощо [203].

Одним з самих негативних наслідків та проявом надмірної нерівності є зростання бідності. Високий рівень соціально-економічної нерівності сприяє поширенню бідності. Зв'язок бідності та соціально-економічної нерівності доведений численними емпіричними дослідженнями. Високий рівень нерівності створює порочне коло бідності, коли обмеження можливостей блокує соціальну мобільність, прирікаючи бідних залишатися бідними. Формується певна «культура бідності» (термін Гусева [32]), тобто сукупність певного способу життя і цінностей, моделей поведінки, властивих членам певної, просторово та соціально замкнутої спільноти.

Бідність як соціально-економічне явище тісно пов'язане з рівнем економічного розвитку. Справедливо стверджують І. Островський та Н. Можайкіна, що економічне зростання має вирішальне значення для сталого скорочення бідності [79]. Перевищення кількості бідних понад нормальний

рівень суттєво зменшує внутрішній попит на товари та послуги, унаслідок чого відбувається зменшення обсягу та масштабів виробництва, а відтак реальний ВВП країни перестає зростати і в граничному варіанті – починає зменшуватися.

Якщо внаслідок недостатнього попиту скорочується виробництво, це негативно впливає на зайнятість у країні. О. Коваль зазначає, що внаслідок скорочення виробництва зростає безробіття всіх типів (окрім природного), а саме: циклічного (як наслідок дії криз); структурного (результат розбіжності попиту й пропозиції робочої сили внаслідок зниження попиту на певні спеціальності); технологічного (результат розбіжності попиту й пропозиції робочої сили внаслідок зміни структури виробництва) тощо [53, с. 75-76].

Економічна нерівність є лише первинним проявом, справедливо наголошує Е. Лібанова, вона тягне за собою набагато небезпечніші наслідки: обмежений доступ до якісної освіти, належної медицини, комунальних благ та реалізації громадянських прав. Все це породжує замкнене коло бідності [63].

А. Дітон визначає, що проблеми істотного поширення бідності зумовлені не нестачею ресурсів, а неефективною системою регулювання [156]. Надмірна нерівність свідчить, що результати економічного зростання, зусиль всього суспільства, розподіляються між його членами не справедливо: в суспільстві зростає розшарування на бідних і багатих. Крім того, нерівність має негативний вплив на результати майбутнього зростання.

Висновки до розділу 1

У межах першого розділу дисертації здійснено теоретико-методологічне дослідження соціально-економічної нерівності в умовах цифрової трансформації. Цифрова трансформація має великий потенціал для зменшення соціально-економічної нерівності, але також створює проблеми, які потребують вирішення. З одного боку, цифрові технології можуть відкрити ширший доступ до інформації, державних послуг та економічних

можливостей для широких верств населення, а з іншого боку, ризики цифрової ізоляції, упередженості в алгоритмах та концентрації влади технологічними гігантами можуть збільшити розрив, якщо своєчасно не реагувати на ті проблеми, що виникають під час цифрової трансформації.

Успішне використання переваг цифрових технологій для досягнення соціально-економічної справедливості вимагає тісної співпраці між урядом, приватним сектором та громадянським суспільством. Необхідні комплексні заходи для забезпечення цифрової інклюзії, уникнення алгоритмічної дискримінації, захисту цифрових прав громадян та заохочення здорової конкуренції в цифровій екосистемі. Крім того, зусилля щодо цифрової інклюзії можливостей та захисту важливі для того, щоб переваги цифрової трансформації могли бути однаково доступні всім верствам суспільства. Цифровізація стає ефективним інструментом для зменшення нерівності лише за умови, що вона супроводжуватиметься комплексними, орієнтованими на людей стратегіями, які вирішують питання справедливості та рівності. За цих умов цифрові технології можуть стати каталізатором для більш справедливого та інклюзивного суспільства в майбутньому.

Існує певна кількість складних способів, якими технології можуть або зменшити, або збільшити нерівність. При сприятливих інституційних рамках, суспільства, що пережили цифрову трансформацію, мають потенціал для розширення можливостей людей шляхом збільшення доходів та покращення рівня та якості життя. При стохастичному протіканні цифровізації виникають цифрові розриви. В умовах цифрової трансформації нерівність актуалізується у формі цифрового відчуження, як механізму комплексної об'єктивації даних, часу, внутрішніх та матеріальних ресурсів людини, що протистоять їй, та призводять до втрати суб'єктності та формування максимально усталеної (резильєнтної) багатофакторної нерівності між полюсами соціальної піраміди.

Цифрові трансформації породжують нову форму нематеріального гібридного капіталу – цифровий капітал. Цифровий капітал фіксує як доступ до технологій та оволодіння цифровими навичками стають ресурсами, які

можна накопичувати, передавати та перетворювати на інші форми переваг. Цифровий капітал поступово перетворюється на ключовий ресурс людини в умовах цифровізації, що може бути конвертований в економічні та соціальні переваги в різних соціальних сферах, що складається з інтерналізованих здібностей (цифрові компетенції, управління інформацією, комунікація, створення контенту, безпека та вирішення проблем) та екстерналізованих ресурсів (доступ до цифрових технологій та інфраструктур). Цифровий капітал є фактором формування нерівності.

У подальшому викладі матеріалу досліджено економічну природу соціально-економічної нерівності та генезис наукових уявлень стосовно категорій «рівності» та «нерівності». В сучасному світі йдуть запеклі суперечки на актуальну для багатьох тему соціально-економічної нерівності, яка має дуже давні глибокі коріння, адже виникає одночасно з появою перших соціальних об'єднань. Науковий аналіз цієї складної проблеми починається ще в античні часи і не згасає в сучасних умовах. Значний вклад в розвиток уявлень про соціальну та економічну нерівність та її антипод – рівність, внесли філософи епохи Просвітництва, представники класичної політекономії, видатні вчені К. Маркс, М. Веблен, С. Кузнець та багато інших. Сьогодні ця проблема набуває нових сенсів та резонансів під впливом модифікацій нерівності, набуття їй нових форм та проявів.

Рівність і нерівність – не просто абстрактні категорії, вони базові цінності, що визначають умови суспільного відтворення, розподільчі відносини, соціальну структуру і особистісні установки людей. Частина дослідників вважають нерівність прийнятною, такою що виконує мотивуючу функцію у разі нерівності саме в продуктивності праці. Однак позитивний вплив нерівності на економічні параметри розвитку відбувається лише на її «природньому» рівні. Коли нерівність переходить за ці межі, вона починає діяти на всю соціально-економічну систему деструктивно. При високому рівні нерівності, коли вона перетинає продуктивні межі, знижується здатність до розвитку, поглиблюються економічні та соціальні бар'єри, що в

довгостроковому тренді згубно відбивається на стані всієї соціально-економічної системи. Зростанням нерівності зменшує потенційні можливості розвитку як окремих особистостей, так і цілих країн.

Нерівність – це форма багатфакторного, складного соціально-економічного відчуження, прояв якого залежить від полюсу соціальної піраміди, що загострюється під тиском зростання нерівності та призводить до руйнування людського потенціалу, біо-соціо-духовного розлюднення та поляризації шляхом поглиблення та збільшення факторів розшарування. Нерівність служить джерелом додаткової соціальної напруги та знижує соціальну стійкість економічної системи.

Трактування складного феномену соціально-економічної нерівності через розуміння сумісно-розділеного характеру соціальної та економічної складової нерівності дозволяє стверджувати, що економічна складова нерівності віддзеркалює специфіку розподільчих відносин, а соціальна – рефлексію-відношення до особливостей цього розподілу, що здійснює сходження через набуття окремих проявів та розгортання нових форм, залишаючись детермінованою економічною складовою. Нерівність може бути класифікована за наступними критеріальними ознаками: функціональна (фронатальні та інструментальні форми); просторова (глобальна, національна, регіональна, периферійна); темпоральна (нова та міжпоколінська).

Основні положення цього розділу викладені у статтях автора: [14; 17].

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ НАГРОМАДЖЕННЯ НЕРІВНОСТІ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

2.1 Інтегральні прояви глобальної тенденції зростання нерівності в Україні та світі

Нерівність супроводжує людство скрізь всю його історію і до теперішнього часу дискусії про її причини та наслідки не тільки не припиняються, а й набувають додаткової гостроти. Сьогодні, за даними Oxfam International, один відсоток найбагатших жителів Землі володіє статком, вдвічі більшим, ніж решта населення планети, а 1% найбагатших заробляв майже вдвічі більше, ніж решта світу, а сотні мільйонів людей у всьому світі стикаються з неможливим зростанням вартості життя [226].

Доходи населення є джерелом задоволення різноманітних потреб людини, що забезпечує споживання та подальшу економічну активність. Тому такої важливості для функціонування всієї національної економіки набуває проблема розподільчих відносин суспільства.

Ринкові принципи формування доходів населення ґрунтуються на конкурентному використанні ресурсів, залучених до суспільного відтворення, що обумовлює певну розбіжність у кількості та якості використовуваних ресурсів і відповідно у доходах, що присвоюються. Проте недотримання принципу соціальної справедливості у розподілі доходів часто призводить до надмірної диференціації, породжуючи нерівність. Нерівність, що перевищує свій продуктивний рівень, стає серйозною соціально-економічною проблемою, що негативно впливає на всю соціально-економічну систему.

Різка диференціація доходів та розшарування суспільства в Україні, що спричинило суттєву втрату економічної ефективності національної господарської системи, особливо актуалізують проблему ефективного розподілу доходів, змушуючи дослідників шукати шляхи її вирішення та.

Проте така ситуація характерна не лише для України, але й для переважної більшості країн світу.

До основних факторів диференціації доходів населення відносяться не тільки фактори господарської кон'юнктури, але й внутрішні фактори, що залежать від самої людини (освіта, працездатність, мотивація тощо). Рівень доходу одна із найважливіших ознак, конституюючих соціальне становище (поруч із власністю).

Хоча сьогодні в умовах цифрової революції світ рясніє даними, все ж таки базової інформації про нерівність не вистачає. Щороку уряди різних країн публікуються показники економічного зростання, але ці цифри не показують розподіл результатів такого зростання серед населення - залишається незрозумілим, хто виграє, а хто програє в результаті економічної політики, що реалізується. В звіті Oxfam «Вживання найбагатших» [226] зазначається, що за роки пандемії переважну більшість (63%) нового багатства отримав лише один відсоток найбагатших людей світу.

В останні роки ситуація з нерівністю у світі, з нерівністю в окремих країнах і регіонах, погіршується. Зростання глобальної нерівності дозволяє говорити про нове явище – глобальну нерівність (Б. Міланович [203]).

Концепція глобальної нерівності передусім передбачає розгляд нерівності у міжнародному контексті, вона далеко не вичерпується поняттям нерівності між країнами в усьому світі. Концепція дозволяє розглядати світ, що складається насамперед із окремих індивідуумів, а не держав. У міру того, як світ стає все більш інтегрованим, глобальний розмах нерівності набуває великої значущості.

Один із провідних фахівців у світі з проблем нерівності Бранко Міланович в своєму дослідженні «Глобальна нерівність» [203] обґрунтовує не тільки сутність концепції глобальної нерівності, але й оновлену методологію її вимірювання, що надає можливість більш точно зрозуміти динаміку нерівності у глобальному масштабі. Одним із основних факторів зменшення глобальної нерівності вважається посилення міжнародної міграції, яка є

важливим фактором згладжування нерівності доходів між країнами. Це спірне уявлення, так як в сьогоденних умовах ми спостерігаємо й зворотні тенденції про що буде детально написано в підрозділі 2.3.

Можна також відзначити дві основні сили різноспрямованого впливу на глобальну нерівність. По-перше, сила конвергенції – зближення рівня доходу у світі: азіатські країни стартували з дуже низького доходу, і зростання їхнього добробуту стало вирівнювальною силою на глобальному рівні. Друга сила – протилежна: розшарування всередині країн світу. Це дві різноспрямовані сили: іноді непросто усвідомити, що глобальна нерівність скорочується, якщо нерівність на національному рівні зростає. Декомпозиція глобальної нерівності наголошує на соціально-політичних наслідках, які несе взаємодія глобальної конвергенції та національного розшарування.

Якщо подивитися на динаміку глобальної нерівності, то в ХІХ столітті нерівність між країнами була невелика: середній рівень доходу країнами відрізнявся менш істотно. Під кінець ХІХ століття нерівність між країнами почала зростати, оскільки країни почали розходитися за рівнем розвитку. До 90-х років ХІХ століття бідні в Англії були вже значно краще забезпечені, ніж бідні люди в усьому світі. Протягом ста з лишком років з початку промислової революції нерівність поступово зростала і до середини ХХ століття вийшла на максимум: коефіцієнт Джині з 55 в 1820 році виріс до більш ніж 70 до 1950 році. Сьогодні глобальна нерівність скорочується, але розриви між економіками залишаються суттєвими. Рівень доходу людини, як і раніше, багато в чому визначається її громадянством. Важливо розуміти, наскільки низький досі медіанний рівень доходу у світі близько \$6 на день. Глобальне середнє, \$5500 на рік, або \$15 на день, вже розташовується ближче до верхівки глобального розподілу, це 73 перцентиль. Медіана з багатих країн – \$14600 на рік, і це вже близько 90-го перцентилю глобального розподілу. Це показує, що коли ми говоримо про глобальну нерівність, про нерівність у країнах із середніми та високими доходами ми насправді говоримо про дохідний розподіл у межах верхніх 40% глобального розподілу [204].

Згідно з даними Доповіді про нерівність у світі річний дохід середньостатистичного дорослого громадянина (розрахований за паритетом купівельної спроможності (ППЗ)) у 2021 р. становив 16 700 євро (\$23 380), а середній розмір заощаджень сягав 72 900 євро (\$102 000). За цими усередненими показниками ховається нерівність як між країнами, і між громадянами всередині країни. В даний час 10% найбагатших людей Землі володіють 52% світового доходу, тоді як найбідніша половина світового населення отримує лише 8,5% такого доходу. У середньому одна людина з 10% населення, що стоїть на верхньому рядку розподілу світового доходу, заробляє 87 200 євро (\$122 100) на рік, а представник найбіднішої половини у схемі розподілу світового доходу отримує 2 800 євро (\$3 920) на рік. 50 % від населення Землі отримує 8% всього доходу, розрахованого за паритетом купівельної спроможності (ППП). 50% найбіднішого населення світу має 2% активів (за паритетом купівельної спроможності). 10% населення з найвищими доходами володіє 76% всіх активів домогосподарств і в 2021 отримали 52% всіх доходів [265].

Хоча у більшості країн рівень нерівності за останні двадцять років збільшилася, глобальна нерівність між країнами дещо зменшилася. Водночас усередині країн нерівність суттєво зростає. Розрив між середнім доходом 10% найбагатших та середнім доходом 50% найбідніших громадян усередині країн майже подвоївся: з 8,5-кратного до 15-кратного [265]. Все це свідчить, що нерівність у світі все ще залишається дуже значною.

Економічна нерівність – характерна ознака капіталістичної системи. Як складне та багатовимірне явище нерівність неоднорідна та має різні форми та прояви. Сучасна нерівність, на думку Т. Пікетті, набирає обертів - рекапіталізація майна, накопиченого у минулому, проходить швидше, ніж зростає виробництво та зарплат [215].

Тобто концентрація багатства зростає за умов перевищення дохідності капіталу над динамікою економічного зростання. Підтвердженням цієї закономірності слід вважати ту ситуацію, яка склалася в період кризи, що

виникла в умовах коронавірусної пандемії. В цей час більшість людей стала бідніше, але за даними журналу Forbes, добробут 2 600 мільярдерів в 2021 році збільшився на 1,6 трл долл США, до 13,6 трл долл США, при цьому найбагатші 10 осіб збагатіли приблизно на півтрилліона долл [147]. Саме ця ситуація свідчить про неможливість подолати тенденцію до зростання нерівності в координатах сучасної неоліберальної моделі господарювання.

На сучасному етапі прогресу поступово відбувається переорієнтація економіки на соціальні цілі, що особливо порушує питання справедливості та соціально-економічної рівності. І зростаюча надлишкова нерівність у розподілі доходів та соціальних благ розглядається однією з найбільших загроз людському добробуту.

Проблеми поглиблення економічної нерівності на сучасному етапі розвитку притаманні переважній більшості країн світу, зазначається у звіті Oxfam, навіть благополучній у цьому сенсі Європі [226]. Нерівність є важливою пріоритетною темою у співпраці європейських країн. Європейський Союз має низку стратегій і докладних вказівок щодо зменшення нерівності у партнерстві з іншими міжнародними агентствами розвитку. Скорочення також є пріоритетною ціллю [217].

Відповідно до звіту Європейської Комісії «Україна 2023» [248], нерівність у доходах населення в Україні за попередні роки є низькою порівняно з країнами Європейського Союзу. Історичний досвід показав, що скорочення чисельності населення у зв'язку з епідеміями; розрив економічних зв'язків, викликаний війнами, викликають скорочення економічної нерівності. Але через якийсь час концентрація капіталу знову починає наростати.

Соціально-економічна нерівність є однією з найактуальніших проблем сьогодення. Недаремно 2023 рік було проголошено дослідниками, що працюють над Світовою доповідь про нерівність роком нерівності [265]. Для країн, які ледве оговтались від втрат, спричинених пандемією COVID-19, загострення нерівності під впливом кризи, спричиненої пандемією стало додатковими складним викликом. Дійсно, в останні роки ситуація з нерівністю

у світі, з нерівністю в окремих країнах та регіонах загострюється. Відбувається посилення нерівності у різноманітних її формах та виявах, про що свідчать й довгострокові тренди: з останньої чверті XX століття нерівність зростає як у світовому вимірі, так й в значній частці країн світу.

Саме зростання нерівності в розподілі доходів в рамках світового господарства дозволяє стверджувати про настання так званої глобальної нерівності, яка є чималою загрозою стійкого розвитку світового господарства та його окремих суб'єктів.

Сучасний етап цифрової трансформації в Україні та світі характеризується загостренням проблем нерівності у різних її формах у глобальному, регіональному й національному ракурсах. Як підкреслив президент Всесвітнього економічного форуму в Давосі Клаус Шваб, виклики, пов'язані з четвертою промисловою революцією, збігаються зі швидкою появою екологічних обмежень, все більш багатополярного міжнародного порядку та зростанням нерівності. Ці інтегровані характеристики відкривають нову еру глобалізації [230]. У теперішній час в Україні в умовах повномасштабної війни проблеми, пов'язані з поглибленням соціально-економічної нерівності, суттєво загострюються.

Взаємопов'язаними складовими соціально-економічної нерівності є:

– економічна нерівність, формами прояву якої є нерівність доходів, багатства (накочених благ, статків), споживання. У її основі – нерівність доступу людей, окремих груп населення країни, її регіонів, країн до економічних благ, що задовольняють їх виробничі та споживчі потреби. Обмеженість ресурсів обумовлює необхідність їх розподілу між економічними суб'єктами відповідно до певних критеріїв, формальних і неформальних соціальних норм, що є фактором економічної нерівності, зокрема нерівності доходів від праці та власності, нерівності споживання, що разом з нерівністю багатства є похідною формою нерівності доходів;

– соціальна нерівність – певні розриви у соціальному статусі людей, соціальних груп. Класична тріада соціальної нерівності – це нерівний доступ

до багатства, влади та слави – трьох фундаментальних благ, яких прагне людина [103]. Основними проявами соціальної нерівності є нерівні можливості і права людей та соціальних груп щодо доступу до сфери зайнятості, соціальних послуг, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення та захисту та ін. Слід підкреслити, що дослідники соціальної нерівності включають до її критеріїв економічні виміри – багатство і доходи [51], підтверджуючи тим самим взаємозв'язок економічної та соціальної нерівностей.

Економічна та соціальна складові соціально-економічної нерівності взаємопов'язані, доповнюють та визначають одна одну: по-перше, економічна нерівність є фактором соціальної нерівності, оскільки соціальний статус людини безпосередньо залежить від її економічного статусу, економічної активності та її результатів у формі доходів, статків, рівня споживання. Отже нерівність економічна обумовлює нерівність соціальну. По-друге, соціальні фактори впливають на рівень економічної нерівності, оскільки соціальні норми (правила), соціальні відносини можуть як сприяти, так і обмежувати економічну активність людини. У цьому контексті соціальна нерівність є і чинником, і проявом економічної нерівності.

Соціально-економічну нерівність характеризують розриви в економічному та соціальному положенні людей, проявом яких є нерівність щодо їх доступу до економічних і соціальних благ, нерівність у сфері зайнятості, у доходах, багатстві, споживанні, соціальному статусі, нерівність можливостей і прав. Важливі аспекти стану та динаміки соціально-економічної нерівності в Україні характеризують її місця у глобальних рейтингах, зокрема за Глобальним індексом соціального прогресу, Індексом людського розвитку.

Глобальний індекс соціального прогресу, що був розроблений під технічним керівництвом професора Майкла Портера з Гарвардської школи бізнесу та Скотта Стерна з Массачусетського технологічного інституту, щорічно розраховується та публікується некомерційною організацією Social

Progress Imperative за підтримки міжнародної аудиторсько-консалтингової компанії «Делойт». Він узагальнює велику кількість показників соціально-економічного розвитку країн за трьома його вимірами – основні потреби людини, основи добробуту та можливості.

Тому значення та динаміка показників Глобального індексу соціального прогресу у певний період часу та їх динаміка є критеріями оцінювання соціально-економічної нерівності в країнах та її тенденцій. Дані про динаміку Глобального індексу соціального прогресу в Україні та світі відображено на рисунку 2.1.

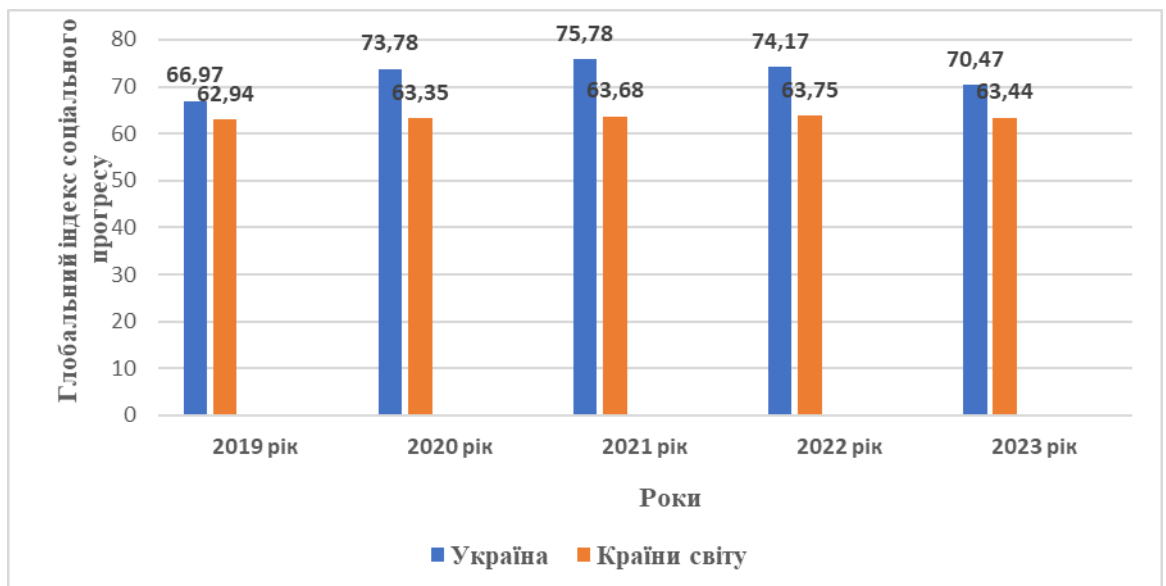

Рисунок 2.1 Динаміка Глобального індексу соціального прогресу України та країн світу (середнє значення) у 2019-2023 рр.

(складено автором на основі: [63; 111; 112; 130; 236])

Аналіз даних, висвітлених на рисунку 2.1, дає підстави визначити, що у період 2019-2023 рр.: 1) в Україні Глобальний індекс соціального прогресу був вищим його середнього значення для країн світу у цілому. Україна за цим індексом належить до третьої групи країн, які характеризуються рівнем соціального прогресу вище середнього. Перша та друга групи – це країни з дуже високим та високим соціальним прогресом. Четверта, п'ята та шоста

групи – це країни з рівнем соціального прогресу відповідно середнім, нижче середнього та низьким; 2) у період, що аналізується, соціальному прогресу в Україні та світи були притаманні дві протилежні тенденції: зростання (2019-2021 рр.) та спаду (2022-2023 рр.).

Про зростання та спад соціального розвитку в Україні у період 2019-2023 рр. свідчать також зміни її позиції у світовому рейтингу за Глобальним індексом соціального прогресу (рис. 2.2): у цей період спостерігалось покращення позиції України з 80 місця до 48 місця (2019-2021 рр.) та погіршення її позиції у 2022 та 2023 роках з 48 місця у 2021 році до 59 місця у 2023 році. При цьому, у період коронакризи, яка, у цілому, була фактором гальмування соціального прогресу, Україна покращила свої позиції у рейтингу, піднявшись з 80 місця у 2019 році до 63 місця у 2020 році. У 2022 і 2023 роках Україна, не зважаючи на втрату її позиції у рейтингу, що, насамперед, було обумовлено збройною агресією РФ, залишалася у третій групі країн. Україні притаманні значні розбіжності у значеннях показників підіндексів Глобального індексу соціального прогресу та позицій у рейтингу за цими показниками (таблиця 2.1).

На нашу думку, порівняння значень показників, що наведені у таблиці 1, з середнім значенням Глобального індексу соціального прогресу 2023 року для країн світу – 63,44 та визначення місць України у рейтингу за окремими показниками дозволить виявити основні фактори, які обмежують можливості скорочення соціально-економічної нерівності, що обумовлює необхідність здійснення державних та громадських програм та заходів з подолання їх негативного впливу. Це такі фактори:

1) підіндекс «Базові людські потреби»: група показників «Водопостачання і водовідведення», показник «доступність якісної води» – 41,36 (127 місце з 170 країн); група показників «Житло», показник «доступність житла» – 49,41 (57 місце); група показників «Безпека», показник «Особиста безпека» – 53,41 (89 місце). Окремо слід вказати на показник

«Міжособистісне насильство», значення якого вище середнього – 68,34, але місце України у рейтингу – 132 з 170 країн;

2) підіндекс «Добробут», група показників «Екологія», показник «Перероблення» – 4,52 (163 місце серед 170 країн);

3) підіндекс «Людські можливості»: група показників «Свобода і вибір», показник «Сприйняття корупції» – 33,0 (106 місце). За Індексом сприйняття корупції – 2023 Україна займає 104 позицію поміж 180 країн, його значення – 36 балів [47]; група показників «Вища освіта», показник «Академічна свобода» – 39,60 (123 місце). За Індексом академічної свободи 2023 р.(Academic Freedom Index), який публікує Інститут політичних наук при Університеті Ерлангена-Нюрнберга, Німеччина, Україна належить до групи країн з низьким рівнем академічної свободи, який в останні роки зніжується [132].

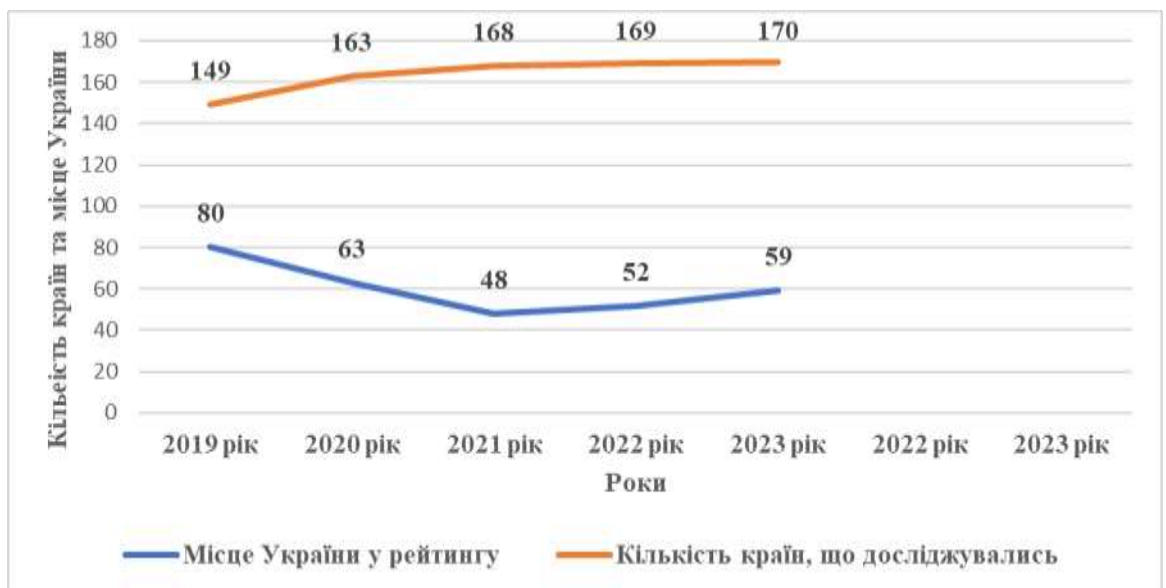

Рисунок 2.2 Україна в рейтингах країн за Глобальним індексом соціального прогресу (2019-2023 рр.)

(складено автором на основі: [63; 111; 112; 130; 236])

**Таблиця 2.1 Показники підіндексів Глобального індексу соціального прогресу як критерії
рівня соціально-економічної нерівності в Україні**

Підіндекси Глобального індексу соціального прогресу 2023 р.								
Базові людські потреби: підіндекс 82,00, місце 82			Добробут: підіндекс 69,81, місце 61			Людські можливості: підіндекс 59,61, місце 58		
Групи показників	Значення	Місце	Групи показників	Значення	Місце	Групи показників	Значення	Місце
Харчування і базова медична допомога	87,48	74	Базова освіта	89,24	54	Особисті права	61,52	100
Водопостачання і водовідведення, у т. ч. показник «Доступність якісної води»	81,28	100	Інформація і комунікації	74,34	57	Свобода і вибір, у т.ч.	67,96	62
Житло, у т. ч.: показник «Доступність житла»	41,36	127				показник «Сприйняття корупції»	33	106
Безпека, у т. ч. показник «Особиста безпека»	89,68	46	Здоров'я	53,24	91	Інклюзивне суспільство, .	54,60	79
Безпека, у т. ч. показник «Міжособистісне насильство»	49,41	57						
Безпека, у т. ч. показник «Особиста безпека»	69,55	87	Екологія, у т. ч. показник «Переробка»	60,42	66	Вища освіта, у т. ч. показник «Академічна свобода»	54,36	44
Безпека, у т. ч. показник «Особиста безпека»	53,41	89	Екологія, у т. ч. показник «Переробка»	4,52	163	Вища освіта, у т. ч. показник «Академічна свобода»	39,60	123
Безпека, у т. ч. показник «Міжособистісне насильство»	68,34	132						

Джерело: [236]

Суттєві аспекти стану та динаміки соціально-економічної нерівності характеризує Індекс людського розвитку (Human Development Index - HDI), що публікується в рамках програми розвитку ООН. HDI є інтегрованим показником досягнень країн у таких вимірах, як довголіття, освіченість, рівень життя. У звіті ПРООН «Breaking the gridlock. Reimagining cooperation in a polarized world» зазначається, що нерівномірний прогрес у розвитку в усьому світі занедбує найбільш вразливі верстви населення, посилюючи нерівність і розпалюючи політичну поляризацію в глобальному масштабі [190].

За HDI Україна належить до країн з високим рівнем людського розвитку. Динаміку HDI в Україні відображено на рисунках 2.3, 2.4.

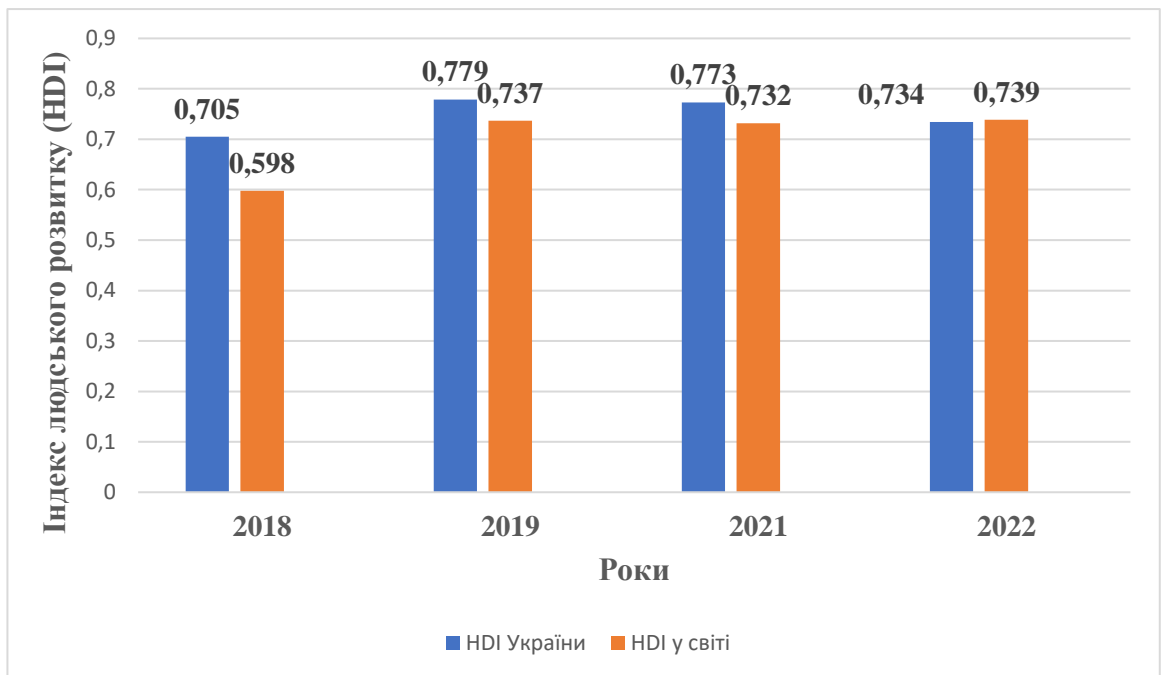

Рисунок 2.3 Динаміка Індексу людського розвитку в Україні та у світі
(складено автором на основі: [186-189; 250])

За Індексом людського розвитку у період 2018-2022 рр. позиція України у рейтингу країн світу, не зважаючи на її покращення у 2019 та 2020 роках, погіршилася: Україна перемістилася з 88 місця у 2018 році на 100 місце у 2022 році. Важливо ураховувати, що скоригований відповідно до Індексу гендерної нерівності Індекс людського розвитку України дорівнював у 2022 році 0,676,

тобто «втрата» у розвитку через нерівність становила 7,9%, Індеси гендерного розвитку та гендерної нерівності в Україні дорівнювали відповідно 1,021 (жінки – 0,741, чоловіки – 0,726) та 0,188 [189].

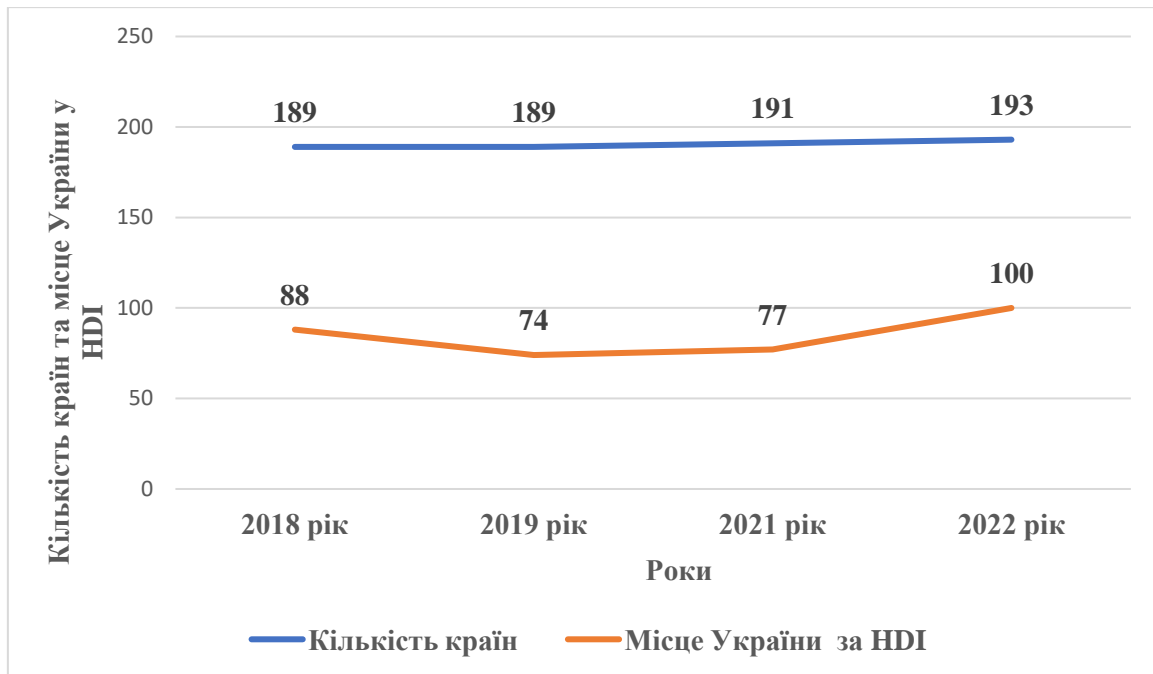

Рисунок 2.4 Місце України у рейтингах країн за Індексом людського розвитку

(складено автором на основі: [186-189; 250])

Додамо, що у Звіті Всесвітнього економічного форуму Україна за Індексом глобального гендерного розриву (The Global Gender Gap Index) 2023, що відображає відмінності можливостей жінок і чоловіків у важливих сферах суспільного життя, займала 66 місце серед 146 країн світу зі значенням індексу 0,714. При цьому, позиція України у рейтингу за Індексами 2018 та 2023 рр. майже не змінилася, оскільки у 2018 році Україна займала 65 місце у рейтингу 149 країн [168-171].

У період, що аналізується, негативні зміни були притаманні компонентам Індексу людського розвитку (таблиця 2.2).

Таблиця 2.2 Динаміка основних показників Індексу людського розвитку України

Роки	Очікувана тривалість життя при народженні (років)	Очікувана тривалість шкільного навчання (років)	Середня тривалість навчання у школі (років)	ВВП на душу населення (дол.)
2018	72	15,1	11,3	7994
2019	72,1	15,1	11,4	13216
2021	71,6	15,0	11,1	13256
2022	68,6	13,3	11,1	11416

Джерела: [196-189; 250]

Як видно з даних таблиці 2.2, людському розвитку в Україні у період 2018-2022 рр. були притаманні негативні зміни щодо очікуваної тривалості життя при народженні з 72 років у 2019 році до 68,8 років у 2022 році. Показник рівня життя – ВВП на душу населення у 2022 році зменшився порівняно з 2019 та 2021 роками відповідно на 13,6% і 13,9%. Ці дані свідчать про певні втрати Україною щодо людського капіталу та його накопичення, що є фактором та показником зростання у теперішній час соціально-економічної нерівності яка, своєю чергою, негативно впливає на людський розвиток. Як підкреслено у Звіті з людського розвитку 2023-2024 рр. «Вихід із глухого кута: Переосмислення співпраці в умовах поляризованого світу», зі збільшенням нерівності в країні зростають і втрати в людському розвитку [189].

Соціально-економічна нерівність є інтегративною єдністю економічної та соціальної нерівностей, що обумовлює необхідність поєднання у процесі аналізу її економічний та соціальний виміри, що дозволить обґрунтувати її стан, прояви та тенденції у певний період часу. Ефективним інструментарієм досліджень слід визнати глобальні індекси, зокрема Глобальний індекс соціального прогресу та Індекс людського розвитку, показники яких охоплюють комплекс економічних та соціальних характеристик розвитку.

Результати аналізу динаміки показників України у рейтингах за Глобальним індексом соціального прогресу та Індексом людського розвитку, а також Індексів гендерної рівності, гендерного розвитку, гендерного розриву, академічної свободи, сприйняття корупції є основою для таких висновків:

1) у теперішній час соціально-економічна нерівність в Україні поглиблюється, про що свідчить спадна динаміка зазначених глобальних індексів. У 2021-2023 рр. Індекс соціального прогресу України знизився з 75,78 до 70,47, у рейтингу країн за цим індексом Україна втратила 11 місць, перемістившись з 48 місця до 59 місця. Протягом 2019-2022 рр. індекс людського розвитку України з 0,779 до 0,734, у рейтингу країн позиція України змінилася з 74 місця до 100 місця. У 2022 році HDI України був нижчим ніж світовий індекс: відповідно 0,734 та 0,739;

2) відповідно до показників глобальних індексів, виявлено основні економічні та соціальні фактори, що сприяють поглибленню соціально-економічної нерівності в Україні, серед яких: низький рівень доступу до якісного задоволення певних видів базових потреб (доступність якісної води, житла, особиста безпека, міжособистісна безпека), екологічні загрози, корупція, гендерна нерівність та ін.;

3) заходами скорочення соціально-економічної нерівності в Україні є: підвищення рівня задоволення базових потреб населення, зокрема покращення водопостачання, житлових умов, забезпечення необхідного рівня особистої безпеки; подолання значних бар'єрів доступу населення до екологічно чистих продуктів внаслідок низького рівня впровадження в економіку моделі циркулярного виробництва, що істотно поглиблює соціально-економічну нерівність різних соціальних груп у споживанні, задоволенні потреб та у якості життя у цілому; запобігання та подолання корупції. Запобігання та подолання корупції є одним із ключових завдань української держави. Затверджена Кабінетом Міністрів України Державна антикорупційна програма на 2023 - 2025 рр. передбачає понад 1000 заходів для зменшення рівня корупції та забезпечення доброчесності у 15 сферах суспільного життя

[91]; забезпечення академічної свободи, обмеження якої негативно впливає на можливості населення щодо отримання якісної освіти, поглиблює соціально-економічну нерівність, оскільки накопичення та реалізація якісного людського капіталу є важливою умовою її скорочення; скорочення гендерної нерівності шляхом забезпечення необхідного рівня гендерної інклюзії [15]

2.2 Демографічні та гендерні параметри соціально-економічної нерівності на ринку праці

Сьогодні демографічні та просторові параметри соціально-економічної нерівності набувають особливого значення, світ стикається з цілою низкою вагомих демографічних проблем, що мають різноспрямований вплив на рівень нерівності. У сучасному світі гендерна нерівність залишається актуальною проблемою як у соціальній та трудовій сферах, так і в багатьох інших аспектах життя. Хоча останнім часом все більше держав і компаній приділяють увагу та зусилля мінімізації гендерної нерівності у сфері праці, цих зусиль недостатньо. Сьогодні жінки становлять 51% населення та мають 59% ступенів бакалавра, але початковий рівень їх зайнятості становить лише 48% працівників [261], не кажучи вже про керівні посади.

Гендерна нерівність також виглядає різоче інакше, якщо врахувати невидиму, неоплачувану працю, яку непропорційно виконують жінки. В середньому жінки заробляють лише 32% від того, що заробляють чоловіки за робочу годину, що становить як оплачувану, так і неоплачувану діяльність; порівняно з 61%, якщо не враховувати неоплачувану домашню працю [266].

Згідно з Глобальним звітом про гендерний розрив 2024 року, гендерна нерівність скорочується вкрай незначно, що уповільнює темпи прогресу в досягненні паритету – на основі останніх даних експерти вважають, що для досягнення повного паритету знадобиться 134 роки – близько п'яти поколінь [172]. Останній Глобальний звіт про гендерний розрив показує, що жодна країна ще не досягла повного гендерного паритету, але деякі країни досягли

значного прогресу в подоланні гендерної нерівності (Ісландія залишається на першому місці протягом десятиліть, маючи 93,5%). Загалом європейські економіки посідають сім місць з першої десятки країн. Окрім Ісландії, до них належать Фінляндія (2-ге місце, 87,5%), Норвегія (3-тє місце, 87,5%), Швеція (5-те місце, 81,6%), Німеччина (7-ме місце, 81%), Ірландія (9-те місце, 80,2%) та Іспанія (10-те місце, 79,7%). Решту три місця займають економіки Східної Азії та Тихого океану (Нова Зеландія, 4-те місце, 83,5%), Латинської Америки та Карибського басейну (Нікарагуа, 6-те місце, 81,1%), а також країн Африки на південь від Сахари (Намібія, 8-ме місце, 80,5%).

Загалом, найбільш значний зсув спостерігається у політичних правах, де паритет зріс на 8,3 процентних пункти до 22,8% за останні 18 років досліджень [172]. Однак на робочому місці та в оплаті праці гендерна нерівність залишається значним явищем. Хоча жінки зараз розширюють спектр професій, у яких вони працюють, а рівень участі жінок на ринку праці поступово зростає, що особливо актуально для розвинених економік, багато гендерних розривів все ще потребують вирішення в майбутньому.

Незважаючи на еволюцію ролей жінок, деякі компанії продовжують підтримувати культуру, яка відображає традиційний гендерний поділ на роботі та підкріплює традиційні ролі та очікування чоловіків і жінок. Гендерна нерівність – це різниця в статусних позиціях жінок і чоловіків у різних сферах суспільства, спричинена впливом гендерного фактору на можливості формування та реалізації їхнього соціального потенціалу. Гендерна рівність або рівність між чоловіками та жінками пов'язана з ідеєю про те, що всі люди, як чоловіки, так і жінки, мають право вільно розвивати свої особисті здібності та робити вибір без обмежень, заснованих на стереотипах, жорсткій фіксації гендерних ролей та упередженнях.

Гендерна рівність означає рівне розгляд, оцінку та ставлення до різних потреб, прагнень, бажань та поведінки жінок і чоловіків. Це не означає, що жінки та чоловіки однакові, але це передбачає, що їхні права, обов'язки та

можливості не повинні залежати від їхньої статі. Гендерна рівність означає справедливе ставлення до жінок і чоловіків та врахування їхніх потреб.

Гендерні ролі – це звички поведінки в певному суспільстві, громаді чи соціальній групі, в яких люди традиційно сприймають певні види діяльності, завдання та обов'язки як чоловічі чи жіночі. Такі сприйняття залежать від віку, класу, касты, раси, етнічної приналежності, культури, релігії та інших ідеологічних переконань, а також географічних, економічних та політичних умов. Продуктивна роль стосується роботи, що приносить дохід, яку виконують як чоловіки, так і жінки з метою виробництва.

Статистика показує, що середня заробітна плата жінок нижча за середню заробітну плату чоловіків у всіх без винятку країнах світу. За даними Державної служби статистики України, у першому кварталі 2021 року гендерний розрив в оплаті праці досяг найнижчого рівня в історії країни – 17,8% (наприклад, у 2020 році він становив 20,5%). А станом на 2023 рік гендерний розрив в оплаті праці в Україні становить 18,6% (цей показник нижчий за світовий, але вищий, ніж у багатьох країнах ЄС) [35]. Однак, як справедливо стверджує Н. Коровіна, питання оплати праці має ключове значення у процесі пошуку роботи та підбору персоналу, що особливо актуально для української економіки в умовах воєнного стану [59], коли саме жінки становлять більшість контингенту робочої сили.

Згідно з результатами дослідження, проведеного Інститутом економіки та прогнозування НАН України, основними причинами гендерної нерівності в Україні є: високий рівень гендерної сегрегації на ринку праці (горизонтальної та вертикальної): чоловіки переважають на керівних посадах, жінки – у галузях та видах діяльності з нижчою доданою вартістю або на посадах з нижчою заробітною платою; відмінності в рівні підготовки та досвіді роботи, на що негативно впливає нерівномірний розподіл обов'язків жінок і чоловіків щодо догляду за дитиною та іншими членами сім'ї, а також відпустка у зв'язку з народженням дитини до досягнення нею трьох років, якою переважно користуються жінки [87].

Найчастіше гендерний розрив в оплаті праці (нескоригований) визначається як відсоткова різниця між середнім заробітком чоловіків і жінок і розраховується для середньої та медіанної заробітної плати як для окремої галузі, так і для всієї економіки.

Стереотипи, поширені в суспільстві, відіграють значну роль у збалансуванні заробітної плати жінок і чоловіків, що призводить до серйозних наслідків, таких як пряма дискримінація за гендерною ознакою, недооцінка жіночої праці (включаючи домашню та доглядову) та упереджене ставлення роботодавців до зайнятості жінок. Гендерна нерівність також спричинена дотриманням традиційних чоловічих та жіночих ролей. Роботодавці пояснюють свою дискримінаційну корпоративну політику щодо жінок необхідністю компенсувати втрати або витрати, понесені під час найму жінок. Іншим фактором є додаткові витрати, які роботодавець може понести через ймовірність того, що жінки можуть піти у декретну відпустку. Гендерний розрив лише збільшується в міру просування працівників кар'єрними сходами.

Крім того, існує ряд інших труднощів, з якими жінки стикаються на сучасному мінливому ринку праці. У всіх країнах світу та в усіх професійних сферах жінки виконують більше рутинних завдань, ніж чоловіки, тому автоматизація, розвиток цифровізації та штучного інтелекту ставлять під загрозу робочі місця, особливо для жінок.

Сьогодні не існує єдиного підходу до вирішення проблеми гендерного розриву на ринку праці, і кожній країні чи компанії необхідно розробити індивідуальний комплекс заходів для боротьби з нерівністю, враховуючи організаційні, культурні та політичні фактори.

Не тільки жінки, а й інші вразливі групи стикаються з більшими бар'єрами на ринку праці, а невідповідність навичок та особливі потреби посилюють протиріччя на ринку праці [76].

Так, в Україні під тиском війни відбуваються корінні зміни на ринку праці. Тут одночасно існує дві протилежні тенденції, зазначає Н. Коровіна: серйозна нестача кадрів і значне безробіття, включаючи приховане, які

зумовлені різними факторами: з одного боку, підприємства потребують кваліфікованих працівників у специфічних галузях, а з іншого боку, закриття підприємств та руйнування інфраструктури призвели багатьох до втрати роботи [59]. Крім того, поглиблюються регіональні та місцеві нерівності. Населення і економіка змістилися на захід. Протягом 2023–2025 років найвищі показники доходів домогосподарств за заробітною платою знаходяться у західних областях та місті Києві. Майже половина домогосподарств у цільових регіонах повідомляють про пошкодження своїх будинків або активів, порівняно з лише 7% на заході країни [76]. Ще однією нерівністю на ринку праці є прекарізація молоді. В багатьох країнах світу і особливо в Україні проблема молодіжного безробіття постає надзвичайно гостро. Складнощі працевлаштування посилюють настрої еміграції серед молоді. Розв'язати цю проблему без додаткової підтримки молоді, у т. ч. шляхом розробки національних програм підтримки зайнятості молоді, неможливо.

На нашу думку, важливим напрямом досліджень є розкриття взаємозв'язку гендерних і соціально-економічних факторів та характеристик суспільної нерівності, що не отримало ще системного аналізу. Слід підкреслити: соціально-економічна та гендерна нерівності є взаємопов'язаними формами суспільних дисбалансів; соціально-економічна нерівність є фактором гендерної нерівності; рівень гендерної нерівності та його зміни є показниками стану, глибини та динаміки притаманній суспільству нерівності у всіх сферах його життєдіяльності; гендерна нерівність негативно впливає на соціально-економічну збалансованість у суспільстві, що істотно обмежує можливості держави щодо ефективної реалізації заходів, спрямованих на її забезпечення; аналіз та урахування взаємозв'язку соціально-економічних та гендерних умов та факторів забезпечення рівності у суспільстві є необхідним етапом розробки державних програм як соціально-економічного, так і гендерного розвитку.

У сучасний наукових та прикладних джерелах гендерний підхід щодо досліджень явищ та процесів у соціальній, економічній, політичній та інших

сферах життєдіяльності суспільства трактується як вимога забезпечення їх гендерно орієнтованого (гендерно чутливого) аналізу, що дозволить виявити їх вплив на гендерний баланс у країні [68]. Як підкреслено у звіті незалежного аналітичного центру Cedos (січень-квітень 2024 року), гендерний (гендерно чутливий) підхід полягає в ідентифікації та врахуванні різних досвідів різних соціальних груп, які можуть бути відмінними [116].

Щодо досліджень соціально-економічної нерівності, гендерний підхід є методологічним інструментарієм розкриття дисбалансів суспільного статусу жінок та чоловіків. В Інструкції Мінсоцполітики України щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів, гендерний підхід визначається як стратегія, що забезпечує врахування інтересів і досвіду жінок та чоловіків як невід'ємної складової планування, реалізації, моніторингу та оцінювання політики і програм у політичній, економічній, культурній і соціальній сферах для отримання жінками та чоловіками рівних благ [48].

Розкриття гендерних аспектів соціально-економічної нерівності охоплює такі взаємопов'язані напрями дослідження, як:

1. Аналіз гендерних факторів та критеріїв соціально-економічної нерівності. По-перше, гендерна нерівність є фактором соціально-економічних дисбалансів, що потребує комплексного аналізу її впливу. По-друге, у системі критеріїв соціально-економічної нерівності важливе місце належить показникам гендерної нерівності, наприклад, нерівності прав та можливостей жінок та чоловіків на ринку праці, зокрема у оплаті праці, у сфері управління, бізнесі та ін.

2. Визначення на основі гендерного підходу заходів, спрямованих на зменшення соціально-економічних дисбалансів.

Розглянемо зазначені напрями детальніше, спираючись на концептуальну модель дослідження гендерних аспектів соціально-економічної нерівності (рис. 2.5).

Рисунок 2.5 Гендерні аспекти соціально-економічної нерівності
(розроблено автором)

Рівень соціально-економічної нерівності у суспільстві визначається економічними, соціальними, природними, техніко-технологічними, демографічними, правовими, політичними та іншими факторами. Серед них значний вплив на соціально-економічну збалансованість має рівень гендерної рівності [90].

Дисбаланс прав та можливостей жінок і чоловіків, а також їх захисту та реалізації у суспільстві істотно впливає на рівень соціально-економічної

нерівності, дослідження якої повинно включати аналіз її гендерних факторів, критеріїв, заходів подолання.

Основними гендерними факторами соціально-економічної нерівності є гендерна ексклюзія, гендерні стереотипи, гендерна упередженість, її критеріями – гендерні розриви у суспільстві.

Гендерна ексклюзія як форма соціальної ексклюзії характеризується відчуженням людей за їх гендерною ідентичністю, зокрема статевою від певних форм суспільної активності, що є основою гендерної сегрегації та дискримінації у суспільстві.

Факторами соціально-економічної нерівності є обумовлені гендерною ексклюзією гендерні стереотипи як сформовані у суспільстві стійкі уявлення щодо місця, ролей та можливостей жінок і чоловіків в економіці, управлінні, політиці тощо. Ці уявлення знаходять своє закріплення у певних неформальних соціальних нормах і навіть в офіційних нормативних документах. Наприклад, у Переліку важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок (ДНАОП 0.03-8.08-93), затвердженому Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29.12.1993 року № 256, що втратив чинність тільки у 2017 році відповідно до Наказу Міністерства охорони здоров'я від 13.10.2017 року № 1254, визначено 450 заборонених для жінок професій [82; 88].

Слід підкреслити, що з причин фізіологічного характеру жінки не можуть і не повинні виконувати певні види робіт. Але, бар'єрами зайнятості жінок є не тільки їх фізіологічні особливості, репродуктивна функція, а й гендерна ексклюзія, притаманна ринку праці, та гендерні стереотипи, що склалися у суспільстві щодо їх нездатності ефективно працювати за певними професіями. Гендерними факторами соціально-економічної нерівності є уявлення щодо нездатності жінок здійснювати підприємницьку діяльність, управлінські функції, працювати на адміністративних посадах. Тим самим жінки втрачають потенційні доходи та можливість певних позитивних статусних трансформацій, кар'єрного зростання.

Гендерні стереотипи є основою притаманній суспільству упередженості щодо ролі жінок у його життєдіяльності та розвитку. За визначенням З. Віллінс (Zawn Villines), гендерна упередженість – це перевага однієї статі над іншою. Ця перевага часто ґрунтується на хибних переконаннях або узагальненнях, які роблять одну стать кращою або гіршою за інші [253].

Важливо підкреслити, що гендерні фактори соціально-економічної нерівності тісно взаємопов'язані: гендерна ексклюзія є основою закріплення існуючих та формування нових гендерних стереотипів, які є джерелом гендерної упередженості та її посилення як чинника ексклюзії – обмеження/виключення участі / ролі жінок у певних формах суспільної активності (рис. 2.6).

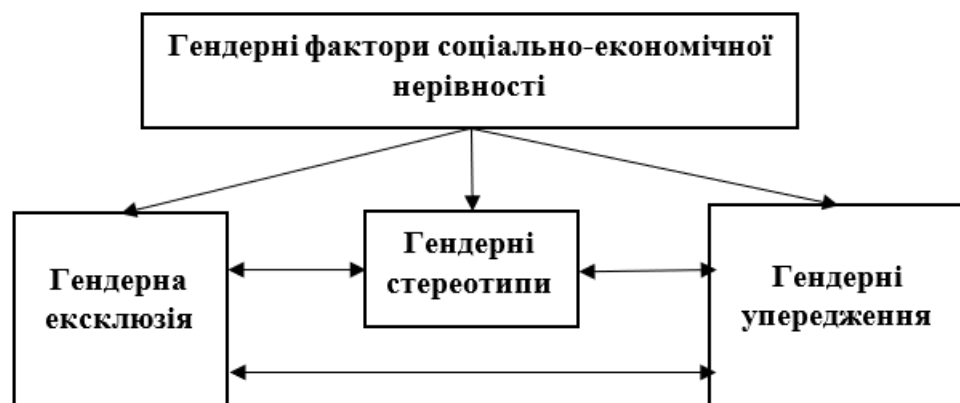

Рисунок 2.6 Взаємозв'язок гендерних факторів соціально-економічної нерівності (розроблено автором)

Ступінь сукупного впливу гендерних факторів на рівень соціально-економічної нерівності характеризують гендерні розриви, їх зменшення чи збільшення у певний період. Зрозуміло, що гендерні дисбаланси визначаються багатьма чинниками, але гендерні ексклюзія, стереотипи та упередження відіграють значну роль у їх формуванні та закріпленні.

Гендерні розриви є одночасно і факторами і критеріями рівня соціально-економічної нерівності у суспільстві. Глобальний індекс гендерного розриву 2025 (The Global Gender Gap Index – GGGI) в Україні дорівнював 0,732 за шкалою від 0 до 1, де вищий показник означає більшу гендерну рівність, а нижчий – більший розрив. У рейтингу 146 країн світу Україна займала 63 місце, у рейтингу європейських країн – 26 місце [173]. Динаміку показників гендерного розриву в Україні та світі відповідно до Global Gender Gap Report (GGGR) 2020 - 2025 рр. відображено на рис. 2.7.

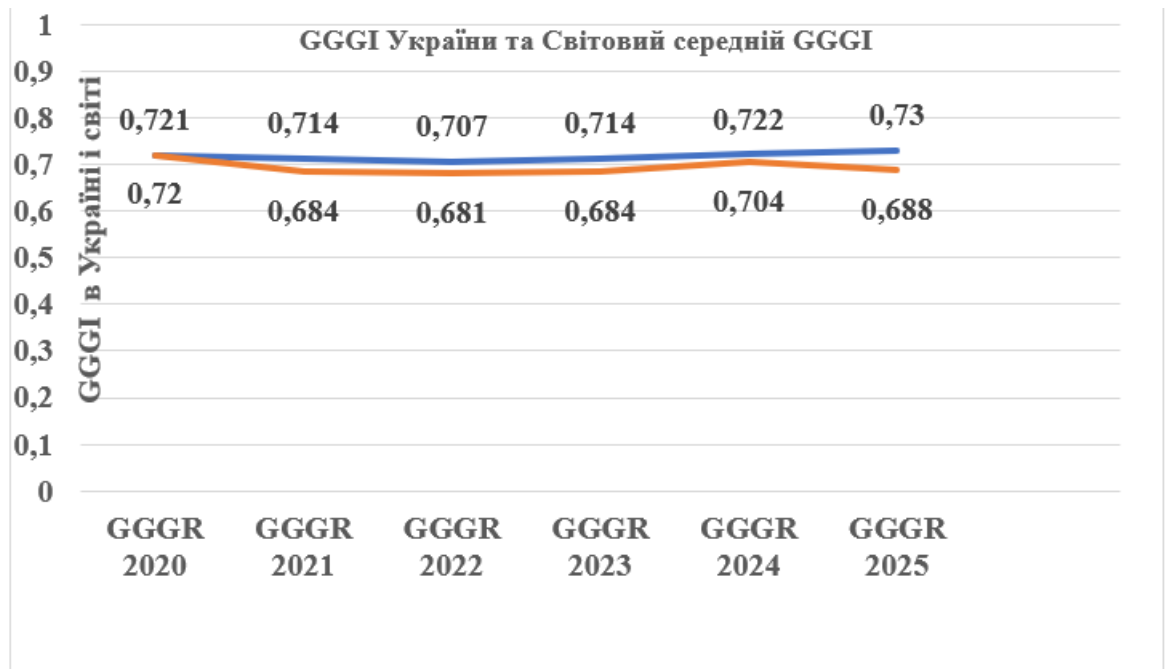

Рисунок 2.7 Динаміка Глобального індексу гендерного розриву в Україні та у світі
(складено автором на основі: [168-173])

Як видно з рисунку 2.7, в останні роки:

1) в Україні GGGI був вищим за його середньосвітове значення. При цьому, відповідно GGGR 2024 та 2025 GGGI України була притаманна позитивна динаміка тоді як середньосвітовому GGGI – від’ємна;

2) закритий гендерний розрив як показник ступеня подолання гендерної нерівності збільшився з 0,714 (GGGR 2021) до 0,730 (GGGR 2025). Це означає, що в Україні гендерний розрив подолано на 73%. Для порівняння: у середньому у світі – на 68,8%.

Але, по-перше, за GGGI гендерний паритет – це 1,000, закритий гендерний розрив – 100%. Тобто, у теперішній час в Україні існують значні розриви у правах, умовах та можливостях жінок і чоловіків щодо їх суспільної активності, для подолання яких потрібен довготривалий період часу.

По-друге, динаміка певних показників гендерних розривів в Україні є від’ємною.

У сучасний період в Україні значні гендерні розриви притаманні:

1. Ринку праці (рис. 2.8).

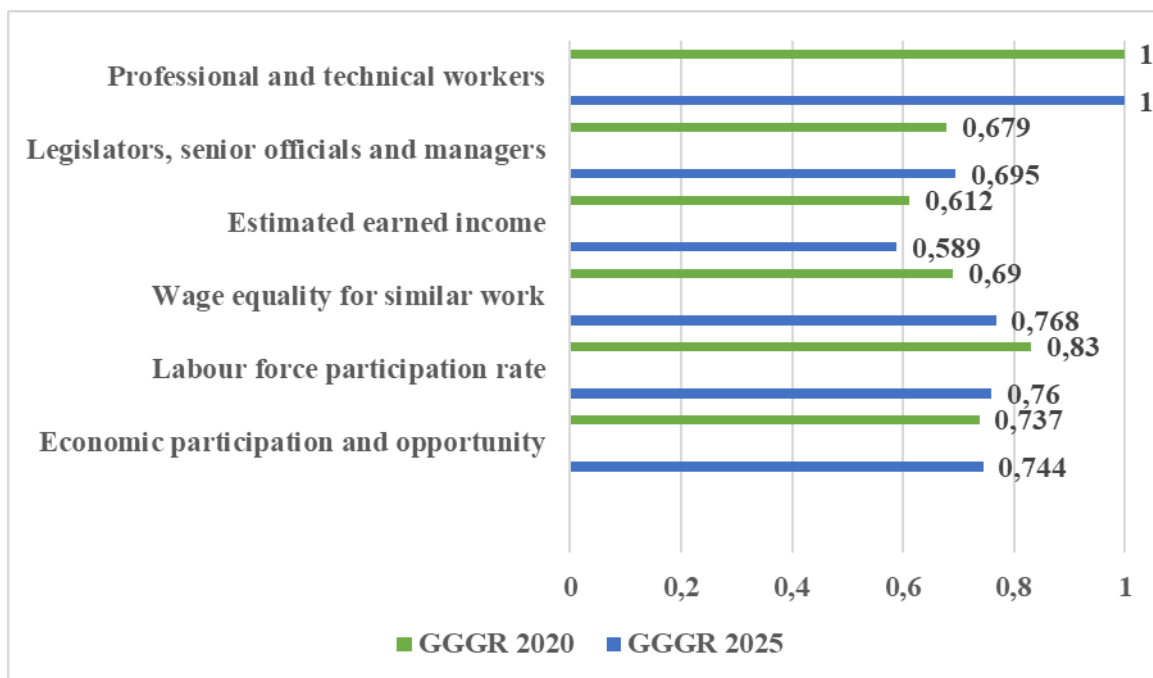

Рисунок 2.8. Динаміка індикаторів субіндексу GGGI «Економічна участь і можливості (Economic participation and opportunity)»

(складено автором на основі: [172; 173])

Відповідно до даних рис. 2.8 щодо динаміки субіндексу GGGI «Економічна участь і можливості»:

1) гендерний розрив збільшився:

– за індикатором «Участь у робочій силі» з 0, 830 (GGGR 2020) до 0, 760 (GGGR 2025);

– за індикатором «Розрахунковий зароблений дохід», який характеризує ступень контролю жінок над економічними ресурсами країни та інтегрує такі показники, як частка жінок і чоловіків в економічно активному населенні, співвідношення заробітної плати жінок і чоловіків, валовий внутрішній продукт у постійних цінах, частка жінок і чоловіків у населенні. з 0, 612 (GGGR 2020) до 0, 589 (GGGR 2025)

Таким чином, за цими індикаторами гендерний розрив в Україні збільшується;

2) незважаючи на позитивну динаміку, значними залишаються гендерні розриви за такими індикаторами, як:

– «Рівність оплати праці за аналогічну роботу»: 0,690 (GGGR 2020); 0, 768 (GGGR 2025);

– «Законодавці, високопосадовці та керівники»: 0,679 (GGGR 2020); 0, 695 (GGGR 2025);

3) гендерний паритет (1,000) притаманний тільки кар'єрним можливостям жінок і чоловіків як професійно-технічним працівникам (індикатор «Професійно-технічні працівники».

За офіційними українськими джерелами у 2023 році гендерний розрив в оплаті праці жінок і чоловіків становив 18,6% [72]. За оцінкою Інституту демографії і якості життя НАН України фактичний гендерний розрив в оплаті праці в 2023 році дорівнював 41%. Відповідно до висновків дослідження «Оцінка ринку праці та попиту на професійні навички в Україні 2023-2024», проведеного у співпраці українських Держслужби зайнятості та Федерації роботодавців, а також Helvetas Swiss Intercooperation, серед усіх працюючих середня заробітна плата жінок становить 69% від середньої заробітної плати

чоловіків, у бюджетній сфері – 50% [126]. У 2025 зарплатні очікування українських жінок на 25% менші, аніж у чоловіків [41].

Наведені дані свідчать про значний гендерний розрив на ринку праці України. Слід підкреслити, що у сучасний період в Україні в умовах війни, масової мобілізації, внутрішніх переміщень та еміграції населення, збільшення кадрового дефіциту спостерігається, по-перше, певне зняття обмежень зайнятості жінок, як у нормативних документах, так і у ставленні роботодавців щодо їх включення у виробничі процеси. Відповідно до Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» жінкам дозволено працевлаштовуватись навіть на підземні роботи [92]. За даними Державної служби зайнятості у 2023 році нову роботу знайшли 158 тис. жінок, які серед інших обирали для себе такі спеціальності: машиністка крана, верстатниця, машиністка підземних установок, вантажниця, водійка, слюсарка [107].

2. Гендерні розриви у бізнесі. Чоловіки серед власників українських компаній мають істотну перевагу порівняно з жінками. На початку 2024 року виключно чоловіки були учасниками або кінцевими бенефіціарами 58% підприємств, жінки – 18,2%; на початку 2025 року 63% власників бізнесів – це чоловіки, 20% – жінки. Тільки у 7,4% Топ-1000 підприємств за доходом були виключно жінки бенефіціари [40]. При цьому, високою є активність жінок у малому бізнесі: станом на 31 грудня 2024 року в Україні було 2,3 млн фізичних осіб-підприємців, з яких 1,1 млн припадало на жінок – 48,1% [42].

3. Гендерні розриви притаманні державному управлінню, особливо щодо його вищих ланок. За даними Національного агентства України з питань державної служби (НАДС), у 4 кварталі 2024 року із 220 державних службовців категорії «А» було лише 60 жінок (27,27%) [23; 107].

Таким чином, в Україні в останні роки, незважаючи на певну позитивну динаміку показників GGGI, гендерні фактори істотно обмежують можливості досягнення суспільством як гендерного паритету, так і соціально-економічної рівності. Зменшення гендерних розривів є важливим завданням держави,

політика якої щодо забезпечення соціально-економічної рівності повинна бути гендерно чутливою, враховувати її гендерні фактори та критерії, спиратися на заходи, спрямовані на досягнення гендерного балансу у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

По-перше, гендерно чутливі державні програми повинні включати заходи забезпечення гендерної інклюзії, спрямовані на усунення бар'єрів та обмежень щодо доступу жінок до всіх сфер суспільної активності, їх залучення до створення, розподілу та використання валового внутрішнього продукту. Саме безбар'єрність, як визначено у Національній стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року, повинна стати наскрізним принципом державної політики [94]. Зокрема на подолання гендерної ексклюзії на ринку праці орієнтовані заходи забезпечення соціально-трудової інклюзії, яка, вірно підкреслює Т. Перегудова, орієнтована на усунення бар'єрів виходу на ринок праці та стимулювання бенефіціарів до зайнятості, а працівників підвищувати продуктивність праці [81].

Безбар'єрність на ринку праці забезпечують інклюзивні робочі місця, які характеризуються «позитивною дискримінацією, де будь-який вплив упередженості / дискримінації / нерівних можливостей заперечується. Інклюзивне робоче місце визнає різноманітність та її роль в організаційній структурі. Ці компанії не вдають, що всі мають рівні умови. Натомість вони визнають відмінності та системну диференціацію, беручи на себе відповідальність за пропонування рівних можливостей усім» [144]. Інклюзивні робочі місця є ядром інклюзивного робочого середовища, яке «забезпечує кожному працівникові можливість вільно виражати свої ідеї та бути частиною команди» [98].

По-друге, завданням гендерно чутливої державної політики слід визначити подолання негативно впливаючих на рівень соціально-економічної рівності гендерних стереотипів та упереджень шляхом здійснення системи заходів, спрямованих на досягнення у суспільстві високого рівня гендерної компетентності як здатності особистостей, груп, організацій до активних дій з

забезпечення гендерного паритету жінок і чоловіків, спираючись на знання гендерних факторів соціально-економічного розвитку. Гендерна компетентність – це розуміння гендерних проблем суспільства, впевненість у необхідності їх вирішення, наявність та застосування на практиці знань, навичок і вмінь забезпечення гендерного балансу [33; 108].

По-третє, гендерно чутлива політика держави повинна сприяти формуванню та розвитку інклюзивної екосистеми суспільства. «В людському контексті екосистема може описувати спільноту, організацію або навіть глобальну мережу, де різні особи та групи взаємодіють і залежать один від одного. Інклюзія в цьому контексті означає акт забезпечення того, щоб усі відповідні учасники, особливо ті, хто часто маргіналізований або виключений, поважалися та мали рівні можливості для внеску та отримання користі» [191].

Гендерний підхід до аналізу соціально-економічної нерівності дозволив обґрунтувати:

1. Пов'язані з гендерним дисбалансом фактори, що негативно впливають на рівень соціально-економічної рівності – це: гендерна ексклюзія як виключення жінок з участі у певних формах та галузях життєдіяльності суспільства; гендерні стереотипи, зокрема сталі уявлення, що склалися у суспільстві щодо неспроможності жінок ефективно працювати за певними професіями, здійснювати підприємницьку діяльність, управлінські функції, працювати на адміністративних посадах; гендерні упередження щодо ролі жінок у суспільстві;

2. Гендерні критерії соціально-економічної нерівності – гендерні розриви та їх динаміка. У результаті аналізу було доведено, що в Україні значні гендерні розриви притаманні ринку праці, бізнесу, можливостям кар'єрного зростання жінок і чоловіків, зокрема у сфері державного управління.

3. Необхідність формування та здійснення гендерно чутливої соціально-економічної політики.

4. Заходи, спрямовані на досягнення соціально-економічної рівності: розвиток гендерної інклюзії як усунення бар'єрів та обмежень щодо доступу жінок до всіх сфер суспільної активності, формування високої гендерної компетентності, що дозволить подолати гендерні стереотипи та упередження, створення гендерної екосистеми, формування гендерно інклюзивних робочих місць [16].

Підбиваючи підсумки слід зазначити, що, на нашу думку, гендерна форма соціально економічної нерівності на відміну від інших форм, які надбудовують соціальне на економічному базисі, розвивається за інверсійним типом: починаючи з формування соціальних ролей, на базі фізіологічних відмінностей, через ціннісно закріплені соціальні ролі та статуси, відповідно до яких визначається міра включеності в розподільчі відносини, коли соціальна складова нерівності стає базисом, а економічна – надбудовою. В такому випадку цінності нерівності замість стимулювання соціально-економічного розвитку лише гальмують його.

2.3 Взаємозв'язки нерівності з провідними тенденціями сучасності

Зростаюча соціально-економічна нерівність є однією з найактуальніших проблем 21-го століття. В сьогоденних умовах вона продовжує бути гострою проблемою в багатьох країнах, як розвинених, так і тих, що розвиваються. Соціально-економічна нерівність має не лише глибокі економічні наслідки, але й далекосяжний вплив на соціальну стабільність та довгострокові перспективи розвитку.

Хоча світова економіка зазнала значного зростання за останні десятиліття, нерівномірний розподіл багатства та доходів продовжує бентежити урядовців та науковців в різних країнах світу [215]. Як свідчить звіт Oxfam, 2153 мільярдери світу володіють більшим багатством, ніж 4,6 мільярда людей, або 60% населення світу [245]. Ця статистика чітко ілюструє, наскільки нерівність досягла тривожного рівня. Пандемія COVID-19 ще більше

загострила цю ситуацію, спричинивши непропорційний економічний вплив на групи з низьким та середнім рівнем доходу, у то й час як багато мільярдерів побачили, як їхнє багатство суттєво зросло під час кризи [218].

Тому особливої актуальності набуває дослідження глобальних трендів сучасного розвитку, під впливом яких нерівність досягає тривожного рівня, зокрема це стосується й сучасних міграційних тенденцій.

В сучасних умовах особливої актуальності набуває дослідження нерівності в контексті міграційних процесів, адже глобальна міграція набуває набачених раніше масштабів. Спробу розкрити багатоканальний вплив міграції на стан соціально-економічної нерівності можна прослідкувати в роботах таких науковців як Аткинсон А. [140], Боргшульте М. [149], Кастіс Ю. [151], Крістіан Д. [151], Любоцький Д. [149], Престон І. [151], Ротбаум Дж. [149], Чо Х. [149]. На нашу думку, дослідження різнопланового впливу міграції на нерівність не втрачають своєї актуальності, оскільки соціально-економічна нерівність набуває в сьогоденних умовах нових форм і змістів. Розкриття факторів соціально-економічно-економічної нерівності для отримання всебічного розуміння взаємозв'язку та різнобічного впливу новітніх міграційних тенденцій на стан нерівності має надати системну характеристику взаємозв'язку нерівності з сьогоденними трендами.

Міжнародна міграція сьогодні стає одним з рушійних факторів глобального розвитку, її масштаби та форми по різному впливають на сьогоденний світ. Розуміння динаміки міграції є важливим для прийняття обґрунтованих рішень, для розуміння взаємозв'язку між різними глобальними трендами. Міжнародна організація з міграції в останньому Звіті про світову міграцію за 2024 рік [267], характеризує значні зміни в глобальних міграційних моделях, включаючи рекордну кількість переміщених осіб та значне збільшення міжнародних грошових переказів.

У звіті підкреслюється, що міжнародна міграція залишається рушійною силою розвитку людського потенціалу та економічного зростання, що відбивається збільшенням міжнародних грошових переказів на понад 650

відсотків за останні два десятиліття. З цих 831 мільярда грошових переказів 647 мільярдів було надіслано мігрантами до країн з низьким та середнім рівнем доходу. Ці грошові перекази можуть становити значну частину ВВП цих країн, і в глобальному масштабі ці грошові перекази зараз перевищують прямі іноземні інвестиції в ці країни [192].

В Доповіді про розвиток ООН названо чотири головні тенденції, або «мегатренди», що впливають на рівень нерівності в усьому світі. Це – технологічні інновації, зміна клімату, урбанізація та міжнародна міграція [131]. Нас насамперед цікавить такий мегатренд як міграція, тому, окресливши основні тенденції соціально-економічної нерівності у світі, зупинимося тепер на їх взаємозв'язку.

Слід зазначити, що зв'язок міграції та нерівності є складним та суперечливим. Перш за все, сама по собі нерівність є основою, що породжує міграцію. Хаас, Каслс, Міллер та багато інших дослідників вважають, що головним чинником міграції є нерівність у різних сферах між країнами, й люди здебільшого виїжджають задля отримання вищих заробітних плат, а також через відсутність бачення кращого майбутнього у власній державі [178]. Міжнародна міграція є невід'ємною складовою для всіх країн світу.

Протягом тривалого часу міжнародна міграція інтерпретувалася як наслідок диспропорцій розвитку між країнами, викликаних поширенням капіталістичних відносин. Нерівність визнавалася фактором, що спричиняє та посилює нерівність. Так концепція залежного розвитку розглядає міжнародну міграцію не просто як явище небажане для менш розвинених економіки, що закріплює залежність та відсталість [127; 267]. Сучасний поділ світу на «ядро» та «периферію» з концентрацією ресурсів у першій групі визнається дослідниками основою зростаючої нерівності. І він же породжує прагнення людей до пошуків кращої долі.

Збільшення міжнародних міграційних потоків посилює нерівність по всьому світу. Звісно, що не тільки структурні відмінності в економіках різних країн є однозначним мотивом міграції, тому іноді міграція відбувається з країн

з більш високим середнім рівнем заробітної плати в країні з меншим рівнем. Зрозуміло, що залежність між різницею у рівнях оплати праці між країнами та інтенсивністю міграційних потоків є складною, не лінійною. Міграція в невеликих масштабах найчастіше є позитивним глобальним явищем. Без трудових мігрантів життєво важливі сектори економіки багатьох приймаючих країн відчували б гостру нестачу робочої сили. Міжнародна міграція, вважають П. Безуглий, О. Норовічук, М. Прихненко, також може мати позитивний вплив на демографічні перспективи приймаючих країн [6; 74]. Міграція дає певні переваги будь-якому відкритому суспільству, яке у середньостроковій чи довго-строковій перспективі витягує певну вигоду з новаторських ідей мігрантів у економіці, а й також у соціальній сфері та культурі. Але такий позитивний вплив різко нівелюється у разі зростання її масштабів.

Масова міграція здатна порушити соціально-економічний баланс приймаючої країни - зростання внутрішнього безробіття, диспропорції ринку праці, зниження рівня оплати праці під впливом посилення конкуренції. Використання дешевої робочої сили (а саме так оцінюється праця мігрантів) найчастіше призводить до зниження продуктивності та ефективності праці. Масова міграція призводить і до масових економічних правопорушень (тіньова зайнятість, незаконні фінансові операції, контрабанда).

Нерівність між країнами в свою чергу посилює «відтік мізків» з менш розвинених країн, адже збільшення перспектив працевлаштування за кордоном відповідно до рівня освіти та професійної підготовки ще більше стимулює довгострокову зовнішню міграцію. Тим самим створюються умови постійного відтворення диспропорцій розвитку між країнами світу, посилюючи соціально-економічну нерівність як між країнами, так і в середині країн.

У Звіті про світову міграцію зазначаються не тільки позитивні наслідки міграції, хоча міжнародна міграція продовжує стимулювати розвиток людського потенціалу, вона створює та / або загострює проблеми. За оцінками,

у світі налічується 281 мільйон міжнародних мігрантів, кількість переміщених осіб через конфлікти, насильство, стихійні лиха та інші причини зросла до найвищих показників за останніми даними, досягнувши 117 мільйонів [267].

Міграція впливає на рівень нерівності між економіками, а також на показники нерівності в межах країн «походження» та «призначення». Від вищої заробітної плати та грошових переказів людей до «відтоку мізків» та ситуацій, коли мігранти потрапляють у пастку низькодохідних секторів – це одні з найпоширеніших аспектів багатогранного зв'язку між міграцією та нерівністю.

Існують деякі вагомі твердження щодо потенціалу міжнародної міграції для зменшення нерівності. Наприклад, Б. Міланович стверджує, що більша свобода пересування зменшить нерівність, дозволивши мігрантам отримувати кращу заробітну плату [204]. Автори звіту про міграцію також стверджують, що міграція є «силою рівності», зазначаючи, що «міжнародна міграція є частиною процесу розвитку» [267]. Однак ці твердження мають і певні застереження, що міграція залежить від умов у країні походження та призначення, а також від умов, за яких відбувається міграція. Оскільки ці умови дуже різняться, як у сукупності, так і для окремих мігрантів, важко зробити загальні висновки, які б діяли в різних умовах та міграційних потоках, але з огляду на сучасні тенденції було б важко визнати міграцію як виключно фактором глобальної рівності. І. Островський наголошує на позитивному впливі міграції саме на економіки передових країн через сприяння переміщенню знань і компетенцій, розвитку світової торгівлі, передачі технологій і впровадженню інновацій [77]. Але це призводить до ще більшого розриву між передовими економіками й рештою світу.

Можна виділити різні способи, якими міграція та нерівність можуть бути пов'язані. Щоб краще зрозуміти, наскільки міграція посилює нерівність, необхідно врахувати як загальне, так і одиничне: від впливу потоків мігрантів між країнами на рівень глобальної нерівності, на рівень нерівності в окремих

країнах (країни походження та країни призначення) до впливу на окремих мігрантів у порівнянні з іншими мігрантами та місцевими жителями.

Аргументи на користь вирівнюючого впливу міжнародних мігрантів, як правило, зосереджуються або на перевагах для окремих мігрантів, або на способах, якими міграція забезпечує ресурси для країни походження. У першому випадку, добровільні трудові мігранти отримують економічні вигоди від міграції – і саме це підтримує моделі міграції та постійне бажання мігрувати. Проте, враховуючи, що менше 4% населення світу наразі проживає за межами країни свого народження, з яких 57% є трудовими мігрантами, масштаби міграції повинні суттєво зрости, щоб це мало більш загальний вирівнюючий ефект [151].

Неокласична економічна теорія стверджує, що вирівнювання заробітної плати відбудеться з часовим лагом, оскільки велика кількість мігрантів, які переїжджають з низькооплачуваних місць до високооплачуваних, поступово призводять до зниження заробітної плати в місті призначення (де розширюється пропозиція робочої сили) та зростання (принаймні для робочих місць, що відповідають кваліфікації тих, хто виїжджає) в місті походження. Однак ця теорія значною мірою залежить від оцінки різних навичок в різних країнах, специфіки їх ринків праці, а також від відносних витрат на переміщення до різних місць призначення з різною віддачою.

У випадку грошових переказів відбуваються великі перекази між країнами в результаті того, що емігранти надсилають кошти «додому». Для деяких маленьких та бідних країн грошові перекази становлять значну частину їх ВВП. Грошові перекази можуть бути важливим способом збільшення національних доходів на макrorівні та збільшення доходів сімей мігрантів на мікрорівні, зменшення нестабільності або підтримки їхнього розвитку. Але є і зворотна сторона цього зв'язку. Наприклад, деякі багаті країни також мають високий рівень грошових переказів, тобто потоки йдуть не всі в одному напрямку, що також зменшує ефект вирівнювання. Так, Німеччина входить до першої десятки країн-одержувачів та відправників грошових переказів. На

рівні мігрантів, хоча ті, хто має вищі доходи, надсилають більше грошових переказів, витрачена сума з часом зменшується, в результаті чого більша частка, як правило, надходить від мігрантів, які зазвичай мають обмеженіші очікування щодо заробітку, а не від висококваліфікованих та успішних мігрантів, які постійно оселилися в іншому місці.

Одна з причин, чому міграція може посилити нерівність між країнами, полягає в тому, що мігрантів, як правило, відбирають. Країни призначення шукають мігрантів з найбільш позитивними економічними характеристиками – існує глобальний ринок для талантів. Популярні країни призначення можуть таким чином вибирати найкращих з усього світу та стимулювати їх вищою заробітною платою, що призводить до «відтоку мізків». Він, в свою чергу, може сприяти посиленню нерівності між країнами, оскільки країни походження втрачають кваліфікованих працівників. Але це також може підживлювати нерівність у країнах походження, оскільки мігранти, що від'їжджають, зазвичай не є ні найзаможнішими членами свого суспільства (які схильні використовувати свої ресурси всередині країни), ні найбільш необхідними, які мають занадто обмежені ресурси, щоб переїхати. «Приплив мізків» та «циркуляція мізків» – навпаки, вважаються вигідними для країн походження та призводять до певних вирівнювальних ефектів. Так, працівники в країнах походження мають стимули здобувати навички, які сприятимуть висококваліфікованій міграції, проте не всі з тих, хто здобуває ці навички, фактично мігрують. По-друге, для тих, хто мігрує, існують механізми грошових переказів, які допомагають диверсифікувати доходи та інвестувати в сім'ї. До «циркуляції мізків» відносять навички, знання та мережі, а також економічні ресурси, які мігранти отримують і можуть використовувати у своїй країні походження після повернення [9].

Зв'язок між міграцією та нерівністю далеко не однозначний. Наслідки міграції для нерівності залежать і від того, де і в яких професіях опиняються мігранти. Мігранти можуть сприяти нерівності в країні призначення, концентруючись як у верхній, так і в нижній частині розподілу доходів. Ті, хто

стикається з низхідною професійною мобільністю під час міграції, або хто потрапляє в низькооплачувані сектори зайнятості та вторинні ринки праці, сприяють збільшенню кількості низькооплачуваних працівників. Ті, хто найбільше затребуваний на світовому ринку, обирають ті місця, де вони можуть отримати найкращу віддачу від своїх навичок. Між цими двома ефектами міграція, як правило, збільшує дисперсію заробітної плати і, отже, сприяє нерівності в країні призначення. Безумовно також, що нерівність серед мігрантів більша, ніж серед місцевого населення країн, до яких вони переїжджають. Міграція також є не лише потенційною причиною більшої рівності чи нерівності, але й демонстрацією нерівномірно розподілених можливостей для мобільності [151].

На думку Боргшулте, Чо, Любоцького, Ротбаума, імміграція в дитинстві впливає на соціальні та економічні результати в дорослому віці [149]. Існує низка потенційних механізмів, за допомогою яких імміграція може вплинути на довгострокові результати, які класифікуються на ті, що діють через батьківський дохід та можливості на ринку праці, через накопичення людського капіталу дітьми, через внутрішню міграцію та через різноманітні зміни на рівні громади. Імміграція може впливати на заробітну плату та можливості працевлаштування, і тим самим підвищувати або знижувати дохід, доступний батькам для інвестування у своїх дітей. Враховуючи суперечливий вплив мігрантів на місцеві ринки праці, можна зробити висновок, що здебільшого іммігранти матимуть невеликий і лише тимчасовий вплив на результати місцевого ринку праці. Вплив міграції на заробітну плату є неоднорідним, з потенційно позитивним впливом імміграції на висококваліфікованих осіб та негативним впливом на найнижче кваліфікованих. Цей механізм ми визначаємо як наслідок посилення міжпоколінської нерівності [17].

Ще одним потенційно важливим механізмом є те, що імміграція може призвести до переселення корінних жителів. Зокрема, імміграція може спричинити втечу місцевих до різних районів міста, іншого міста тощо.

Нерівність має багато вимірів і може стосуватися заробітків, доходів, споживання та багатства. Міграція може впливати на нерівність між країнами, у країнах походження та в країнах призначення. Відправною точкою для розуміння базового зв'язку між міграцією та нерівністю може слугувати модель, запропонована Престоном [219]. По-перше, міграція впливає на нерівність між країнами. У конкурентній моделі, якщо люди переїжджають з країни в країну, де їхній граничний продукт найвищий, це призведе до ефективнішого розподілу праці (створюючи глобальне підвищення добробуту) та вирівняє середню заробітну плату в різних країнах. Це пояснюється тим, що переїжджаючи туди, де вони можуть отримувати вищу заробітну плату, мігранти, що переважно знаходяться в бідніших частинах світу, сприяють зменшенню нерівності. По-друге, це також впливає на заробітну плату тих, хто не переїжджає. Механізм тут полягає в змінах пропозиції робочої сили, що призводить до зниження заробітної плати в регіонах призначення та зростання заробітної плати в регіонах, звідки походять мігранти.

Якщо врахувати, що праця диференціюється за кваліфікацією в межах країн, то міграція може також призвести до зменшення або збільшення нерівності в межах країн, дотримуючись того ж механізму. Таким чином, в свою чергу, міграція призведе до збільшення розриву в заробітній платі між працівниками з найнижчим і найвищим рівнем доходу в країні призначення, але до зменшення в країні походження. Кваліфікована міграція матиме протилежні наслідки.

Віддача від інших факторів виробництва, таких як капітал і земля, також може змінитися, оскільки прибуття додаткових працівників робить їх більш продуктивними; це також вплине на нерівність, залежно від того, де в розподілі доходів знаходяться власники цих інших факторів. Тією мірою, якою капітал і землевласники, як правило, знаходяться у верхньому кінці розподілу доходів, це призведе до збільшення нерівності.

Може існувати багато додаткових механізмів, за допомогою яких можна перерозподілити прибутки від міграції. Це може призвести до збільшення доходів сімей тих, хто мігрував, якщо такі грошові перекази будуть продуктивно інвестовані. Це, у свою чергу, може вплинути на нерівність у місцевих громадах, якщо сім'ї тих, хто емігрував, покращать своє економічне становище порівняно з іншими. Більше того, якщо склад іммігрантів відрізняється від складу корінних жителів, міграція може впливати на нерівність, просто змінюючи склад розподілу заробітків. Якщо імміграція є низькокваліфікованою, то заробітна плата цієї групи, ймовірно, буде більш низькою порівняно з іншими, більш освіченими групами.

Розглянемо це на прикладі Великої Британії, як передової країни, що протягом тривалого часу приваблювала й продовжує приваблювати мігрантів, про що свідчить різке збільшення частки осіб, народжених за кордоном, серед населення Великої Британії. Однією з характерних рис імміграції до Великої Британії є те, що іммігранти мають кращу освіту, ніж корінні жителі. Незважаючи на це, вони, як правило, особливо спочатку кар'єри трудового мігранта займають низькооплачувані робочі місця [17].

Крістіан, Кастис та Престон пропонують оцінювати вплив імміграції на нерівність заробітної плати у країнах за двома каналами: перший – це вплив на розподіл доходів корінних жителів, а другий – вплив на склад населення, яке отримує заробітну плату [151]. На базі аналізу британської економіки дослідники підтвердили, що нерівність серед іммігрантів постійно вища, ніж нерівність серед корінних жителів. Вони також дослідили вплив імміграції на фінансовий бюджет та потенційно нерівний вплив податкових наслідків, що виникають у результаті цього, на корінних жителів. У Великій Британії, де іммігранти є чистими фіскальними вкладниками, це не є фактором, який суттєво посилює економічну нерівність.

Корінні причини нерівності є складними та багатогранними. Глобалізація, технологічні зміни, що залежать від кваліфікації, менш прогресивна фіскальна політика та зниження впливу профспілок, на думку

Ассемоглу та Робінсона, є основними факторами [134]. Крім того, нерівність у доступі до якісної освіти та охорони здоров'я також відіграє певну роль у підтримці міжпоколінневих циклів бідності та нерівності, особливо в середовищі мігрантів. Наслідки високої нерівності доходів є далекосяжними. З економічної точки зору, зазначає Дж. Стігліць, це перешкоджає довгостроковому зростанню, зменшуючи сукупний попит та обмежуючи соціальну мобільність [239]. У соціальній сфері надмірна нерівність може посилити соціальну напруженість, злочинність та політичну нестабільність, справедливо стверджує В. Опалько [75]. Крім того нерівність надає переважний політичний вплив дуже багатим. Саме тому перерозподільна політика, яка, на думку Аткинсона, має включати прогресивні податкові системи, програми соціальних трансфертів, інвестиції в освіту та підвищення кваліфікації [140], стає ключовим компонентом стратегій багатьох урядів. На глобальному рівні Цілі сталого розвитку (ЦСР), прийняті Організацією Об'єднаних Націй у 2015 році, чітко включають скорочення нерівності як одну з головних цілей (ЦСР 10) [247].

Нерівність доходів спричинена різними взаємопов'язаними факторами, включаючи глобалізацію, технологічні зміни, економічну політику та міграційні тенденції. Потрібен цілісний підхід, який враховує численні виміри нерівності і можливі різноспрямовані впливи глобальних трендів. Соціально-економічна нерівність має багатоканальний вплив на міграційні тенденції та, в свою чергу, знаходиться під різнобічним впливом міграції. Спрощене уявлення стосовно того, що міжнародна міграція сприяє зниженню рівня нерівності, втрачає свою актуальність, оскільки з'являється все більше доказів того, що міграційні процеси каталізують нагромадження різноманітних форм нерівності. Взаємозв'язок міграції та нерівності не обмежується лише фінансовими аспектами, але й впливає на соціальну мобільність, згуртованість громади та політичну стабільність та багато інших аспектів розвитку.

Окреме місце в нашому аналізі хотілось би приділити аналізу української міграції та її впливу на соціально-економічну нерівність в Україні

та також соціально-економічну нерівність в положенні українських біженців війни за кордоном. Тимчасовий захист та регулярні умови проживання, що були надані українцям приймаючими країнами, перш за все європейськими, зменшили залежність від нерегулярних та ризикованих стратегій подолання труднощів. Але все одно не створили абсолютної рівності по відношенню до місцевого населення. Загальна кількість біженців, що перебувають зараз під захистом в європейських країнах представлено в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3 Кількість українських біженців по Європейським країнам, 2025 р.

Країна	Кількість біженців
Болгарія	84109
Чехія	398370
Естонія	40400
Угорщина	65450
Латвія	31270
Литва	52510
Польща	977980
Румунія	201860
Словаччина	151870
Молдова	140140

Джерело: [252]

Данні, наведені в таблиці 2.3, оновлені на кінець 2025 року. Звісно в цю статистику потрапили лише ті українці, які офіційно перебувають під захистом в певних країнах. Лідером по кількості біженців з України залишається Німеччина яка вже прийняла понад 1,3 млн осіб. Потім слідує Польща в якій перебуває майже мільйон українців, без врахування тих співвітчизників, що виїхали до Польщі до початку війни «на заробітки» (а таких дуже багато).

Значна частка біженців з України перебуває і в Великій Британії - 263 750 осіб. Взагалі в країнах Європейського Союзу налічується близько 4,3-4,4 млн громадян України. А загальна кількість українців, які перебувають за кордоном через війну, оцінюється у 5,6 млн осіб [252]. За оцінкою І. Островського масштабна зовнішня міграція українців внаслідок війни може мати вкрай тяжкі наслідки [77].

Оскільки українська хвиля міграції переважна жіноча, важливим аспектом є гендерна нерівність. Демографічний склад, де жінки та діти становлять більшість біженців, вимагає цілеспрямованих втручань. Приймаючими країнами були посилені послуги з питань гендерно обумовленого насильства, орієнтовані на жертв, та міжсекторальні заходи щодо зниження ризиків, що призвело до покращення профілактики, безпечнішого доступу до послуг та більш інклюзивного захисту для жінок, дівчат та маргіналізованих груп.

За роки війни було посилено залучення громади, участь біженців та місцевий потенціал, що сприяло більшій самостійності, зменшенню дискримінації та покращенню соціальної згуртованості в приймаючих громадах, незважаючи на труднощі. Доступна інформація, ефективні механізми зворотного зв'язку та подання скарг, а також збільшення участі біженців у розробці та моніторингу програм підвищили рівень підзвітності та реагування. Економічна інтеграція українських біженців продовжує загалом зростати, рівень зайнятості біженців зараз близький до рівня населення приймаючих країн, а багато хто зараз заробляє більше, ніж у попередні роки. Це свідчить про те, що зусилля приймаючих країн щодо розширення участі на ринку праці залишаються життєво важливими, оскільки зайнятість продовжує бути ключовим шляхом до глибшої економічної інтеграції.

Однак економічна інклюзія залишається нестабільною та неповною: бідність залишається високою, незважаючи на покращення економічних умов для біженців з України, що зумовлено безробіттям, неповною зайнятістю та високою вартістю житла. Близько 60% працюючих біженців працюють у

секторах, не пов'язаних з їхнім попереднім досвідом, і, як тенденція, заробляють в середньому лише половину годинної заробітної плати місцевих жителів [183]. Ефективне впровадження на ринок праці продовжує стримуватися невідповідністю кваліфікації, проблемами у визнанні кваліфікації та, що найголовніше, недостатнім доступом до мовної підготовки.

Дуже вразливі групи продовжують потребувати більш цілеспрямованої підтримки, зокрема через спеціалізовані служби зайнятості та надійні механізми соціального захисту. Незважаючи на збільшення кількості учнів, інклюзія в освіті залишається непослідовною, з постійно низькими показниками зарахування до шкіл приймаючої країни та постійним опорою на неформальне або онлайн-навчання, що викликає занепокоєння щодо довгострокових соціальних та освітніх результатів. Багато підлітків провели чотири роки поза формальною освітою, що підвищує ризики ізоляції та обмежує майбутні економічні можливості [249].

Особи без громадянства продовжують стикатися з перешкодами в отриманні документів, правового статусу та основних послуг, включаючи житло, охорону здоров'я та освіту. Маргіналізовані групи, такі як ромська громада, стикаються з додатковою дискримінацією, що підкреслює необхідність інклюзивної політики та покращення збору даних. Скоординовані зусилля залишаються важливими для зміцнення систем захисту, забезпечення включення до національних служб, інтеграції рішень щодо доступного житла в політику підтримки біженців та розширення економічних можливостей. Таким чином, значна частка українського населення перебуває за кордоном. Порівнюючи їх становище з співвітчизниками, що залишаються в країні, слід зазначити, що переважна частка оцінює своє нове становище як покращення умов. Більш того, частка українців за кордоном, підтримує своїх рідних, надсилаючи грошові перекази. Але звісно диференціація в доходах між тими, хто виїхав, та тими, хто залишився, зростатиме. Як зазначає Т. Чатченко, під впливом сьогоденних трендів: глобалізації, цифровізації, демографічних трансформацій тощо,

відбувається посилення структурної неоднорідності ринків праці навіть країн Європейського Союзу, що проявляється у диференціації рівнів зайнятості, безробіття, заробітної плати. Наприклад, дослідниця наводить дані щодо коливань рівня мінімальної заробітної плати: від 398,81 € у Болгарії до понад 2500 € у Люксембурзі [123]. Ще вище диференціація між рівнями заробітної плати в Україні та в Європі.

Ще одним із глобальних трендів сучасного етапу розвитку світової цивілізації є проблема економічної безпеки. І ця проблема не втрачає своєї актуальності на будь-якому рівні економічного аналізу – мегарівні (світове господарство та світові ринки), макrorівні (національна економічна безпека) та мікрорівні (окремі господарюючі суб'єкти) тощо. Саме економічна безпека є основою формування всіх інших видів безпеки у всіх сферах людської життєдіяльності. Ця проблема тісно пов'язана з нерівністю доходів.

Високий рівень соціально-економічної нерівності доходів населення призводить до соціальної напруженості в суспільстві, не дає країні можливості вийти на рівень сталого соціально-економічного розвитку й руйнує її національну безпеку, перш за все економічну.

Сучасні реалії господарювання формують перед національними економіками нові орієнтири: перехід на нові технологічні уклади, використання новітніх прогресивних ресурсозберігаючих, високотехнологічних, екологічних моделей функціонування, що особливо актуалізує питання їх структурної трансформації. В Україні проблему структурної перебудови визначено Стратегією національної безпеки [108] як відправну передумову забезпечення прийняттого рівня економічної безпеки держави.

Структурна трансформація, крім економічного, має чітко виражений соціальний прояв, що розкриває пряму залежність структурних зрушень економіки з кінцевою метою розвитку – забезпечення зростання добробуту населення. З огляду на це, особливого значення набуває орієнтація

структурної трансформації економіки на досягнення соціально-економічної ефективності та прийняттого рівня соціально-економічної безпеки.

У найбільш загальному розумінні безпека - це ступінь захищеності об'єкта від внутрішніх і зовнішніх деструктивних впливів, достатній для його повноцінного існування та розвитку. Економічна безпека частіше за все розглядається як здатність суспільного виробництва як економічної системи забезпечувати реалізацію економічних інтересів. Економічна безпека - це стан економіки, при якому забезпечується ефективне задоволення суспільних потреб як на національному, так і міжнародному рівні, і при цьому в повній мірі забезпечується захист від негативних впливів і нанесення шкоди господарському комплексу країни.

Проблема економічної безпеки останнім часом привертає особливу увагу науковців. Її актуальний аналіз на рівні соціально-економічних систем проведено в роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких можна виокремити роботи Е. Григор'євої та Л. Гарифової [177], К. Едвардс та Г. Мерфі [158], в яких представлено системне бачення сутності та взаємозв'язку економічної безпеки з сучасними трендами розвитку. Однак особливої уваги заслуговує монографія академіка А. Гриценка «Архітектоніка економічної безпеки» [29] в якій розкрито інституційну сутність та інституційні чинники побудови економічної безпеки як загальної складової інституційних параметрів національного господарства.

На сьогодні в економічній науці не сформувався єдиного трактування поняття «економічна безпека». Економічну безпеку і як сукупність умов, що захищають господарство країни від зовнішніх та внутрішніх загроз; і як стан економіки країни, який дозволяє захищати її життєво важливі інтереси; і здатність економіки забезпечувати ефективне задоволення суспільних потреб на міжнародному і національному рівнях [13].

Економічна безпека являє собою такий стан економічної системи, який забезпечує її подальший прогресивний розвиток в умовах деструктивних чинників, знижуючи ймовірність нанесення їй шкоди. Рівень економічного

розвитку є найважливішим фактором, який зумовлює більшість економічних та соціальних характеристик країни, перш за все, величину виробленого валового внутрішнього продукту на душу населення. Однак ВВП на душу населення є усередненим показником, що не відображає особливостей його розподілу між всіма учасниками суспільного відтворення.

Вважаємо, що економічну безпеку слід розглядати як захищеність економічних відносин, що визначають прогресивний розвиток економічного потенціалу країни і забезпечують підвищення рівня добробуту всіх членів суспільства, включаючи його окремі соціальні страти та групи. В теорії економічної безпеки до індикаторів, що відображає ступінь соціальної нерівності відносять: чисельність населення з грошовими доходами нижче величини прожиткового мінімуму, децильний коефіцієнт, коефіцієнт Джині, середньодушові грошові доходи населення. На сьогоднішній день можна говорити про те, що недостатній обсяг доходів громадян становить загрозу для подальшого соціально-економічного розвитку країни.

Необхідно відзначити, що серйозну загрозу економічній безпеці представляє не тільки бідність, а й нерівномірний розподіл доходів, соціальна несправедливість. У свою чергу наявність цих факторів має негативний вплив на стан економічної безпеки в усій соціально-економічній системі.

Поглиблення економічної диференціації і зростання бідності є гальмом економічного зростання, по-перше, через збільшення норми заощаджень багатой групи населення, по-друге, через зниження попиту на товари, що, в свою чергу, має наслідком скорочення ВВП. Таким чином, високий рівень бідності в сукупності з економічною диференціацією знижують економічне зростання та виступають прямими загрозами економічній безпеці держави. Все це разом з обмеженнями витрат на здоров'я, освіту, інші потреби знижує якість людського потенціалу, його залученість та ефективність.

Тривалий стан бідності, низьких рівня та якості життя призводять до того, що група населення, яка опиняється за межею бідності, має негативні соціальні показники, які «успадковується» дітьми цих людей. Незалежно від

первинних причин бідності, раз виникнувши, вона починає самовідтворюватися. Чим більший відсоток населення перебуває за межею або близько до межі бідності, тим більше шансів потрапити в «порочне коло бідності». Країні, в якій значна частина населення живе в бідності, набагато важче стати конкурентоспроможною, зайняти гідне місце в системі міжнародного поділу праці.

Значний вплив на диференціацію населення має тіньова економіка, одна з головних загроз економічної безпеки держави. Тіньова економіка має значний вплив на економічну безпеку держави через сукупність факторів, виокремлених Ю. Біляк: втрата податкових надходжень; відмивання грошей та фінансування тероризму; зниження довіри до фінансової системи; негативний вплив на реальний сектор економіки; послаблення контролю та регулювання [20]. Ще одним негативним проявом світлотіньової структури економіки є корупція, яка має тісні взаємозв'язки з нерівністю та економічною безпекою.

Так, автори дослідження «Порівняльне дослідження нерівності та корупції» [268] визначають, що вищі показники нерівності, притаманні певному суспільству, сприяють збільшенню в ньому корупції через матеріальні та нормативні механізми. Таким чином формується «замкнене коло нерівності та корупції», поетапно через визначену послідовність (схематичне зображення цього кола наведено на рис. 2.9):

- 1) за вищої нерівності у суспільстві представники багатих прошарків схильні застосовувати корупційні практики;
- 2) якщо корупційна поведінка залишається безкарною, люди починають розглядати корупційні дії як варіант забезпечення чи поліпшення власних позицій;
- 3) поступово корупційні мережі і кількість залучених до них індивідів розширюються;

4) водночас за таких умов люди дедалі більше схильні вважати політичні інститути й офіційні норми та правила несправедливими, що призводить до поступової втрати державними інституціями легітимності;

5) більше громадян починають вважати прийнятним порушення законів і норм поведінки, які вони вважають несправедливими;

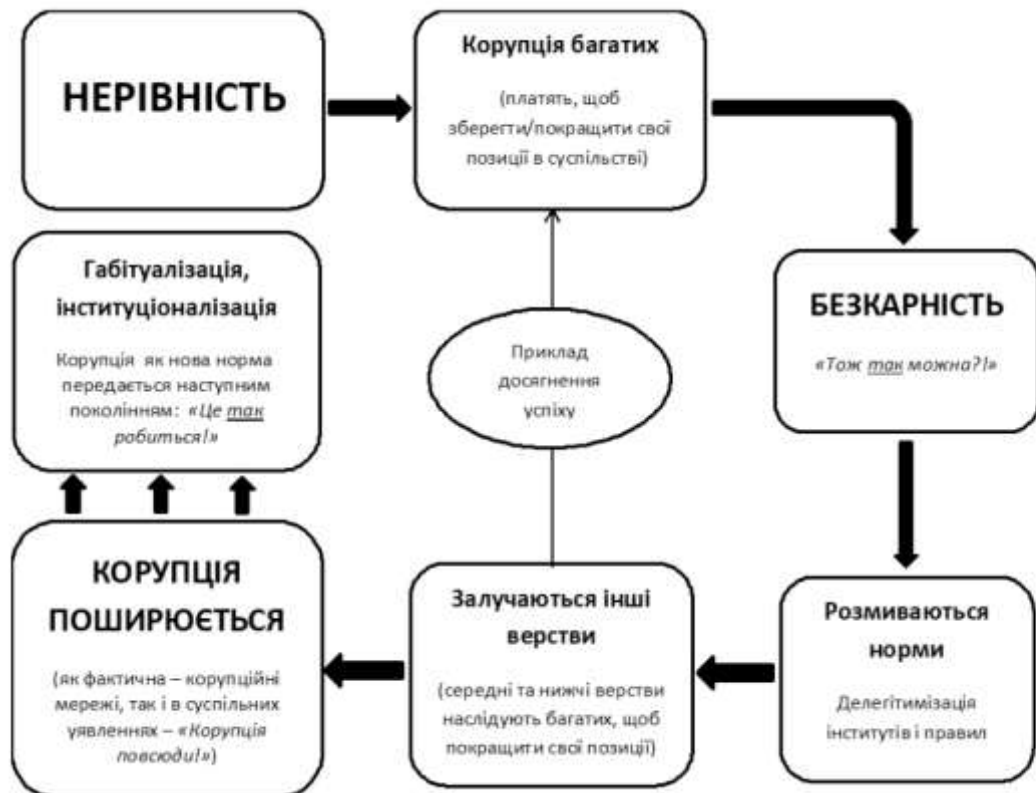

Рисунок 2.9 Етапи формування замкненого кола нерівності та корупції

(джерело: [275])

6) за умов високої, вкоріненої нерівності у суспільстві більшість небагатих громадян схильні бачити багатих і впливових апріорі корумпованими, виправдовуючи власну корумповану поведінку;

7) коли багаті та небагаті прошарки одночасно залучені в корупцію, корупційні мережі розростаються, корупційні практики поширюються, корупція стає новою нормою, яка соціалізується наступними поколіннями

[275]. Все це порушає стан економічної безпеки держави та сприяє розширенню розривів в доходах населення. Високий рівень бідності та значна соціальна нерівність стримують формування середнього класу, що є однією з основ стабільності країни, що володіє високою економічною корисністю з точки зору сплати податків, впливу на прогрес і розвиток країни, розвиток малого підприємництва тощо. Нечисленність середнього класу, підсумовує Ю. Солодько, знижує економічну безпеку держави, має негативний вплив на інвестиційну та інноваційну активність [102].

Говорячи про матеріальне забезпечення населення неможна оминати й проблему соціальних трансфертів, зокрема пенсійного забезпечення. І. Островський та Н. Можайкіна звертають увагу на той факт, що підвищення питомої ваги осіб пенсійного і передпенсійного віку у відповідності до новітніх демографічних тенденцій у переважній частці країн світу, є значним викликом для національних пенсійних систем, що вимагає перегляду підходів до пенсійного забезпечення [78].

Нажаль реформи, що проводяться в значній частці країн задля розв'язання демографічних проблем стосуються переважно підвищення пенсійного віку та посилення умов призначення пенсій. Це призводить до вразливого становища осіб старших вікових груп на ринку праці, та ще у більш вразливому становищі опиняються ті особи, що мають жити лише за рахунок пенсійного забезпечення.

На величину матеріальної нерівності осіб пенсійного віку значно впливають структурні відмінності пенсійних систем. І. Островський та Н. Можайкіна наголошують на гендерному аспекті такої нерівності: гендерний дисбаланс у пенсійному забезпеченні країн ОЕСР у середньому вищий, ніж із заробітної плати, і становить 26% (включаючи державні та приватні пенсії) [86]. Таким чином незадовільний стан пенсійного забезпечення є ще одним критично важливим фактором нерівності, що негативно впливає на національну безпеку.

Глибоку нерівність, тотальну недовіру й соціальний нігілізм Е. Лібанова називає трьома головними викликами для української держави, її національної безпеки, зазначаючи, що дві останні проблеми – недовіра всіх до всіх та нігілізм як нехтування нормами і громадянськими обов'язками – походять від проблеми глибокої, соціально неприйнятної нерівності [63]. Саме нерівність веде до корупції, спотворює норми та цінності, призводить до викривлення соціальної структури з «практично відсутнім середнім класом», створює соціальну напругу і загрозу соціального конфлікту, делегітимізує державу.

В Україні дійсно яскраво виражені негативні тенденції як криза довіри і справедливості. Такі нематеріальні чинники, пише Ю. Солодько, як низький рівень довіри та сприйняття розшарування як несправедливого, відіграють важливу роль у розвитку негативних суспільних явищ, зокрема корупції на всіх рівнях, яка, своєю чергою, ще більше поглиблює майнову поляризацію населення та об'єктивну нерівність доходів і можливостей [102]. За таких умов середній клас та громадянське суспільство виявляються заручниками чинної соціальної структури і сформованої «культури корупції».

Також вагомим фактором впливу нерівності на безпеку держави є соціальна нестабільність, схильність до опортунізму та протесту. Основним джерелом генерування протестного потенціалу українців виступають соціально-економічні фактори. Зокрема, цей висновок підтверджують Ю. Мацієвський та В. Ковалко, посиляючись на статистичну залежність між рівнем бідності та індексом дестабілізаційності протестного потенціалу [70].

В роботі О. Коваль [53] представлено аналіз механізму впливу бідності на національну безпеку. Цей вплив є складним, багатоканальним, неоднозначним й суперечливим. Для систематизації дослідник прослідковує гуманітарні риси бідності (невдоволення власним становищем; обмежена здатність та відсутність стимулів для самовдосконалення; маргіналізація; страх перед майбутнім; зниження морально-етичних бар'єрів; пригніченість, економічна та соціальна апатія; патерналізм) та економічні (незадовільний рівень споживання; низький рівень освіти; обмежений доступ до медичних

послуг; обмежений доступ до якісного дозвілля). Ці групи рис бідності розглянуті в координатах загроз безпеці держави згруповані у таблиці 2.4.

Фундаментальне значення в дослідженні економічної безпеки має застосування інституційної методології, яка дає можливість розглядати в якості механізму досягнення економічної безпеки не тільки формальні, а й неформальні інститути, традиції та цінності. Інституційною теорією економічна безпека досліджується як зусилля учасників економічних відносин, спрямовані на створення механізмів для подолання небажаних (небезпечних) ситуацій. В такому сенсі економічна безпека є більш досяжною в тих суспільствах, які характеризуються більшою згуртованістю та довірою.

Таблиця 2.4 Взаємозв'язок рис бідності та загроз національній безпеці

Риси бідності		Загрози національній безпеці				
		соціальна напруженість	зниження трудового потенціалу	злочинність	депопуляція	загроза обороноздатності
Гуманітарні	невдоволення власним становищем	+		+		
	обмежена здатність та відсутність стимулів для самовдосконалення		+			
	маргіналізація	+		+		
	страх перед майбутнім				+	
	зниження морально-етичних бар'єрів			+		
	пригніченість, економічна та соціальна апатія		+			
	патерналізм	+				
Економічні	незадовільний рівень споживання	+			+	+
	низький рівень освіти		+			
	обмежений доступ до медичних послуг	+	+		+	+
	обмежений доступ до якісного дозвілля		+	+		

Джерело: [53, с. 75]

Національна економічна безпека будується з урахуванням як зовнішніх загроз, так і внутрішніх, пов'язаних зі станом самого суспільства, погроз, що вкорінені в самому суспільстві. Конституція України [56] визначає, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека –

найвища соціальна цінність, а реалізація цього завдання є – головною метою державної політики національної безпеки. Це підтверджує роль держави в забезпеченні безпечного середовища для всіх громадян без виключення.

Саме завдяки дії розгалуженої мережі формальних та неформальних інститутів відбувається формування стійких підвалин соціально-економічних систем та високого рівня визначеності соціально-економічних взаємин. Ігнорування формальних та неформальних правил і норм, навпаки, сприяють зростанню рівня небезпеки, розшаруванню суспільства.

Таким чином, основними загрозами економічної безпеки, що породжені соціально-економічною нерівністю, є нестабільність, соціальна напруженість, зниження потенційного економічного зростання, зниження рівня розвитку людського потенціалу, розмиття середнього класу, тінізація економічних відносин, загострення суспільних протиріч. Тому зниження соціально-економічної нерівності є необхідною складовою механізму забезпечення економічної безпеки держави.

Сьогодні ступінь забезпечення національної безпеки та задоволення національних інтересів багато в чому залежить від ролі державних інститутів. Економічна безпека залежить від швидкості та ефективності інституційних змін, включаючи сукупність правових і економічних методів, якими національні держави забезпечують досягнення певних економічних та соціальних результатів. Підпорядкованість цих змін завданням виявлення небезпек в сфері економічної безпеки, розробки механізмів і рекомендацій по її запобіганню та забезпеченню сталих підвалин розвитку соціально-економічної системи, є важливим принципом ефективності інституційного проектування соціально-економічного розвитку.

Проблема забезпечення економічної безпеки особливої гостроти набуває в умовах нестабільності соціально-економічного розвитку та в умовах трансформацій, що посилюють невизначеність. Трансформаційний процес носить суперечливий характер, демонтаж старих інститутів досить тривалий, тому зростає рівень впливу випадкових елементів, що призводять до

нестійкості системи. Тому першочерговим завданням держави в таких умовах є досягнення такого рівня економічної безпеки, який гарантував би внутрішню стабільність, активну участь в міжнародному поділі праці і одночасно підтримував би національний суверенітет та справедливий розподіл національного продукту.

Висновки до розділу 2

У межах другого розділу дисертації здійснено аналіз тенденцій нагромадження нерівності в межах української економіки та на глобальному рівні.

Процес нагромадження нерівності є кумулятивним процесом розширення зон та сфер розповсюдження нерівності з одночасним формуванням її нових ознак та форм. Сутність процесу нагромадження нерівності можна охарактеризувати на основі таких вимірів: вертикального (міжпоколінська нерівність), горизонтального (створення нових форм) та атракторного (проникнення в нові сфери). Нагромадження або розширення нерівності (поєднуєчий ефект), її самопідсилювання (синергетичний ефект) та накопичення її додаткових властивостей (міжвимірний вплив) відбувається на основі існуючої матриці нерівності – розподілу суспільного продукту.

Зростання нерівності в її різних формах і проявах свідчить про складність подолання цього складного феномену.

Ефективним інструментарієм дослідження динаміки та проявів соціально-економічної нерівності визначено глобальні індекси: Глобальний індекс соціального прогресу та Індекс людського розвитку, показники яких комплексно відбивають економічні та соціальні характеристики суспільного розвитку. Соціально-економічна нерівність в Україні поглиблюється, про що свідчить спадна динаміка глобальних індексів. Основними економічними та соціальними факторами, що поглиблюють соціально-економічну нерівність в Україні, є: низький рівень доступу до якісного задоволення певних видів базових потреб, безпека у всіх її вимірах, екологічні загрози, корупція, гендерна нерівність та ін.

Заходами скорочення соціально-економічної нерівності в Україні є: підвищення рівня задоволення базових потреб населення, зокрема покращення водопостачання, житлових умов, забезпечення необхідного рівня особистої безпеки; подолання значних бар'єрів доступу населення до екологічно чистих продуктів внаслідок низького рівня впровадження в економіку моделі циркулярного виробництва, що істотно поглиблює соціально-економічну нерівність різних соціальних груп у споживанні, задоволенні потреб та у якості життя у цілому; запобігання та подолання корупції.

Гендерний підхід до аналізу соціально-економічної нерівності дозволив обґрунтувати пов'язані з гендерним дисбалансом фактори, що негативно впливають на рівень соціально-економічної рівності, такі як гендерна ексклюзія (виключення жінок з участі у певних формах та галузях життєдіяльності суспільства); гендерні стереотипи, зокрема сталі уявлення, що склалися у суспільстві щодо неспроможності жінок ефективно працювати за певними професіями, здійснювати підприємницьку діяльність, управлінські функції, працювати на адміністративних посадах; гендерні упередження щодо ролі жінок у суспільстві. До гендерних критеріїв соціально-економічної нерівності віднесено гендерні розриви та їх динаміку. Доведено, що в Україні значні гендерні розриви притаманні ринку праці, бізнесу, можливостям кар'єрного зростання жінок і чоловіків, особливо в сфері державного управління, що актуалізує необхідність проведення гендерно чутливої соціально-економічної політики.

До заходів, що спрямовані на досягнення соціально-економічної рівності, відносяться: розвиток гендерної інклюзії як усунення бар'єрів та обмежень щодо доступу жінок до всіх сфер суспільної активності, формування високої гендерної компетентності подолання гендерних стереотипів та упереджень, створення гендерної екосистеми та формування гендерно інклюзивних робочих місць.

Гендерна форма соціально економічної нерівності на відміну від інших форм, які надбудовують соціальне на економічному базисі, розвивається за інверсійним типом: починаючи з формування соціальних ролей, на базі фізіологічних відмінностей, через ціннісно закріплені соціальні ролі та статуси,

відповідно до яких визначається міра включеності в розподільчі відносини, коли соціальна складова нерівності стає базисом, а економічна – надбудовою.

Соціально-економічна нерівність має багатоканальний вплив на міграційні тенденції та, в свою чергу, знаходиться під різнобічним впливом міграції. Спрощене уявлення стосовно того, що міжнародна міграція сприяє зниженню рівня нерівності, втрачає свою актуальність, оскільки з'являється все більше доказів того, що міграційні процеси каталізують нагромадження різноманітних форм нерівності. Нерівність є основою, що породжує міграцію, однак залежність між різницею у рівнях оплати праці між країнами та інтенсивністю міграційних потоків є складною, не лінійною. Міжнародна міграція, з одного боку, є фактором глобальної нерівності, а з іншого, при правильному управлінні може стати важливим інструментом її скорочення, але для цього необхідно правильно використовувати її потенціал.

Міграція може приносити економічні вигоди мігрантам та ресурси їхнім країнам походження (потенціал зменшення глобальної нерівності), но також приносить економічні вигоди країнам призначення, що може збільшити нерівність у цих країнах. В умовах постійної посиленої циркуляції робочої сили спрацьовують різні ефекти впливу на стан та окремі прояви нерівності. Взаємозв'язок міграції та міграції має впливи на соціальну мобільність, згуртованість громади, політичну стабільність та інші аспекти розвитку.

Надмірна нерівність руйнує економічну безпеку країни, зменшуючи захищеність економічних відносин, уповільнюючи розвиток економічного потенціалу. Бідність, нерівність, несправедливість – є релевантними загрозами економічній безпеці. Тривалий стан бідності породжує замкнене коло бідності, коли вона починає самовідтворюватися. Чим більший відсоток населення перебуває за межею або близько до межі бідності, тим більше шансів потрапити в «порочне коло бідності». Країні, в якій значна частина населення живе в бідності, набагато важче стати конкурентоспроможною.

Основні положення цього розділу викладені у статтях автора: [13; 15-17].

РОЗДІЛ 3. ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ РІВНОСТІ

3.1 Інституційні заходи та інструменти регулювання нерівності

Нерівність - неминучий продукт капіталістичної діяльності, що властива капіталізму як системі специфічних розподільчих відносин. Капіталістична динаміка поряд з благами продукує і нестабільність. В прагненні послабити або пом'якшити вплив такої нестабільності уряди країн часто вдаються до заходів, що носять антисоціальний характер, поглиблюючи нерівність. За минулі десятиліття XXI століття з'явилися нові хвилі і типи нестабільності у провідних капіталістичних країнах: у результаті життя населення цих країн становилося все більш несправедливим, формуючи нові форми нерівності та нестабільності. Оскільки економічна нерівність залишатиметься неминучим результатом ринкової еволюції, уряди держав мають постійно знаходити способи захистити громадян від наслідків несправедливості та надмірної нерівності.

Зупинимося на основних характеристиках економіки України. В. Соболев характеризує сучасну систему державного регулювання економіки в Україні таким чином: високий рівень зарегульованості; потужна тіньова складова; олігархічний уклад з домінуванням у провладних еліт системи патронально-клієнтських відносин мафіозного типу; непрозора діяльність держави; рентоорієнтована поведінка керівників [99]. Всі ці та багато інших недоліків олігархічного капіталізму в Україні розширили прірву нерівності. Новітнім чинником генерування нових ризиків для економічного розвитку України та зростання нерівності стала війна. На цьому тлі, справедливо підмічено В. Соболевим, часто «інтереси національної безпеки починають використовуватись не в інтересах цієї самої національної безпеки, а для додаткового, причому більш агресивного і масштабного, збагачення правлячого класу» [99].

Починаючи з 90-х років, характерною рисою соціально-економічної ситуації було розшарування суспільства за доходами, посиленою неефективною приватизацією. З тих пір нерівний розподіл доходів зберігається та посилюється.

Головною функцією будь-якої економіки є забезпечення всіх громадян суспільства усіма необхідними благами для якісного життя. Одним з цих благ є гідний дохід населення. Доходи населення визначають рівень життя людей, мотивацію трудової та ділової активності, від них залежить соціальне самопочуття, соціальна атмосфера тощо. Варто відзначити, що рівень доходів та фактори впливу на нього не можуть існувати одне без одного, вони є взаємозалежними. Економічна нерівність визначається через нерівномірний розподіл капіталу, який може знаходитися в руках як приватних осіб, так і держави. При неправильному або несправедливому розподілі доходів з'являються розриви, починає зростати нерівність.

Нерівність зростає практично у всіх регіонах світу, хоча й різними темпами. Тому таку важливість для функціонування всієї національної економіки набуває проблема ефективного розподілу. Недотримання принципу соціальної справедливості в розподілі доходів часто призводить до їх надмірної диференціації. Надмірна диференціація доходів призводить до зростаючої поляризації суспільства, виникнення соціального антагонізму та безлічі інших соціально-економічних проблем. Різка диференціація доходів і розшарування суспільства в Україні вже призвели до істотної втрати економічної ефективності національної господарської системи, що особливо актуалізують проблему ефективного розподілу доходів.

Коли нерівність в розподілі доходів виходить за межі продуктивного рівня, вона переростає на гальмо розвитку. Це непродуктивна, надмірна, деструктивна нерівність, що стає причиною соціальної напруги в суспільстві, глибокого соціального розшарування населення [8].

Так, на думку Р. Вілкінсона та К. Пікетта, одним з головних факторів послаблення держави є значне розшарування населення по доходах, за їх

оцінкою у 81% воєн перемогу здобували країни, де доходи розподілені більш рівномірно, ніж у супротивника. Дослідники також виявили кореляцію між нерівністю та тривалістю життя: в країнах з високою диференціацією доходів середня тривалість життя виявилася на 5-10 років нижче за аналогічний показник в країнах з помірною і низькою диференціацією [259].

Нерівність доходів населення розуміється як такий їх розподіл, при якому утворюються розриви між їх рівнями, що присвоюється окремими верствами суспільства. Суспільства з раціональної диференціацією доходів близькою до рівномірної найбільш стійкі за рахунок численного середнього класу, мають інтенсивну соціальну мобільність, стимули до соціального прогресу та економічного зростання; суспільства з різкою диференціацією доходів відрізняються соціальної нестійкістю, низькою економічною ефективністю, значним ступенем криміногенності соціальних відносин.

Сучасний розвиток все більше впирається в об'єктивні ресурсні обмеження подальшого економічного зростання. У той же час, навіть наявні результати цього зростання все менше справедливо розподіляються між людьми - зростає нерівність і між країнами, і всередині країн між окремими соціальними групами. Саме тому, забезпечення достойної праці та скорочення нерівності в рівні її оплати залишається серед пріоритетів довгострокового розвитку країн світу, що визначені фахівцями ООН [120].

Найбільш вживаним індикатором доходів у міжнародних співставленнях є заробітна плата. Водночас, відмінності у рівнях доходності різних секторів економіки, поширення інновацій, рівень конкуренції та цифрові трансформації зумовлюють коливання рівня оплати праці та зумовлюють поглиблення дисбалансів у рівні оплати праці у країнах з різними рівнями розвитку.

Нерівність в доходах сильно розрізняється в різних регіонах світу. Її рівень нижче за все в Європі і вище за все на Близькому Сході. На Близькому Сході верхній дециль населення отримує 61% національного доходу. А кількість жителів Євросоюзу, які виявляються в зоні бідності та соціального

неблагополуччя - 23,4% [264]. Європейські країни прийшли до нинішніх відносно низьких показників нерівності в доходах (при їх високому реальному рівні) протягом багатьох десятиліть в результаті підвищення ефективності суспільного виробництва і глибоких структурно-технологічних і соціальних змін. Значну роль при цьому зіграла соціальна політика держави, спрямована на збільшення соціальних витрат і трансфертів, проведення програм боротьби з бідністю, використання податкової системи для пом'якшення розривів у доходах. Однак нерівність залишається значущою проблемою навіть в самих розвинених країнах Європи. Тут стійко відтворюються цілі верстви населення, які в силу нестачі матеріального достатку позбавлені доступу до освітніх благ та отримання кваліфікації. Частина з них перетворюється в прошарок утриманців і живе на допомогу. Істотним фактором поглиблення нерівності в європейських країнах стали імміграційні потоки з країн Африки, Азії і Латинської Америки.

В останні десятиліття нерівність в доходах росла майже у всіх країнах, але різними темпами, що дозволяє припустити різний рівень впливу інституційних факторів вирівнювання нерівності.

Особливо болісно нерівність проявляється в країнах постсоціалістичного світу. Для цих країн характерним є прихований рівень нерівності, який формується під впливом чинників, визначених Н. Коваль: недоступність інформації про реальні доходи і витрати груп населення; непрозорість діяльності бізнес-структур, анонімних компаній і фондів, пасивний міжнародний обмін інформацією, методологічна недосконалість оціночних показників [52, с. 49]. Все це ще більше ускладнює інституційну основу регулювання доходів населення.

Важливим інструментом державної політики доходів є система державних соціальних стандартів та гарантій. Це, перш за все, гарантований державою мінімум, на основі якого визначаються масштаби недоспоживання та бідності, загальне становище населення та його окремих верств. Офіційний прожитковий мінімум є не тільки основним державним соціальним

стандартом, але й базою для визначення розміру державних соціальних гарантій. Тому недосконала методика його розрахунку призводить до низької результативності та ефективності державних заходів щодо регулювання доходів та мінімізації нерівності. Міжнародний досвід використання прожиткового мінімуму свідчить про прийняття його у якості межі бідності, незалежно від того, відповідають мінімальні соціальні гарантії встановленому розміру прожиткового мінімуму.

Встановлений прожитковий мінімум в Україні не дотягує до порога бідності по Центральній і Східній Європі (\$ 4,3 на день). Дані щодо динаміки прожиткового мінімуму в Україні за останні 5 років представлено в таблиці 3.1. Слід відзначити прожитковий мінімум в Україні відрізняється для різних

Таблиця 3.1 Динаміка прожиткового мінімуму в Україні 2020-2026

Період	Загальний показник	Діти до 6 років	Діти від 6 до 18 років	Працездатні особи	Особи, що втратили працездатність
з 01.01.2026	3209	2817	3512	3328	2595
з 01.01.2025 по 31.12.2025	2920	2563	3196	3028	2361
з 01.01.2024 по 31.12.2024	2920	2563	3196	3028	2361
з 01.01.2023 по 31.12.2023	2589	2272	2833	2684	2093
з 01.12.2022 по 31.12.2022	2589	2272	2833	2684	2093
з 01.07.2022 по 30.11.2022	2508	2201	2744	2600	2027
з 01.01.2022 по 30.06.2022	2393	2100	2618	2481	1934
з 01.12.2021 по 31.12.2021	2393	2100	2618	2481	1934
з 01.07.2021 по 30.11.2021	2294	2013	2510	2379	1854
з 01.01.2021 по 30.06.2021	2189	1921	2395	2270	1769
з 01.12.2020 по 31.12.2020	2189	1921	2395	2270	1769
з 01.07.2020 по 30.11.2020	2118	1859	2318	2197	1712
з 01.01.2020 по 30.06.2020	2027	1779	2218	2102	1638

Джерело: [71]

представників населення. Загальні показники відрізняються від прожиткового мінімуму для дітей до 6 років, дітей до 18 років, працездатної людини і осіб, які втратили працездатність.

За експертними оцінками рівень бідності в Україні в кілька разів вище ніж в будь-якій країні Європи, враховуючи діяльність тіньового сектора, співвідношення доходів багатих українців до найбідніших складає 30:1, а в країнах ЄС це 5,7:1 [19]. Надмірна диференціація (коефіцієнт Джині понад 0,4) є руйнівною і для економіки і для суспільства, тому доходи необхідно вимірювати та регулювати з метою недопущення зайвої нерівності і зубожіння населення. За оцінками Е. Лібанової різниця в оплаті праці 1% найбільш забезпечених і 50% найменш забезпечених працівників в Україні є надвисокою: якщо в скандинавських країнах середні заробітки 1% найбільш високооплачуваних працівників перевищують середню заробітну плату 50% найменш оплачуваних у 7,1 разу, в європейських країнах – в 11,7, у США – в 24, то в Україні – аж у 43,3 разу [65]. Згідно з останнім опитуванням, проведений під егідою Світового банку в Україні в 2025 рівень бідності та нерівності в країні визнані високими. Орієнтовний попередній рівень бідності на 2025 рік становить 36,9%, залишаючись на тому ж рівні, що й у 2024 році (37,0%) і значно вищим, ніж до початку військової агресії Росії. Коефіцієнт Джині зріс з 0,41 у 2023 році до 0,50 у 2025 році, що свідчить про збільшення розриву між найбіднішими та найбагатшими домогосподарствами.

Першопричиною зростання нерівності є зниження трудових доходів на тлі зростаючої інфляції, зниження пенсій у реальному вираженні, в тому числі внаслідок повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Незважаючи на високий попит на робочу силу в деяких секторах, безробіття також зросло за останні роки 13,1% у 2025 році порівняно з 11,5% у 2023 році. Дедалі більша частка домогосподарств, особливо серед найбідніших, покладається на державні трансферти та пенсії [76].

З початку повномасштабного вторгнення ситуація з нерівністю доходів та бідністю суттєво загострилась. Високий рівень інфляції при знаній частці

збереження довоєнного рівня оплати праці призвело до значного зuboжіння певних категорій населення. При цьому інші категорії за останні роки покращили свої доходи. Наприклад, значний приріст доходу за цей період мали військові – їх реальний дохід зріс на 174%, що цілком виправдано з врахуванням військового стану. Навпроти у бюджетній сфері реальні доходи суттєво впали [42]. Динаміку зміни доходів зображено на рисунку 3.1.

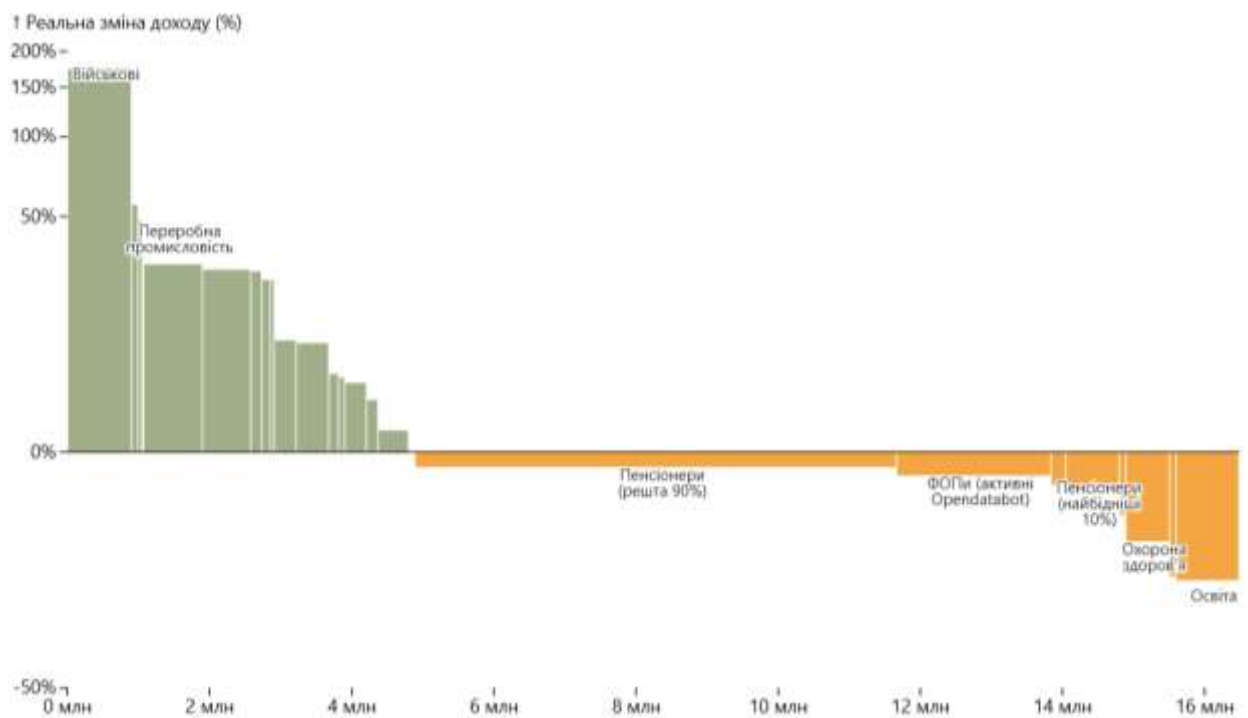

Рисунок 3.1 Зміна реальних доходів населення України по групам за 2022-2025 рр.

(джерело: [34])

Розподіл доходів відіграє важливу роль в економіці країни, впливає на її основні економічні та соціальні параметри, його якість визначає рівень відповідності цього розподілу частці виробленої продукції. В сучасних умовах в Україні спостерігається істотне розбалансування класичних регуляторних функцій, які має виконувати оплата праці, що переважним чином зумовлене істотним зниженням вартісних показників робочої сили, значною тінізацією оплати праці, невиконанням заробітною платою функцій забезпечення

відтворення робочої сили, у тому числі через неузгодженість реформування політики оплати праці. Крім того, за останні 30 років у структурі доходів населення поступово підвищувалася питома вага пенсійних виплат та інших соціальних трансфертів – допомог, пілг, субсидій і компенсаційних виплат у системі забезпечення соціального захисту населення, що призвело до втрати економічної ефективності.

Інституційної основою регулювання доходів населення виступає державний бюджет, налагоджена податкова система, грамотне використання громадських фондів споживання, розвиток соціальних програм та інші заходи державного регулювання, які допомагають перерозподілити доходи надбагатих громадян на користь бідних. В результаті політики перерозподілу доходів крива Лоренца зсувається в бік більшої рівності. Така стратегія в довготривалій перспективі дає можливість накопичення людського потенціалу та його подальшої капіталізації, що надає змогу мінімізувати не лише нерівність по доходах, але й забезпечити інклюзивність людського розвитку. Обмеженість доходів у значної частини населення призводить до неспроможності сформувати гідний трудовий потенціал

Системне використання державних методів регулювання доходів населення включає регулювання заробітної плати, оподаткування, індексацію доходів і трансфертні платежі. Завдяки комплексу цих мір в державі відбувається формування формальних та неформальних інститутів регулювання нерівності доходів. Значення соціальних трансфертів у регулюючій доходи політиці держави дослідниками оцінюється неоднозначно. О. Халіна зазначає, що більшення трансфертних виплат завдає шкоди населенню, так як поступово формує утриманські настрої [126]. Тому дослідники пропонують замість пасивних трансфертів здійснювати перехід до активних, пов'язаних з інвестиціями в людський капітал, які носять довгостроковий характер.

Крім підвищення мінімального розміру оплати праці та величини прожиткового мінімуму ефективним методом збільшення зарплати є участь

працівників у прибутках підприємства. Так, зазначає О. Лях, все більше число громадян розвинених країн є акціонерами різних компаній та відіграють роль інвесторів зростання рівня заробітної плати в країні [66]. Як показує досвід розвинених країн важливе значення в політиці регулювання доходів відіграють такі пільги, як вигідний податковий кредит, податкові знижки на інвестиції, пов'язані з інноваційною діяльністю, відстрочка податкових платежів, пільги при оподаткуванні прибутку, одержуваного від впровадження інновацій. Такі заходи дозволяють не тільки корегувати рівень оплати праці, а й стимулювати інноваційну активність підприємств.

Серед дослідників немає однозначної думки щодо використання прогресивної шкали податку. На думку нобелівського лауреата М. Алле, «прогресивний прибутковий податок карає найбільш талановитих і незаслужено заохочує найменш здатних, створює перешкоди для просування кращих» [137]. Як альтернативу він обґрунтовує введення податку на капітал, так як в цьому випадку, з одного боку, полегшується доступ до власності і до економічної влади, а з іншого - ускладнюється збереження великого капіталу в руках найменш активних громадян. Даний податок має сприяти соціальній мобільності та соціальній справедливості. Проте досвід зарубіжних країн показує, що прогресивний податок зменшує диференціацію. Він також може позитивно впливати на споживчу поведінку більш багатих верств суспільства на користь дбайливого та етичного споживання.

Мінімізація рівня непродуктивної нерівності також потребує введення ефективного механізму індексації доходів. Індиксацію доходів необхідно здійснювати навіть в умовах незначного зростання цін або підвищенням пенсій і доходів відповідно до динаміки цін, або прямим переглядом ставок і окладів. Також необхідною мірою є відшкодування населенню втрат від знецінення заощаджень, що здійснюються шляхом зміни процентних ставок з урахуванням індексу цін. Перерозподіляючи доходи через податкову систему та соціальні виплати, держава збільшує платоспроможний попит, сприяючи економічному зростанню. Не менш значимим для економічного зростання є

державні витрати на освіту, охорону здоров'я, та інші сфери пріоритетного розвитку людського капіталу.

У соціально-економічній статистиці використовується безліч датчиків феномена нерівності доходів населення. Одним з них є індекс Джині, який вимірює ступінь, в якій розподіл доходів або витрат на споживання окремих осіб або домогосподарств в економіці відрізняється від абсолютної рівності в розподілі. Крива Лоренца показує кумулятивний відсоток загального доходу, отриманого від загального числа одержувачів, починаючи з найбідніших індивідів або домогосподарств. Індекс Джині вимірює площу між кривою Лоренца та гіпотетичної лінією абсолютної рівності, вираженої як відсоток від максимальної площі відхилення кривої від лінії рівності. Коли індекс Джині дорівнює 0, це означає повну рівність, а 100 означає абсолютну нерівність.

В таблиці 3.2 представлено вибірку країн за показниками коефіцієнту Джині, де виокремлені 6 країн з найвищими показниками і 6 країн з найменшими показниками. Вищі значення вказують на більшу нерівність між найбагатшими та найбіднішими жителями країни. Таким чином, нижчі значення є кращими. Серед країн з найменшими показниками опинилась й Україна з останнім оновленням даних у довоєнний період. Однак такий відносно маленький коефіцієнт Джині свідчить не про відсутність нерівності в Україні, а про: 1) неспроможність національної офіційної статистики відбивати реальну ситуацію, враховуючи тенденції значної тінізації доходів та офшоризації капіталів; 2) відсутність методики монетизації пільг та привілеїв; 3) загальний високий рівень нерівності в країнах світу. Пересічні українці та експерти переконані, що статистика не відображає реального розподілу доходів. За словами Е. Лібанової, доходи 10% найбагатших і 10% найбідніших українців відрізняються в 40 разів, якщо враховувати тіньові доходи [63].

Країни з найвищим коефіцієнтом Джині - це Південна Африка (63,0), Намібія (59,1), Ботсвана (54,9), що свідчить про найвищу нерівність доходів. Вищі показники Джині часто зумовлені слабшою політикою перерозподілу,

Таблиця 3.2 Вибірка країн по коефіцієнту Джині

Країна	Коефіцієнт Джині	Останній рік оновлення
Словаччина	23,8	2023
Білорусь	24,4	2020
Словенія	24,7	2023
Індія	25,5	2022
Україна	25,6	2020
Чехія	25,7	2023
Бразилія	51,6	2023
Колумбія	53,9	2023
Есватіні	54,6	2016
Ботсвана	54,9	2015
Намібія	59,1	2015
Південна Африка	63,0	2014

Джерело: [166]

обмеженими системами соціального захисту та більшою концентрацією доходів серед найзабезпеченіших. Нижчі показники Джині пов'язані з сильнішими системами соціального захисту, прогресивним оподаткуванням та ширшим доступом до освіти та економічних можливостей.

Насправді українське суспільство має величезне розшарування в доходах. За даними МФВ Україна визнана найбіднішою країною Європи [113]. Такі дані МВФ оприлюднив, порівнюючи країни за показником ВВП на душу населення. І до сьогодні цей показник на душу населення в Україні залишається низьким. Як видно з даних таблиці 3.3 показники в Україні подібні до африканських країн.

Україна займає за показником ВВП на душу населення 134 позицію з 218 країн та відокремлених територій, що значно менше ніж дозволяє ресурсний та людський потенціал. Звісно сьогодні в умовах війни важко розраховувати на економічне зростання, але така ситуація характерна для України протягом тривалого часу.

Так само як і до війни 14 мільйонів українців живуть на дохід менше, ніж прожитковий мінімум, про це свідчать дані державної служби статистики України. В цей же час в Україні в довоєнний період відбувалося зростання покупок авто представницького класу. Війна ще більше поглибила цю проблему та усугубила негативну динаміку рівня нерівності в Україні.

Таблиця 3.3 Вибірка країн за ВВП на душу населення в 2025 р.

Рейтинг	Країна	ВВП на душу нас.	Рейтинг	Країна	ВВП на душу нас.
1	Монако	\$256 581 (СБ, 2023)	130	Південна Африка	\$6 667
2	Ліхтенштейн	\$231 713	131	Гватемала	\$6 478
3	Люксембург	\$146 818	132	Україна	\$6 382
4	Бермудські Острови	\$138 935 (СБ, 2024)	133	Алжир	\$6 095
5	Ірландія	\$129 132	134	Тонга	\$5 921
6	Швейцарія	\$111 047	130	Південна Африка	\$6 667
7	Ісландія	\$98 150	131	Гватемала	\$6 478
8	Кайманові Острови	\$97 750 (СБ, 2023)	216	Афганістан	\$417 (2024)
9	Сінгапур	\$94 481	217	Ємен	\$415
10	Норвегія	\$91 884	218	Південний Судан	\$313

Джерело: [263]

Справедливо стверджують В. Соболев та О. Яременко, що зниження частки трудових доходів та поляризація ринку праці вимагають активнішої ролі держави у перерозподілі доходів. Інститути оподаткування мають еволюціонувати: зокрема, впровадження прогресивного оподаткування всіх видів доходів (включно з доходами від капіталу, рентою) [101].

Наслідки у нерівності доходів населення призводять до дуже серйозних соціально-економічних проблем в українському суспільстві, а саме:

- зниження сукупного попиту;
- утворенню олігархічного устрою управління державою;
- збільшенню податкового навантаження на бюджети та системи соціального забезпечення через зростання бідності та старіння населення;
- розвитку екстрактивних інститутів;
- зниженню мотивації до праці та посиленню маргіналізації;
- активізації соціальних дисбалансів;
- загострення соціальних конфліктів та посилення соціально-політичної напруженості;
- зростанню рівня безробіття;
- скороченню середнього класу;
- розширенню тіньової економіки;
- зниженню якості життя;
- зростанню макроекономічної нестабільності;
- погіршенню основних показників національної економіки;
- зниженню якості людського потенціалу країни;
- зростанню захворюваності та смертності, тощо.

Даний список проблем є критично важливим для вирішення. Всі ці проблеми впливають на фундаментальні аспекти життя суспільства, не кажучи вже про його розвиток. Якщо не проводити активну політику, спрямовану на добробуту громадян, то нерівність буде розростатися і перетворюватися на перманентний контекст розвитку країни. Важливо відзначити, що всі складові, які входять в категорію доходи населення, залежать один від одного. Отже,

дохід впливає на економічні та соціальні показники. Тому дуже важливо розглядати державну політику доходів в соціально-економічному контексті.

Як показує світовий досвід, без державного регулювання доходів не обходиться жодна економічно розвинена держава з ринковою економікою. Державна політика доходів повинна бути спрямована на створення нормальних умов для відтворення робочої сили та накопичення людського капіталу, розвиток якого сприятиме зростанню економічного добробуту суспільства.

Концептуальні зв'язки між соціальними наслідками та економічними результатами соціально економічної нерівності можна проілюструвати її різнофакторним впливом на економічне зростання (рис. 3.2).

Рисунок 3.2 Концептуальні зв'язки між соціальними наслідками та економічними результатами соціально економічної нерівності (розроблено автором)

В епоху глобалізації відбувається масовий зсув влади. Вплив організованої робочої сили зменшується, натомість зростає вплив сили транснаціональних корпорацій. Прямим результатом глобалізації є зміна участі держави в регулюванні економіки. Держава втрачає частку своїх повноважень, тим самим роблячи процес наростання нерівності все більш некерованим. Однак, на нашу думку, лише держави, що зберегли свою владу можуть досягти в боротьбі з нерівністю певних позитивних результатів.

Для подолання високого рівня нерівності країні держава бере активну участь у перерозподілі доходів за допомогою різних механізмів, включаючи прогресивні системи оподаткування, створюють системи соціального страхування (на випадок старості, інвалідності, безробіття тощо) або державної допомоги для бідних. Програми державної допомоги включають низку додаткових заходів, таких як соціальне та медичне страхування, допомога багатодітним сім'ям, продукти харчування та низку пільг (включаючи житло, освіту та знижені витрати на медицину). В результаті політики перерозподілу доходів крива Лоренца зміщується в більш рівномірному напрямку. Така стратегія виправдується в довгостроковій перспективі за рахунок того, що бідні отримують можливість здобути освіту та розірвати замкнене коло бідності. Однак в короткостроковій перспективі ці соціальні витрати є тяжким навантаженням на поточні державні бюджети, які можуть собі дозволити лише багаті країни.

Прогресивне оподаткування є ще одним важливим інструментом державного регулювання доходів. Іншим інструментом державного регулювання доходів є індексація цін, яка покликана компенсувати або мінімізувати втрати доходів в наслідок інфляції. Основні елементи індексації цін розраховуються заздалегідь, з урахуванням економічних можливостей суспільства і держави. Пріоритетними економічними напрямками державної політики доходів повинні виступати: заробітна плата, вдосконалення механізмів рентних та трансфертних платежів.

Ще одним можливим механізмом протидії зростаючій нерівності є безумовний базовий дохід (ББД). Ідея про те, що країни можуть забезпечувати гарантований мінімальний дохід для громадян, які не можуть задовольнити свої основні потреби є важливим аспектом розвитку соціального забезпечення суспільства. ББД здатний забезпечити надійну економічну основу, до якої додаються доходи з інших джерел надходження. Головні ознаки безумовного базового доходу, визначені українськими вченими О. Длугопольським та Т. Длугопольською, зображені на рисунку 3.3.

Рисунок 3.3 Ознаки безумовного базового доходу (джерело: [37, с. 33])

Безумовний базовий дохід (ББД) є одним із найбільш обговорюваних серед заходів мінімізації нерівності. Н. Ленгрідж та інші прихильники цієї концепції підкреслюють теоретичний потенціал ББД для скорочення зайвого матеріального споживання, подолання бідності та перерозподілу соціального багатства, досягнення добробуту в екологічних межах, сприяння зростанню соціальної участі тощо [199].

Однак потенціал ББД залишається недостатньо вивченим в емпіричних дослідженнях, хоча ще одним аргументом на його користь є свідчення ефективності подібних виплат деякими державами в умовах пандемії Covid 19. На нашу думку, безумовний базовий дохід відображає різноманітність пропозицій щодо безумовної та індивідуальної форми підтримки доходу, як у розвинених країнах, так і у країнах, що розвиваються. Це форма перерозподільної підтримки доходів населення.

На наш погляд, ББД є вагомим, але витратним інструментом подолання бідності, однак, хоча він й слугує егалітарній меті, має певні суперечності з ідеями розподільної справедливості, адже передбачає рівні виплати в незалежності від вкладу особистості в вироблення суспільного продукту. Це, перш за все, стосується юдей, які бажають мати високі доходи, але мають низьку готовність працювати. Безумовний базовий дохід може допомогти у вирішенні таких проблем, як проблема зайнятості та зміни характеру праці. Базовий дохід, якщо правильно реалізувати цей концепт, дозволяє кожній родині мати рівень доходу для забезпечення достатнього рівня життя вище межі бідності.

Ще одним важливим напрямом боротьби з нерівністю в умовах цифрової трансформації є регулювання саме сфери інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для забезпечення рівних можливостей для всіх використання переваг цифровізації, задля зменшення цифрових розривів. Зменшення нерівності в умовах цифрової трансформації вимагає певних регуляторних заходів. Взаємозв'язок між цифровою трансформацією та регуляторними рамками являє собою складну взаємодію технологічного прогресу та інституційної реакції. Оскільки цифрові технології змінюють соціальні структури та економічні процеси, вони одночасно створюють нагальні вимоги до розвиненої регуляторної бази, особливо в секторі ІКТ, адже цифрова трансформація породжує ще більшу невизначеність сучасних соціально-економічних систем.

Ця невизначеність сама по собі стає каталізатором для розвитку регуляторних норм, оскільки політики прагнуть створити рамки, які можуть ефективно регулювати ці складні процеси. Проблема розробки відповідних регуляторних заходів на думку К. Хуан та його співавторів, ускладнюються необхідністю більш складних регуляторних баз, які можуть адаптуватися до нових технологічних ландшафтів, що розвиваються. Цифрове середовище має складний вплив на оточуюче середовище, тому дослідники приділяють увагу й екологічним вимірам цифровізації [185].

Складність впливу цифрової трансформації виходить за межі прямого впливу на навколишнє середовище та охоплює складні взаємодії з економічними процедурами, соціальними компонентами та моделями способу життя. Ці взаємопов'язані ефекти створюють регуляторну проблему, яка вимагає складних та комплексних підходів. Більше того, потенціал для пом'якшення впливу на навколишнє середовище шляхом регулювання ІКТ залишається значною мірою невивченим. К. Хуан зазначає, що відсутність суворих екологічних норм, що регулюють повний життєвий цикл продуктів та застосувань ІКТ - від виробництва до утилізації – є одночасно викликом і можливістю [185]. Ця регуляторна прогалина, у поєднанні зі зростаючим визнанням екологічних наслідків цифрової трансформації, створює тиск на більш комплексні регуляторні рамки ІКТ.

Динамічний характер цифрової трансформації по суті зумовлює еволюцію регуляторного середовища. Оскільки цифрові технології все глибше вбудовуються в суспільні структури та процеси, вони, на думку П. Торнберга [246], створюють нові виклики та ризики, які вимагають регуляторних заходів. Цей прогресивний зв'язок, де технологічний прогрес каталізує розвиток регуляторного середовища.

Політика в галузі інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) може суттєво вирішувати проблему економічної нерівності в країні шляхом сприяння інклюзивному зростанню, розширення доступу до можливостей та розширення прав і можливостей маргіналізованих спільнот. За умови ефективної розробки та впровадження, ця політика може допомогти подолати цифровий розрив, який є основним фактором економічної нерівності. Забезпечуючи всім верствам суспільства доступ до доступної та надійної ІКТ-інфраструктури, вважають Редді П., Чаудхарі К. та Хуссейн С., уряди можуть створити більш справедливе середовище, де окремі особи та підприємства, незалежно від їхнього соціально-економічного статусу, можуть брати участь у цифровій економіці [223]. Цей доступ дозволяє людям у сільських та недостатньо обслуговуваних районах мати доступ до ринків, освітніх ресурсів

та можливостей працевлаштування, які раніше були недоступні, тим самим зменшуючи просторову та доходну нерівність.

Більше того, політика ІКТ, що зосереджена на цифровій грамотності та розвитку навичок, може надати людям можливість скористатися новими економічними можливостями. Арчідіаконо Д. та Пічітто Дж. наводять приклад: навчальні програми, що навчають навичкам програмування або електронній комерції, можуть забезпечити населення з низьким рівнем доходу необхідними інструментами для конкуренції на технологічно керованому ринку праці [138]. Це не тільки підвищує їх спроможність до працевлаштування, але й заохочує підприємницьку діяльність, сприяючи економічній самостійності. Включаючи освіту в галузі ІКТ до шкільних програм та програм навчання дорослих, уряди можуть краще підготувати майбутні покоління до вимог цифрової економіки, допомагаючи розірвати цикли бідності та нерівності. Таким чином, регуляторне середовище ІКТ позитивно впливає на нерівність.

Важливим завданням держави на шляху розбудови цифрової економіки є інституційно-правове забезпечення її розвитку. Це, насамперед, реформування форм власності інститутів науково-інноваційної сфери і розвиток інституту інтелектуальної власності.

Держава також повинна забезпечити формування сприятливого інвестиційного клімату для створення і впровадження інновацій, розвитку та впровадження цифрових технологій. Сприяти цьому може широка система інституційної підтримки інновацій в підприємницькому середовищі і великий обсяг фінансових ресурсів для підтримки інновацій з боку держави, створення та інституційне закріплення системи підтримки пріоритетних напрямів розвитку науки та інноваційної діяльності. Ми вважаємо, що важливими інституційними передумовами цього є: удосконалення інституційних основ державної науково-технічної та інноваційної політики; подолання роз'єднаності та відособленості освітніх, наукових установ з виробництвом;

створення єдиної технологічної та інформаційної інфраструктури; формування національної стратегії та моделі інноваційного розвитку.

Щоб зменшити цифрову нерівність, слід зосередитися на розширенні високоякісного, доступного доступу до Інтернету, сприянні цифровій грамотності та підтримці малих та середніх підприємств у впровадженні цифрових технологій.

В умовах цифрової трансформації базові інститути економічної системи, на думку вітчизняних дослідників В. Соболева та О. Яременко, зазнають змін, у яких приватна власність поступається всезагальному володінню інформацією, наймана праця – вільній кооперації, а ринковий розподіл доповнюється суспільними механізмами забезпечення, такими як базові доходи та соціальні гарантії. Але для того, щоб ці імперативи були втілені в життя необхідні серйозні зміни інституційної системи суспільства. Лише так позитивний потенціал цифрової економіки може розкритися а негативні прояви подоланими в процесі формування суспільного добробуту [101].

В трансформаційних системах рівень невизначеності та нестійкості зростає саме через системні зміни в інституційній системі. Трансформація характеризується як соціально-економічний процес поступових, поетапних, послідовних інституційних і структурних перетворень, що ведуть до формування якісно нових механізмів функціонування економіки на всіх рівнях, на основі використання інструментів державного регулювання з метою забезпечення прогресивного соціально-економічного розвитку країни. Таким чином, вона охоплює всі елементи соціально-економічної системи: продуктивні сили, виробничі відносини, соціальні відносини, їх форми прояву та організаційні структури.

Як вже зазначалося в попередніх розділах дослідження, соціально-економічна нерівність тісно пов'язана з проблемою національної економічної безпеки. Зупинимося тут більш детально на основних взаємозв'язках цих важливих проблем сьогодення. Завдання забезпечення економічної безпеки передбачає, що інституційні перетворення в програмах сучасної

трансформації економіки повинні включати відгуки на найбільш актуальні економічні проблеми та загрози, серед яких нерівність сьогодні є, на наш погляд, найбільш актуальною. Інституційний підхід дозволяє досліджувати перехідні процеси й трансформацію як природну динаміку інституційних рамок, що змінюються під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. Системний підхід дозволяє розглядати національну економічну безпеку не лише як підсистему національної економічної політики, але й як невід'ємну властивість національного господарства, що знаходить своє відображення в динаміці його перетворень та в його результативності. Адже, як справедливо стверджують Є. Григор'єва та Л. Гаріфова, комплекс заходів інституційного забезпечення економічної безпеки залежить від рівня розвитку національної економіки [177].

Забезпечити цілісність сучасного розвитку без врахування потреби забезпечення економічної безпеки й стабільності господарських систем неможливо, тому особливої актуальності набуває використання потенціалу інституційної методології, який відкриває нові перспективи в дослідженні економічної безпеки та нерівності.

Дія інститутів, зазначає Е. Остром, претендує на роль вирішального чинника розвитку, оскільки вони відображають правила гри і обмеження у всіх сферах діяльності людей [211]. Дж. Коммонс визначає інститути двояко: як систему законів або прав, що встановлюють межі індивідуальних дій, а також як колективну діяльність з контролю індивідуальної діяльності [153]. Інституційний підхід дозволяє розглядати все суспільство як інституційну систему, що включає в себе всі інші, а процес розвитку як процес інституційних змін. Він дозволяє суттєво доповнити уявлення про економічну безпеку, обґрунтувати її зовнішню та внутрішню цілісність й взаємовключеність в інституційну структуру суспільства. Інститути сприяють впорядкованості, стійкості розвитку, проявляючись як безумовний спосіб господарської поведінки. Саме стійкість та стабільність інституційної системи стає протиположністю небезпеці. Однак така стабільність визначається «якістю»

самих інститутів, відповідністю їх цілям розвитку, а також стійкістю інституціональної структури суспільства.

Процес інституційних змін складається з двох основних етапів: аналізу та корегування застарілих підходів і включення нових інституційних умов, елементів, інститутів в існуючу інституційну систему. На другому етапі відбувається нормативно-законодавче оформлення нових положень.

Сутність інституційних трансформацій розкривається через розуміння стабільності інституційних характеристик, джерела, діючої сили та напрямів трансформацій. Розвиток соціально-економічної системи передбачає зміни її інституційної структури. В умовах кризи виникає інституційний вакуум, коли норми й правила через неадекватність ігноруються. Зміна економічних інститутів на сучасному етапі більшою мірою є результатом реформ. При широкомасштабних реформах, які супроводжують трансформацію соціально-економічної системи, трансформаційні витрати несуть як державний бюджет, так і окремі господарюючи суб'єкти. Однак це надзвичайно складний та довготривалий процес, що відбувається різними шляхами: через поширення домінуючих неформальних правил на всю систему, через трансплантацію інститутів, за рахунок інституційного проектування.

Нова інституційна структура закріплюється шляхом відповідного перерозподілу й специфікації прав власності, при цьому виникає реальна загроза затвердження асиметричного розподілу на користь тих, хто знаходиться в привілейованому становищі, закріплюючи нерівність та руйнуючи підвалини економічної безпеки. Така ситуація формує стимули до перерозподілу ресурсів, сприяє наростанню інституційної нестійкості та формуванню рентоорієнтованої поведінки. В таких умовах рівень безпеки економічної системи різко знижується, а нерівність зростає.

Існує феномен закріплення нерівності через інституційні механізми. Ми називаємо його процесом інституціоналізації нерівності як шляху закріплення певних форм відчуження через формальні (формалізація нерівності, законодавче закріплення відчуження) та неформальні канали (виправдання

нерівності як такої («ідеологія нерівності»), популяризація позитивних властивостей нерівності, закріплення соціальних ролей).

Інституційні зміни повинні сприяти зниженню трансакційних витрат суспільства, підвищенню безпеки його життєдіяльності, тільки в такому випадку ці зміни будуть сприйняті суспільством позитивно і матимуть істотний вплив на процес гармонізації соціально-економічного розвитку.

Особливої уваги заслуговує методологічний потенціал інституційної архітектоніки, що дозволяє досліджувати глибинну сутнісну інституційну структуру соціально-економічної системи. На думку А. Гриценка, для вирішення проблем безпечного соціально-економічного розвитку першочергове значення має створення адекватної цьому завданню системи інститутів, тобто створення інституційної архітектоніки безпечного економічного розвитку як такої структури сукупності законів, правил, норм, процедур, установ і відповідних їм організаційних утворень, що є адекватною сутності соціально-економічної системи і за допомогою якої досягається її збалансований безпечний розвиток [29, с. 159].

Важливу роль в розбудові інституційної архітектоніки соціально-економічної системи займають інститути розвитку. Інститути розвитку характеризуються високим потенціалом інституційного вбудовування та адаптаційно-адаптивними властивостями як важливими елементами інституційного конструювання цілісних систем. Інститути розвитку, на думку О. Яременко, реалізують синергетичні ефекти, мають достатню потужність для зняття зовнішньої невизначеності, направляють поточну соціально-економічну активність на довгострокові цілі у відповідності з внутрішнім критерієм; сприяють формуванню реальних суб'єктів, поточні та довгострокові життєві цілі яких будуть збігатися зі стратегічними цілями національного розвитку (національна еліта) [128].

Застосування архітектонічних підходів до вивчення економічної безпеки локалізує її предмет. Можна погодитися з висновком А. Гриценка, що предметом архітектоніки економічної безпеки є закономірності структурної

будови безпечного функціонування і розвитку економічних систем [29, с. 16]. В цьому контексті нерівність, що володіє високим потенціалом руйнування, є гостроактуальною загрозою національної економічної безпеки.

Важливе значення в інституційному дослідженні проблеми економічної безпеки відіграє також методологічна концепція інклюзивних та екстрактивних режимів, яка була розвинута у працях Д. Асемоглу і Дж. Робінсоном [134]. Відповідно до цієї концепції технологічний прогрес, інноваційний розвиток стають можливими за умов існування інститутів особливого типу, а саме – інклюзивних. Вони створюють можливості та дають стимули для економічної активності широких верств населення та прокладають шлях до інклюзивного типу розвитку. Для їх теорії характерно визначення фундаментальної причини диференціації рівня багатства та бідності, свободи та залежності – фактору інклюзивності, який є сьогодні більш вагомим ніж інші фактори. На відміну від екстрактивних, інклюзивні інститути створюють, перш за все, вільний доступ до всіх без винятку ресурсів, включення усіх членів суспільства до активних форм самореалізації. Розгляд інститутів в такому ключі є важливим доповненням до методології інституційної архітекtonіки, тому що дозволяє визначити суспільну корисність інститутів та спиратися в інституційному проектуванні саме на інклюзивний тип інститутів.

Інститути вже завдяки самому факту їх існування контролюють людську поведінку, встановлюючи зумовлені її зразки, завдають певні магістральні напрями. Рамки, що обмежують поведінку людей не завжди економічно виправдані, це, скоріше, загальноприйняті цінності, дотримання яких дозволяє людям залишатися в стані безпеки. Економічні суб'єкти, зазначає Г. Вітмен, вибираючи довгострокові відносини, прагнуть знизити невизначеність, а значить, прагнуть до безпеки в будь-яких трансакціях [258].

Інститути значимо впливають на працю, доходи, заощадження, споживання, інвестиції та інші процеси економічного життя суспільства. Інституційний вплив на економіку є складовою загальної системи

нематеріальних чинників, сукупність яких формує особливу підсистему, що визначає характер не тільки виробничих відносин, а й загальний суспільний порядок, який, в свою чергу, визначає конкретну специфіку історичної форми існування способу виробництва в кожній країні і відображає організацію економічної сфери як складової частини її суспільного устрою. Цей процес здійснюється за допомогою обмежувального або спонукального впливу різних інститутів. Результатом цього впливу є досягнення ефективної економічної системи. Все діючі в суспільстві інститути мають сприяти зміцненню безпеки суспільства та добробуту населення. Таким чином, національна економічна безпека, з одного боку, є метою інституційного проєктування, а різноманіття форм інститутів суспільства виступають факторами її досягнення, а з іншого - національна безпека формує основну умову розвитку суспільства, розвитку всієї системи продуктивних сил і суспільних відносин, на основі створення справедливого розподілу благ та можливостей.

Економічна безпека виступає невід'ємним елементом економічної системи і одночасно частиною більш широкого явища - безпеки суспільного відтворення як багатшого за змістом процесу. Система забезпечення економічної безпеки ефективна, якщо вона в змозі нейтралізувати негативний вплив різних чинників і досягати цілей, до яких прагне країна. Це, перш за все, створення умов розширеного відтворення (зростаючі обсяги виробленого ВВП), справедливого інклюзивного розподілу. Однак, наявність в країні розширеного відтворення не забезпечує саме по собі ні відсутність нерівності, ні економічної безпеки, це лише передумова, а її реалізація залежить від комплексності дій.

Те, що багато ринкових інститутів в трансформаційних країнах, що виникали в умовах системної кризи, виявилися неефективними свідчить про те, що вони не відповідали прагненням населення, суспільним інтересам. Поряд з цим виникли багато деструктивних інститутів, що сприяли досягненню не цілей суспільства, а лише окремих провладних груп. Зокрема, однією з найголовніших сучасних загроз безпеки є корупція, що завдає прямої

шкоди національним інтересам, національній економічній безпеці та за рахунок квазіренти сприяє зростанню нерівності.

У нестійких соціально-економічних умовах виникають нові загрози безпеці та стійкості господарської системи, які формуються на декількох рівнях та деструктивно впливають на різні сфери або національне господарство в цілому. Значним деструктивним потенціалом володіють: багатомірна немонетарна бідність, що породжує структурну деформацію потреб; розширення непродуктивної нерівності; соціальна ексклюзія тощо. Так, різке розмежування суспільства на багатих і бідних, глибоке порушення принципів соціальної справедливості стають завадою соціальної єдності та згуртованості суспільства, що є прямою загрозою стабільності і безпеки країни. Крім того надмірна нерівність є основною перешкодою для підвищення темпів економічного зростання.

Таким чином недоліки ринкової трансформації в Україні сприяли розширенню нерівності та бідності та формуванню цілого комплексу загроз національній економічній безпеці, а саме: майнової диференціації населення; деформації структури національної економіки; нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів; тінізації (криміналізації) та офшорізації економічної діяльності; низької інвестиційної активності; істотному скорочення ВВП і науково-технічного потенціалу та ін [13].

Як справедливо стверджують Едвардс та Мерфі, забезпечення економічної безпеки спирається на чотири стовпи політики: праця, пільги, захист і справедливість [158]. Ці ж самі параметри є найактуальнішими в забезпеченні соціально-економічної рівності. Ще одним важливим фактором інституційної підтримки економічної безпеки та мінімізації нерівності є розвиток людського та соціального капіталу країни. У разі підвищення соціального капіталу інтенсивність і ефективність соціально-економічних взаємодій збільшується, що призводить до зростання продуктивності праці.

Таким чином можна виокремити основні інституційні чинники забезпечення економічної безпеки держави, які є складовими політики мінімізації соціально-економічної нерівності (рисунок 3.4).

Підсумовуючи, слід зазначити, що соціально-економічна нерівність набуває в Україні загрозливих масштабів, що ще більше посилюються під впливом війни.

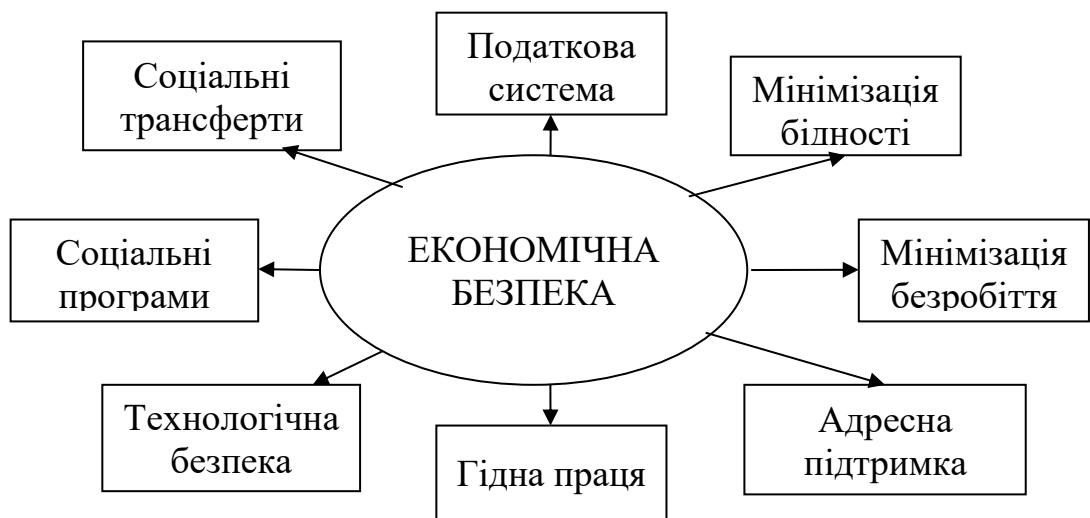

Рисунок 3.4 Інституційні параметри економічної безпеки, пов'язані з мінімізацією нерівності
(розроблено автором)

Система забезпечення економічної безпеки має бути спрямована не тільки на протистояння загрозам, а на їх попередження, формування інституціонального середовища безпеки. Йдеться про внутрішні механізми підтримки стійкого, збалансованого, ефективного розвитку економіки, активних попереджувальних дій щодо забезпечення запасу її міцності. Важливим фактором забезпечення економічної безпеки є мінімізація надлишкової нерівності.

Вважаємо одним з першочергових завдань української держави вирішення проблеми надмірної нерівності, яка спотворює вектор національного розвитку і генерує безліч додаткових соціальних проблем, тягар

яких обмежує можливості людського розвитку та ефективність національної господарської системи. З огляду на це маємо наступні пропозиції:

1) реформування податкової системи, введення прогресивної податкової шкали. На сьогодні в Україні існує плоска шкала за якої всі громадяни, незалежно від їх доходів, перераховують державі 18% сукупного доходу у вигляді прибуткового податку. При прогресивній податковій системі (як в скандинавських країнах, які є лідерами за рівнем людського розвитку) з більш високих доходів стягується більш високий податок. Окрім того частина отриманих податків держава використовує для трансфертних платежів на користь найменш забезпечених верств населення;

2) запровадження низки соціальних програм, спрямованих на підтримку найменш забезпеченої частини населення: програми соціального страхування і адресної державної допомоги біднякам, соціальне і медичне страхування, допомога багатодітним сім'ям, виділення продовольства і різні пільги (субсидії, субвенції, зниження плати за освіту і медичне обслуговування, тощо);

3) розширення державного сектору виробництва суспільних благ і вироблення ефективних механізмів розподілу умовно суспільних благ;

4) ефективне використання бюджетних коштів та громадських фондів споживання, скорочення державних витрат, безпосередньо не пов'язаних з ефективністю управління економікою і соціальною ефективністю (вироблення суспільних благ, пріоритетне фінансування освіти, науки, культури та охорони здоров'я), зокрема витрат на утримання державного апарату; розширення заходів державного і громадського контролю бюджетних зловживань на національному і місцевому рівнях;

5) забезпечення мінімальних стандартів рівня та якості життя всім верствам населення шляхом підвищення соціальних стандартів до економічно обґрунтованого рівня, в тому числі за рахунок застосування безумовного базового доходу;

б) перегляд методології розрахунку основних соціальних стандартів: величини прожиткового мінімуму і «межі бідності», використовуваних для надання соціальної допомоги. Це дозволить приймати більш обґрунтовані рішення при наданні соціальної підтримки і перерозподілі національного доходу на користь бідних; викорінення бідності серед працюючого населення шляхом збалансування розміру заробітної платні з національною продуктивністю;

7) запровадження програм соціальної підтримки із сприяння придбанню необхідних трудових і адаптаційних навичок, у тому числі цифрових, що особливо важливо для представників літніх груп працюючого населення, відповідних ринку праці, в тому числі стимулювання підприємницької діяльності;

8) сприяння зниженню рівня безробіття за рахунок заохочення для безробітних, які знайшли роботу і втриматися на робочому місці протягом певного часу та створення додаткових робочих місць у державному секторі;

9) удосконалення системи контрактної взаємодії з одержувачами пільг. Необхідно, щоб одержувачі державних пільг і преференцій виконували покладені на них зобов'язання (виконання суспільних робіт, працевлаштування інвалідів тощо);

10) підвищення адресності соціальної підтримки за допомогою залучення зацікавлених сторін (громадськості), зниження адміністративних бар'єрів з отримання допомоги;

11) гнучке використання показників бідності (наприклад, глибини бідності або частки бідних) в залежності від цільової групи та цілей і засобів соціальної політики; забезпечення прозорості соціальних програм із залученням громадськості до розподілу коштів, контролю і оцінки ефективності тих чи інших соціальних програм;

12) запровадження жорстких соціальних стандартів система надання соціальних послуг;

13) стимулювання інноваційної активності самозайнятих;

14) проведення постійної діагностики ризиків попадання до соціально вразливих верств населення і попередження цих ризиків;

15) пріоритетна підтримка сім'ї як важливого інституту збереження і розширення людського потенціалу;

16) сприяння зростанню чисельності середнього класу і формуванню його стійкості як передумови розвитку громадянського суспільства.

Низка цих заходів, за нашою думкою, сприятиме не тільки зменшенню нерівності і соціальної напруги в українському суспільстві, але й подоланню соціального відчуження і обмеження можливостей окремих верств населення, зростанню соціальної згуртованості суспільства. Реалізація державою цих заходів надасть додаткового поштовху консолідації інтересів суспільства.

3.2 Соціально-економічна рівність: ексклюзивні обмеження та інклюзивні чинники забезпечення

Перш за все, зупинимось на понятті соціально-економічної рівності. Соціально-економічна рівність характеризує такий стан суспільства, що передбачає рівний доступ до ресурсів, можливостей, доходів та інших благ для всіх без виключення громадян. Соціально-економічна рівність передбачає справедливий розподіл, гармонізацію розподільчих відносин, що сприятиме зменшенню соціально-економічної диференціації при зростанні якості життя всіх верств населення.

Соціальна економічна рівність є зворотною стороною нерівності. Нерівність має значний деструктивний вплив на всю соціально-економічну систему, навпаки, рівність є фактором подолання невизначеності та кризовості системи й володіє потенціалом її усталеного розвитку. На цій основі ми розрізняємо поняття «резильєнтність нерівності», що характеризує такий стан соціально-економічної системи, при якому панують інститути нерівності, а ментальний конструкт суспільства відбиває схильність підтримки існуючого порядку – так званий інституційний супровід нерівності, що формує її

замкнене коло. Навпаки, поняття «резильєнтність рівності» характеризує такий стан соціально-економічної системи, при якому панують інститути рівності, а матрицею ментального конструкту суспільства виступає соціальна справедливість.

Основою формування соціально-економічної рівності є система розподільчих відносин. Від того, як саме в соціально-економічній системі відбувається процес розподілу, залежить обсяги і структура споживання, масштаби нового циклу виробництва, добробут населення, вектори соціального та економічного розвитку. Як зазначають вітчизняні дослідники В. Соболев та О. Яременко, перебудова розподільчих відносин повинна відбуватися поступово і тісно пов'язуватися з еволюцією економічних інститутів – від систем оподаткування і соціального забезпечення до посилення ролі людиноцентричних підходів у формуванні політики зайнятості, охорони здоров'я та освіти [101].

Особливе місце в розв'язанні проблеми нерівності посідають принципи інклюзивності. Соціальну інклюзію можна визначити як процес, який розширює можливості для соціальної участі, зміцнює соціальні зв'язки та забезпечує рівний доступ до можливостей та прийняття рішень. Він підкреслює взаємозв'язок суспільства та активну роль, яку відіграють окремі особи у підтримці спільних цінностей та обов'язків.

У кожній країні деякі люди та їх групи стикаються з бар'єрами, які заважають їм повноцінно брати участь у політичному, економічному та соціальному житті. Ці люди можуть бути виключені не лише через правові норми, але й через дискримінацію, певні переконання чи сприйняття. Невигідне становище часто ґрунтується на статі, віці, місці проживання, професії, расі, етнічній приналежності, релігії, громадянстві, інвалідності, гендерній ідентичності. Такий вид соціальної ізоляції позбавляє людей безпеки та не надає їм можливостей повноцінної участі у виробничих відносинах. можливості жити краще. Без усунення корінних причин

структурної ізоляції та дискримінації, складно підтримувати стале інклюзивне зростання та скорочення бідності.

Соціальна інклюзія визначається по-різному, але спільним у різних визначеннях є важливість рівного доступу до можливостей та процесів прийняття рішень, а також участі в них. В деяких випадках поняття «соціальна інклюзія» використовується для позначення конкретних груп населення, таких як люди з інвалідністю, мігранти тощо. Ми розглядаємо цей термін ширше – як можливості повноцінної участі особистості та груп в усіх життєвонеобхідних соціально-економічних процесах, включаючи працю, політичні права, культуру, охорону здоров'я, освіту та багато ін. Особливого значення в умовах цифрової трансформації набуває освіта. Важливість якісної освіти для повноцінного сприйняття своєї участі в суспільстві та ефективного працевлаштування сьогодні є безперечними. Таким чином, соціальна інклюзія розуміється нами як одна із складових соціально-економічної рівності. На противагу їй соціальна ексклюзія – є складовою соціально-економічної нерівності, що має своїм проявом позбавлення певних категорій осіб та груп певних можливостей. На національному рівні економічні витрати соціальної ексклюзії можна розрахувати втраченим валовим внутрішнім продуктом (ВВП) та людським капіталом.

Зростаюча соціально-економічна нерівність є однією з найактуальніших глобальних економічних проблем. Нерівність не є продуктом одного фактору, вона формується та перебуває під впливом багатьох сил на багатьох рівнях. Соціально-економічна нерівність є глобальним комплексним феноменом, який впливає на різні сфери та процеси. Сьогодні соціально-економічна нерівність зберігається як у багатих, так і в бідних країнах.

Спрямованість на забезпечення соціально-економічної рівності є однією із пріоритетних сутнісних ознак інклюзивної економіки, формування та розвитку якої сприяє подоланню виключеності індивідів і соціальних груп із суспільних відносин та процесів. Тому, важливим напрямом економічного аналізу сучасних проблем нерівності у суспільстві є розкриття системи

інклюзивних соціально-економічних відносин та інституційних чинників подолання соціальної ексклюзії.

У сучасних наукових дослідженнях як теоретичної, так і прикладної спрямованості проблеми забезпечення соціально-економічної рівності аналізуються у багатьох аспектах та напрямках, зокрема таких, як: розкриття її сутності та основних характеристик, обґрунтування умов та факторів її забезпечення [1; 4]; аналіз ролі держави у подоланні нерівності у суспільстві [96]. Актуальними напрямами досліджень у цій сфері є: розкриття інклюзивних чинників соціально-економічної рівності, зокрема ролі інклюзивної економіки у її забезпеченні [22; 60; 104; 121]; аналіз соціальної ексклюзії як фактору нерівності та її поглиблення [38; 49].

Аналіз умов та факторів соціально-економічної рівності, її сучасних характеристик, на нашу думку, повинен спиратися на обґрунтування сутності, форм, рівнів та наслідків як соціальної інклюзії, так і соціальної ексклюзії. Тому, актуальним та доцільним слід визнати поєднання у єдину науково-дослідну програму досліджень ексклюзивних обмежень та інклюзивних чинників досягнення соціально-економічної рівності, що дозволить обґрунтувати основні напрями та заходи її забезпечення. Саме через розкриття сутності та напрямів розвитку потенціалу інклюзивності системи економічних відносин можна побачити її функцію драйвера подолання сучасних ексклюзивних обмежень забезпечення соціально-економічної рівності.

Досягнення соціально-економічної рівності залежить від якості та інтенсивності трансформацій суспільства у напрямку накопичення його інклюзивного потенціалу як здатностей та можливостей щодо подолання різних проявів соціальної ексклюзії.

Нерівність є результатом соціальної ексклюзії як процесу встановлення перешкод та обмежень щодо включеності у суспільну практику різних соціальних груп та індивідів, що обумовлює значні розриви у якості й рівні життя жінок та чоловіків; таких соціальних груп, як люди похилого віку, інваліди, хворі на певні хвороби та економічно активного населення тощо.

Соціальна ексклюзія – це «процес, через який окремі особи чи групи повністю або частково виключаються від повноцінної участі в суспільстві, в якому вони живуть» [221].

По-перше, суспільній включеності людей з різною особистісною і соціальною ідентичністю перешкоджають економічні, соціальні, політико-правові, етнічні, культурні та інші обмеження, що існують у певний період, вплив яких є взаємопов'язаним та взаємозалежним. Відповідно до форм ексклюзії, нерівність є економічною, соціальною, політичною, правовою, етнічною, культурною, психологічною тощо. При цьому:

1) щодо певних соціальних груп формою ексклюзії може бути їх дискримінація як позбавлення їх прав та можливостей включення у суспільні відносини;

2) на рівні індивідуума ексклюзія проявляється у психологічних бар'єрах щодо досягнення соціальної інклюзії як несприйняття людиною певних соціальних груп, негативне і навіть агресивне ставлення до них.

По-друге, бар'єри щодо суспільної інклюзії створюються як спонтанно, під впливом уявлень людини (групи), її ставлення до певних соціальних груп, історичної пам'яті, виховання, досвіду, традицій, так і на основі формальних інститутів, що домінують у суспільстві у певний період, та дій організацій та установ, що їх створюють, впроваджують та забезпечують реалізацію. Це дає підстави для визначення такої форми ексклюзії, як інституціональні та психологічні бар'єри й обмеження соціально-економічної рівності.

По-третє, слід розрізняти ексклюзію на рівні певної соціальної групи (первинний рівень) і на рівні людини (індивіда, нанорівень). Група характеризується єдністю соціального статусу, інтересів, цілей та дій людей, які її формують, а також бар'єрів її суспільної включеності і активності. Щодо людини, то з одного боку, вплив ексклюзивних чинників на її соціальну реалізацію обумовлений її належністю до певної соціальної групи. З іншого боку, поведінка людини в умовах обмежень визначається не тільки групою, а і її особистісними рисами, мотивами, поглядами, здатностями та ресурсами,

що свідчить про багатоваріантність її реакції на певні перешкоди, яка може відрізнятись від реакції групи. Тому, важливим напрямом досліджень ексклюзії є аналіз її нанорівня;

По-четверте, бар'єри соціальної інклюзії можуть бути міжнародними, національними, галузевими, регіональними. Певні внутрішні перешкоди та обмеження включеності співробітників характерні також функціонуванню підприємств та організацій (первинний рівень соціальної ексклюзії).

Таким чином, вплив соціальної ексклюзії на соціально-економічну рівність є: багатовекторним: обмеження і перешкоди залученості людини та соціальних груп у суспільні процеси притаманні різним сферам життєдіяльності суспільства; системним: вплив векторів ексклюзії на рівень соціально-економічної рівності 1) є взаємопов'язаним і взаємозалежним, що обумовлює можливість певної синергії ексклюзії у формі негативного синергетичного ефекту її багатовекторного впливу; 2) здійснюється на рівнях а) соціальних груп та індивідуумів; б) макро-мезо-мікро-та нанорівнях.

Дослідження напрямів та форм процесу формування, накопичення та реалізації суспільством його інклюзивного потенціалу як фактору соціально-економічної рівності повинні спиратися на висновки аналізу соціальної ексклюзії. Її багатовекторність та системність, обумовлюють необхідність інклюзивних трансформації суспільства у всіх його сферах та на всіх рівнях, що є умовою подолання ексклюзивних обмежень рівності.

Суспільний інклюзивний потенціал соціально-економічної рівності, по-перше, інтегрує інклюзивні потенціали економіки, політики, освіти, культури та інших сфер, по-друге, процес соціальної інклюзії, за його рівнем, є міжнародним, національним, регіональним, галузевим, первинним (соціальні групи, підприємства, організації), індивідуальним (нанорівень). Позитивний синергетичний ефект реалізації інклюзивного потенціалу суспільства залежить від збалансованості та взаємозв'язку його структурних елементів як єдиної системи інклюзивних факторів забезпечення соціально-економічної рівності.

Інклюзивна економіка як економічна категорія – це система соціально-економічних відносин з приводу включення людини у суспільні процеси шляхом подолання перешкод її доступу до різних форм суспільної виробничої практики, ресурсів, ринків, зайнятості, бізнесу, освітніх, управлінських, культурних послуг та ін. Її метою, за визначенням українських дослідниць Цимбалюк І. О., Павліхи Н. В., є зменшення рівнів соціально-економічної нерівності, принципами – рівність можливостей та доступу до ресурсів, бездискримінаційність та соціальна справедливість [121].

У контексті неоінституціональної теорії, інклюзивна економіка – це сукупність формальних й неформальних соціальних норм (інститутів) та організацій, що регулюють процесі залучення індивідів та соціальних груп до економічної суспільної практики. Тобто це система інституціонального забезпечення певного рівня інклюзивності економіки, іншими словами – це інституціональне середовище соціальної інклюзії у економічній сфері.

Спираючись на визначення інклюзивної економіки у теоретико-економічному та інституціональному ракурсах, слід виокремити складові її потенціалу щодо забезпечення рівності, по-перше, потенціал інклюзивності системи економічних відносин, що інтегрує соціально-економічні, господарсько-організаційні та техніко-технологічні відносини, які є її взаємопов'язаними та взаємозалежними структурними елементами; по-друге, потенціал інституційного середовища щодо забезпечення соціально-економічної інклюзії та рівності.

Потенціал інклюзивності системи економічних відносин, на нашу думку, це досягнутий суспільством у певний період часу рівень його можливостей та здатності щодо подолання обмежень включеності у економічні процеси населення у цілому, особливо індивідів та соціальних груп різної особистісної та соціальної ідентичності.

У загальному сенсі його формування та розвиток є процесом зняття перешкод щодо доступу людей до національного багатства, його створення та використання для задоволення суспільних потреб. Цей процес здійснюється у

межах та під впливом формальних та неформальних соціальних норм та правил, що формують інституційне середовище соціально-економічної інклюзії. У цьому контексті автори наукового видання «Ексклюзивність регулювання соціально-економічного розвитку регіонів: сутність, прояви та загрози», розкриваючи суперечності ексклюзивних та інклюзивних інститутів, обґрунтовано стверджують, що ключовим питанням у їх розрізненні є доступ населення країни до генерування національного багатства [38]. Слід додати, що показником підіндексу «Інклюзія» Індексу інклюзивного розвитку, запровадженого Всесвітнім економічним форумом у 2017 році як альтернативи ВВП з метою більш точного відображення критеріїв, за якими люди оцінюють економічний прогрес своїх країн, є показник «Wealth Gini trend» [242].

Сучасні рівні ексклюзивності та нерівності щодо доступу населення країн світу до національного багатства характеризують дані:

– звіту швейцарського транснаціонального фінансового холдингу з управління капіталом (UBS) «Про світове багатство 2025» (Global Wealth Report 2025): станом на кінець 2024 року Індекс Джині коливався від 0,38 у Словаччині до 0,82 у Бразилії. Дев'ятнадцять країн, з тих, що аналізувалися, мають показник 0,70 або вище, 16 мають показник нижче 0,60, а решта 21 країн знаходяться посередині [174]. Україна не увійшла у вибірку країн, що досліджувалися UBS. За даними Національного інституту стратегічних досліджень (НІСС) протягом 2021–2022 рр. Індекс Джині в Україні оцінювався на рівні близько 26% [95].

– Європейського центрального банку за I квартал 2025 року: 10% домогосподарств у зоні євро володіють 57,4% загального добробуту, на 5% домогосподарств припадає 44,5% багатства, на 50% домогосподарств – 5% [В яких країнах Європи найбільший].

– звіту Oxfam «Вживання найбагатших» («Survival of the Richest»): на кожні 100 доларів нового багатства, створеного у світовій економіці між

груднем 2019 року та груднем 2021 року, 63 долари дісталися верхньому 1%, тоді як нижні 90% заробили 10,60 доларів [226].

Наведені дані свідчать про значні розриви у доступі до національного багатства різних прошарків населення країн світу. Як визначено у звіті Oxfam «Вживання найбагатших», світ переживає безпрецедентний момент численних криз. Водночас, усі ці численні кризи мають переможців. Найбагатші стали значно багатшими, а корпоративні прибутки досягли рекордних максимумів, що призвело до вибуху нерівності, яка є однією з найважливіших проблем сьогодення [226].

Подолання нерівності доступу населення до суспільного багатства пов'язано з розвитком потенціалу інклюзивності системи економічних відносин, усіх її структурних елементів та інституційного середовища.

По-перше, необхідним є забезпечення інклюзивності відносин власності на ресурси та продукти суспільного виробництва як базової складової економічних відносин. Як обґрунтовано визначає А. Баранюк: «Розподіл та володіння ресурсами (такими як земля, промисловість, капітал) визначають групи чи осіб – контролерів економічних ресурсів, що впливає на розподіл багатства та влади в суспільстві» [5].

У контексті неоінституціональної теорії прав власності слід визначити, що специфікація правомочностей щодо об'єкту власності сприяє розширенню кола часткових власників економічних благ і, тим самим, подоланню, певною мірою, нерівності щодо доступу до них. Щодо інституційного середовища відносин власності, то прикладом його впливу на їх інклюзивність є функції інституту охорони права власності, які полягають у наданні можливостей для безперешкодного здійснення суб'єктами відносин власності свого права на охорону власності у випадку протиправних посягань на неї, забезпеченні охорони державою всіх форм власності [2].

По-друге, важливим напрямом забезпечення інклюзивності системи економічних відносин є подолання бар'єрів доступу населення до ринків

ресурсів, які характеризуються різними формами та рівнями недосконалої конкуренції.

Монополізація ресурсних ринків, що призводить до концентрації багатства і контролю є, на нашу думку, каталізатором соціально-економічної нерівності. Розглянемо це на прикладі ринку землі. В Україні з січня 2024 р. юридичні особи отримали доступ на ринок землі сільськогосподарського призначення і відразу набули домінуючого становища на ньому. Станом на квітень 2025 року 60% угод із землею укладаються з юридичними особами, лише 40% – з фізичними особами; середня вартість купівлі земель юридичними особами – 62656 грн/га, фізичними особами – 54721 грн/га [118]. Ці дані свідчать про нерівність доступу до ринку землі фермерів і агрохолдингів, у яких значно більше фінансових, організаційних та інших ресурсів та можливостей забезпечення їх конкурентоспроможності [97]. Зі збільшенням ліміту на придбання землі до 10 000 га концентрація земель великими корпораціями зростає, що обумовлює, на нашу думку, формування та зростання перешкод доступу на ринок землі інших виробників, які неспроможні конкурувати з великим агробізнесом.

По-третє, розвиток інклюзивності системи економічних відносин повинен охоплювати сферу зайнятості населення. У сучасний період в Україні у зв'язку з війною, масовим внутрішнім переміщенням та еміграцією населення істотно загострились проблеми забезпечення суспільного виробництва трудовими ресурсами. Диспропорції на ринку праці, як визначено у Стратегії, перешкоджають і спроможності підприємств відновлювати свою діяльність, і спроможності громадян мати власні джерела заробітку і планувати своє економічне майбутнє [105].

У таких умовах необхідним є зняття певних обмежень та подолання дискримінації щодо доступу на ринок праці ветеранів, жінок, осіб старшого віку та з обмеженими можливостями, внутрішньо переміщених осіб, молоді. Необхідним є здійснення державою, бізнесом, освітніми закладами, профспілками та іншими громадськими організаціями комплексу заходів,

спрямованих на формування та розвиток інклюзивної зайнятості населення, що охоплює забезпечення рівного доступу людей різної особистісної і соціальної ідентичності до ринку праці, починаючи з професійної освіти та працевлаштування і завершуючи можливостями отримання достойного рівня оплати праці, охорони праці, підвищення кваліфікації та професійного росту.

У якості прикладу інституційних чинників забезпечення інклюзивної зайнятості в Україні є встановлений державою для роботодавців норматив робочих місць для працевлаштування осіб з інвалідністю. Було передбачено також штраф за невиконання нормативу [93]. З 2026 року замість штрафів вводиться обов'язковий цільовий внесок та встановлюється такий норматив працевлаштування осіб з інвалідністю: від 8 до 25 працівників за квартал – одне робоче місце для особи з інвалідністю; понад 25 працівників за квартал – 4% середньооблікової чисельності штатних працівників за квартал; для закладів охорони здоров'я, реабілітаційних центрів, організацій, що займаються навчанням чи доглядом за особами з інвалідністю – 2%. Також визначено, що нарахована зарплата кожного працівника з інвалідністю має перевищувати мінімальну зарплату у розрахунку за повністю відпрацьований календарний місяць [89]. Важливо підкреслити, що для роботодавців зазначений норматив обмежує їх можливості самостійного прийняття рішень щодо забезпечення бізнесу трудовими ресурсами. Але для зайнятості інвалідів – це інклюзивний чинник.

По-четверте, фактором розвитку потенціалу інклюзивності системи економічних відносин у сучасний період є технології Індустрії 4.0, що актуалізує заходи забезпечення цифрової інклюзії – можливості рівного доступу всіх прошарків населення до цифрових технологій та послуг [61; 125]. Одним із прикладів таких заходів є введення в Україні Національного стандарту ДСТУ EN 301 549:2022 (EN 301 549 V3.2.1 (2021–03), IDT) «Інформаційні технології. Вимоги щодо доступності продуктів та послуг ІКТ», у якому передбачено забезпечення можливості доступу до функцій ІКТ та отримання інформації користувачами з порушеннями слуху, зору,

мовлення, рухливості, когнітивними порушеннями, особливими освітніми потребами [73].

На основі аналізу ексклюзивних та інклюзивних факторів соціально-економічної рівності у їх взаємозв'язку та взаємозалежності розкрито:

– багатовекторність та системність впливу соціальної ексклюзії на рівень соціально-економічної рівності, що обумовлює можливість негативної синергії її ексклюзивних факторів. Виходячи з цього, обґрунтовано, що інклюзивні трансформації суспільства у всіх його сферах та на всіх рівнях є умовою подолання ексклюзивних обмежень рівності;

– потенціал забезпечення соціально-економічної рівності інклюзивної економіки, що поєднує потенціали інклюзивності: а) системи економічних відносин – досягнутий суспільством у певний період часу рівень його можливостей та здатності щодо подолання обмежень включеності у економічні процеси населення у цілому, зокрема індивідів та соціальних груп різної особистісної та соціальної ідентичності; б) інституційного середовища соціально-економічної інклюзії;

– напрями формування та реалізації для забезпечення рівності потенціалу інклюзивності системи соціально-економічних відносин та інститутів: розвиток інклюзивності відносин власності на ресурси та продукти суспільного виробництва як базової складової економічних відносин; подолання бар'єрів доступу населення до ринків ресурсів, які характеризуються різними формами та рівнями недосконалої конкуренції; формування та розвиток інклюзивної зайнятості населення; забезпечення цифрової інклюзії [11].

3.3 Діалектика економічної ефективності та соціальної справедливості в формуванні усталеної рівності

Пошук нових шляхів соціально-економічного розвитку призвів до усвідомлення, що неодмінною умовою сталого розвитку будь-якої країни та

людської цивілізації загалом є принципи гуманізму, людиноцентризму та соціально-економічної справедливості. Однією із таких об'єктивних парадигм сучасного розвитку стала концепція сталого розвитку, що внесла важливий вклад в аргументацію спрямування розвитку на потреби і розвиток людини. Вона з'явилася як відповідь на ті загрози, що були породжені, насамперед, в економічному просторі завдяки ресурсоемній економічній діяльності та, зокрема, зростання нерівності між розвиненими країнами і країнами, що розвиваються. Ми вважаємо концепцію сталого розвитку одним із важливих відгуків на проблему нагромадження нерівності.

Розвинений світ повинен переключитися зі спроб абсолютного економічного зростання на його нові селективні форми, які дійсно сприятимуть розвитку людина та соціуму. Між розвинутими країнами та наздоганяючими повинні бути збудовані відносини підтримки та допомоги, що надасть їм змогу виробити таку стратегію розвитку, яка б сприяла подоланню внутрішньої нерівності, забезпеченню інклюзивності, залученню в економічну діяльність всього населення та справедливого розподілу результатів суспільного виробництва.

Сталий розвиток – це керований розвиток, який на основі системного підходу має забезпечити баланс інтересів сучасних і майбутніх поколінь по трьох головних складових розвитку – соціальному, економічному та екологічному. Сталий розвиток є системою відносин суспільного виробництва, при якій досягається оптимальне співвідношення між економічним зростанням, нормалізацією якісного стану природного середовища, зростанням матеріальних і духовних потреб населення.

Концепція сталого розвитку ґрунтується на п'яти головних принципах, один з яких є необхідність задовольнити елементарні потреби всіх людей і всім надати можливість реалізувати свої надії на благополучніше життя. В цьому принципі сталого розвитку закладено розуміння необхідності справедливого розподілу. Серед соціальних та економічних факторів сталого розвитку, які виокремлюють його дослідники, переважна більшість має безпосереднє

відношення до нерівності, а саме: зростання обсягу національного доходу; стабільність податкової системи; зниження рівня безробіття; демографічні тенденції; соціальна інклюзія; соціальна згуртованість; справедливість в розподілі благ.

Н. Савицька зі співаторами зазначає, що соціальна та екологічна сфери є критично вразливими напрямками для відновлення соціально-економічної системи. Автори слушно стверджують, що однією з вимог сталого розвитку є здатності економіки адаптуватися до зовнішніх та внутрішніх шоків з метою мінімізації негативного впливу [228]. Актуальні акценти сталого розвитку у сучасних соціально-економічних системах також пов'язані з глобальними викликами та ризиками. До таких, безумовно, відносяться: високий рівень безробіття, розриви у доходах населення, продовольча криза, бідність та багато інших. Все це фактори соціально-економічної нерівності.

Особливого значення в контексті нашого дослідження набуває соціальна стабільність. За нашою думкою, соціальна стабільність передбачає одночасну стабільність соціального середовища, людських взаємин та стабільність людського розвитку. Головними факторами, за рахунок яких можна досягти соціально-економічної рівності, ми вважаємо наступні: розуміння зростання як розвитку економіки, що базується на знаннях та інноваціях; розуміння сталого розвитку як такого, що базується на принципах соціально-економічної справедливості; забезпечення всеохоплюючого зростання, що охоплює підвищення рівня зайнятості населення, створення нових можливостей високого рівня зайнятості, інвестиції в знання та навички; боротьба з бідністю, удосконалення ринку праці та ін., що у кінцевому рахунку веде до згуртованості та релевантної однорідності суспільства.

Повертаючись до питання діалектики економічної ефективності та соціальної справедливості слід визначити дві протилежні позиції в дослідницьких колах: перша – це твердження, що рівність може бути узгоджена з економічною ефективністю та навіть підвищити її (егалітарний підхід); друга – це твердження про те що соціальна справедливість заперечує

економічну ефективність. Крім цих радикальних позицій існують і альтернативні підходи до взаємозв'язку економічної ефективності та соціальної справедливості.

На перший погляд, поняття економічної ефективності та соціальної справедливості можуть здаватися непов'язаними, однак зупинимось на певних спробах їх пов'язати. У рамках теорії справедливості Дж. Ролз запропонував «принцип різниці», який полягає в тому, що соціальну та економічну нерівність можна виправдати, якщо вони працюють як частина схеми, яка приносить користь найменш забезпеченим членам суспільства, якщо вона відповідає певним критеріям та умовам, пов'язаним з економічною ефективністю [222]. Мова тут, на наш погляд, йде про прийнятний рівень нерівності, який дійсно не заважає економічній ефективності системи. Г. Франкфурт пропонує свою «доктрину достатності» як альтернативу доктрині економічного егалітаризму, яка базується не на тому, щоб всі мали однаково, а на тому, щоб кожен мав достатньо [164], вважаючи що в такому випадку нерівність не буде заперечувати економічній ефективності. Можна навести практичні приклади застосування подібного принципу в певних країнах, зокрема США вважаються країною з високим рівнем нерівності, але із задовільним забезпеченням нижніх рівнів соціальної піраміди.

У якості ще одного компромісу слід назвати теорію розподільчої (або дистрибутивної), яка визначає як саме суспільні блага (доходи, ресурси, права та обов'язки) мають розподілятися між членами суспільства. Але серед прихильників цієї теорії не існує повної погодженості який саме розподіл ресурсів вважати справедливим. Бо справедливість, як ми вже зазначили в першому розділі дослідження, дуже складна і абстрактна категорія.

Концепція соціальної справедливості така ж давня, як і сама цивілізація. І звісно, що підходи до її трактування змінювались в залежності від конкретно-історичних умов. Більш того, й до сьогодні не існує загальноприйнятого визначення справедливості. Поняття соціальної справедливості важко визначити через його складність (комплексність), нюансовість в залежності

від предмету розгляду та неоднозначність. По суті, соціальна справедливість передбачає ідею про те, що справедливе суспільство - це таке, в якому до окремих осіб та груп ставляться однаково та вони отримують свою справедливу частку благ, тобто суспільство, де матеріальні ресурси розподіляються рівномірно, забезпечуючи рівні можливості для розвитку.

З огляду на нестабільність сучасної суспільної структури, в якій глобалізація впливає на національну політику та має трансформаційний вплив на динамічні соціально-економічні процеси, поняття справедливості зводиться до декларативного, не розв'язуючі чисельні фундаментальні питання прав, гідності та справедливого розподілу. Сучасний економічний мейнстрім здебільшого пропагує максимізацію багатства та економічну ефективність як першочергові цілі, що створює фундаментальний розрив із теоріями економіки добробуту. Як наслідок, сучасна система забезпечення ефективності не може (не здатна) підтримувати реальну соціальну справедливість.

На наш погляд, розв'язання суперечності між економічною ефективністю та соціальною справедливістю можливо лише в контексті, де ефективність слугує інструментом, а не метою соціально-економічної системи, орієнтованої на справедливість. Звісно без економічних результатів забезпечити суспільний добробут не можливо, тому таким необхідним моментом стає створення інтегрованої системи оптимального розподілу ресурсів, їх ефективного використання в поєднанні з людиноцентричною політикою, спрямованої на забезпечення соціально-економічної справедливості.

Визнання людської унікальності та різноманітності та перерозподіл на користь тих, хто потребує особливої уваги є необхідними умовами соціально-економічної справедливості поряд з економічним зростанням. Розвиток сучасної економіки (особливо економіки добробуту), щоб держави активно дбали про соціальну справедливість, а також про економічну ефективність. В реальній практиці рідко відбувається так, щоб держава прагнула одночасного

впровадження економічної ефективності та соціальної справедливості. Як правило це відбувається поступово: спочатку розбудовується ефективна економіка, а на основі економічних результатів запроваджуються соціальні заходи. Однак в цей часовий інтервал як раз і відбувається наростання нерівності. Тому ми вважаємо, що держави мають запроваджувати політику економічної ефективності та соціально-економічної справедливості одночасно.

Мова йде про пріоритет соціального захисту та соціальної справедливості в умовах економічної ефективності виробництва, які забезпечуються державним регулюванням економіки. Соціальна політика держави є орієнтиром і стимулом розвитку ринкового господарства. Головна умова проведення ефективної соціальної політики, на нашу думку, це ефективне здійснення економічної. На цій основі створюється ресурсна база спроможності держави ефективно вирішувати низку соціальних проблем та забезпечувати зростання соціальних показників, показників добробуту без надмірної нерівності.

Система соціального захисту може бути комплексною тільки в тому випадку, якщо вона охоплює все без винятку населення. Зокрема, від якості соціального захисту і економічної підтримки материнства й дитинства безпосередньо залежить майбутній рівень соціально-економічного розвитку країни та довгострокові тенденції формування добробуту. Саме розуміння цього є найвагомішим, на нашу думку, аргументом, що підтверджує пріоритетність соціально-економічної справедливості.

У реалізації економічної політики держави завданнями першорядної важливості повинні стати: поліпшення загальних умов зайнятості та відновлення відтворювальної функції оплати праці, розвиток нематеріального інвестиційного комплексу та соціальної інфраструктури. Тільки на цій основі можуть бути сформовані дієві механізми соціальної згуртованості суспільства. Особливо важливою в механізмі регулювання соціально-економічного

розвитку є політика регулювання доходів, яка включає контроль динаміки цін, заробітної плати, податкову політику, виплату трансфертів.

Економічна ефективність національного господарства при цілеспрямованій дії держави перетворюється на соціальну, спрямовану на добробут населення і цілісний людський розвиток. Економіка тим більше підпорядковується соціуму, чим чіткіше вона орієнтується не на сукупний ринковий попит, а на сукупні суспільні потреби.

Завданням номер один для держави має стати досягнення максимальної віддачі від її функціонування для всіх членів суспільства. На цій основі держава здатна подолати стихію ринку, створити рівні економічні і соціальні можливості для всіх верств суспільства, забезпечити максимальну соціально-економічну справедливість і вільний розвиток людини.

Саме конвенціональність цілей економічного розвитку, їх суспільне спрямування, на наш погляд, здатні забезпечити зростання соціальної та економічної ефективності національного господарства, що матимуть подальший вираз в суспільному прогресі, новій якості економічного розвитку та створенні розгорнутої системи соціально-економічної справедливості.

Подолання соціально-економічної нерівності є однією зі першочергових програмних цілей забезпечення сталого суспільного розвитку, що диктує необхідність обґрунтування теоретико-методологічних засад розробки, вибору та застосування методів та заходів, спрямованих на їх досягнення у поточному періоді та на довгострокову перспективу. У зв'язку з цим, актуальним є удосконалення методичного інструментарію економічних досліджень соціально-економічної рівності шляхом додавання до його складу екосистемного підходу до аналізу умов, факторів, трансформацій та тенденцій розвитку соціально-економічних явищ та процесів у контексті забезпечення соціальної інклюзії.

Екосистемний аналіз, який раніше був орієнтований на суто екологічні проблеми [55], у теперішній час набув значення міждисциплінарного наукового підходу. Сучасні дослідження присвячено розкриттю

характеристик екосистем бізнесу, інноваційної діяльності, екологічних інновацій, вченими аналізуються платформні, підприємницькі, соціо-екологічні, політичні, цифрові та інші види екосистем, що представлені в роботах вітчизняних та зарубіжних науковців [18; 21; 26; 28; 50; 80; 83; 119].

Теоретичним та прикладним аспектам екосистемного підходу в економічній науці присвячено роботи українських дослідниць О. Веклич, на думку якої, екосистемний підхід висуває на перший план єдність елементів екосистеми та середовища, з яким, взаємодіючи, вона утворює одне ціле [25]; О. Поплавської, яка обґрунтовано вважає, що екосистемний підхід слід розглядати як частину теорії екосистеми, як певні теоретико-прикладні засади функціонування учасників соціально-економічних систем [85].

Але, не зважаючи на визнання екосистемного підходу як ефективного наукового інструментарію, його дослідницький потенціал щодо розкриття концептуальних засад та прикладних аспектів соціально-економічної рівності, залишається майже не реалізованим. На нашу думку, актуальність екосистемного підходу до вивчення проблем забезпечення соціально-економічної рівності визначаються її системністю та багатовекторністю як предмету наукового аналізу та об'єкту державної соціальної політики.

Використання екосистемного підходу до дослідження соціально-економічної рівності повинно охоплювати такі взаємопов'язані рівні наукового аналізу: 1) теоретико-методологічний: розкриття сутності, структури, ключових характеристик соціально-економічної рівності як системи економічних відносин з приводу забезпечення у суспільстві соціальної інклюзії; 2) теоретико-прикладний: комплексний аналіз екосистеми соціально-економічної рівності, що спрямована на забезпечення безбар'єрного доступу людей до економічних благ, рівних можливостей їх залучення до суспільних процесів та сфер.

Висновки теоретико-методологічного аналізу є концептуальною основою розкриття сутності екосистеми соціально-економічної рівності, її

структури, ключових характеристик, видів та визначення заходів соціальної політики держави, щодо її формування та розвитку.

Як економічна категорія, соціально-економічна рівність – це система економічних відносин з приводу забезпечення можливостей рівного (безбар'єрного) доступу членів суспільства до економічних благ та ефективної зайнятості, що, у сукупності, визначають рівень соціальної інклюзії на певному етапі суспільного розвитку. Як було визначено у Доповіді Світового банку «Справедливість та розвиток», рівність визначається через відсутність системних бар'єрів у доступі до базових благ, незалежно від статі, місця народження чи соціального походження [262].

Система економічних відносин соціально-економічної рівності характеризується такими ключовими характеристиками:

1. Структурованість. Система соціально-економічної рівності охоплює економічні відносини з приводу соціальної інклюзії, які є багатоаспектними за їх змістом, сферою, об'єктами і суб'єктами та багатовекторними за їх спрямованістю. По-перше, це економічні відносини залученості людини у суспільні сфери виробництва, розподілу, обміну та споживання економічних благ, що є взаємопов'язаними. По-друге, це інклюзивні аспекти техніко-технологічних, господарських, соціально-економічних відносин, ядром яких є відносини власності. Зазначені складові системи у сукупності визначають можливості досягнення певного рівня соціальної інклюзії у різних сферах суспільної життєдіяльності, що охоплюють всі її рівні. Важливо підкреслити, що структурні елементи системи відносин соціально-економічної рівності є поліструктурними, характеризуються взаємопов'язаними внутрішніми компонентами.

2. Інтегративність. Система соціально-економічної рівності – це не сума відокремлених структурних елементів, а сукупність взаємопов'язаних та взаємозалежних економічних відносин з приводу соціальної інклюзії. Від рівня інтегрованості та комплементарності компонентів системи залежить її цілісність, внутрішня єдність та функціональність. Тому, на нашу думку,

суперечливість компонентів системи є фактором її дисфункцій, які слід визнати ексклюзивними обмеженнями (бар'єрами) щодо забезпечення соціально-економічної рівності.

3. Синергія. Структурованість та інтегративність системи відносин соціально-економічної рівності є основою її синергії – мультиплікаційного впливу на стан та процеси забезпечення соціальної інклюзії, але синергетичний ефект може бути як позитивним, так і негативним, обумовленим системними дисфункціями.

4. Відкритість. Система відносин соціально-економічної рівності є відкритою, її функціональність та позитивна синергія залежать не тільки від внутрішньої структури, а й від впливу факторів її зовнішнього середовища щодо забезпечення соціальної інклюзії - соціально-економічних, науково-технічних, демографічних, політичних, природних тощо; регіональних, національних, міжнародних, глобальних.

5. Системна статика та динаміка. Система відносин соціально-економічної рівності характеризується, з одного боку, певним статичним станом щодо рівня соціальної інклюзії у кожний період часу, який може бути оціненим за певними критеріями. З іншого боку - це динамічна система, якій притаманні структурні зміни та трансформації під впливом факторів зовнішнього середовища.

6. Мікро- мезо- та макроекономічні рівні. Система соціально-економічної рівності – це сукупність відносин з приводу залученості:

– персоналу підприємств у господарські процеси – мікроекономічний рівень;

– населення регіонів у соціально-економічні процеси, що здійснюються у межах територіальних громад – мезоекономічний рівень;

– населення країни у національні соціально-економічні процеси – макроекономічний рівень.

Таким чином, соціально-економічна рівність як економічна категорія – це система соціально-економічних відносин з приводу забезпечення рівних

можливостей доступу та залученості членів суспільства у виробництво, розподіл, обмін та споживання економічних благ, яка характеризується внутрішньою структурою, інтегративністю та цілісністю, синергетичними ефектами, статикою та динамікою, відкритістю щодо впливу зовнішніх факторів та охоплює макро-мезо та макроекономічні рівні соціальної інклюзії.

Система відносин соціально-економічної рівності є об'єктивною основою та фактором формування, функціонування та розвитку екосистем забезпечення безбар'єрного доступу людей до економічних благ та рівних можливостей їх залучення у суспільні процеси.

Екосистема забезпечення соціально-економічної рівності – це структурована сукупність ресурсів, суб'єктів, інститутів, зв'язків та процесів забезпечення цільового рівня соціальної інклюзії суспільних відносин виробництва, розподілу, обміну, споживання на техніко-технологічному, господарсько-управлінському, соціально-економічному рівнях, що характеризується динамічністю, здатністю до розвитку та трансформацій.

Розглянемо характеристики екосистеми забезпечення соціально-економічної рівності детальніше.

1. Основні структурні елементи:

Ресурси екосистеми – природні, трудові, капітальні, підприємницькі, знаннєві та інформаційні; матеріальні, нематеріальні, цифрові, реальні та віртуальні, які є специфічними для кожного структурного елементу системи економічних відносин соціально-економічної рівності. Це ресурси забезпечення соціальної інклюзії виробництва, розподілу, обміну, споживання економічних благ, відповідно їх економічним рівням та відносинам власності.

Суб'єкти екосистеми відповідно до їх сфери суспільної активності та цілей, завдань та функцій здійснюють дії та заходи, спрямовані на досягнення загальної цілі її функціонування – забезпечення цільового рівня соціальної інклюзії. Це державні органи та установи, органи місцевого самоуправління, підприємства, громадські організації, фізичні особи та ін.

Інститути – формальні та неформальні норми та правила, що регулюють діяльність суб'єктів екосистеми.

Зв'язки та процеси як сукупність технологій, моделей, механізмів функціонування екосистеми з забезпечення соціально-економічної рівності.

2. Рівні екосистем забезпечення соціально-економічної рівності:

1) екосистеми підприємств (мікроекономічний рівень). Функціями підприємства як суб'єкта господарської діяльності є не тільки такі, що пов'язані зі здійсненням різноманітних бізнес-процесів, а й функції, спрямовані на реалізацію його ролі як соціальної організації, що поєднує людей, керує їх діяльністю з метою її спрямування на досягнення цілей бізнесу. Формування та розвиток екосистеми залучення персоналу до безпосередньої участі різних напрямів діяльності підприємства є важливим напрямом реалізації його соціальної функції. Своєю чергою, від ефективності екосистеми забезпечення соціальної інклюзії на підприємстві залежать результати його господарської діяльності у цілому, досягнення цілей соціального розвитку, реалізація програм корпоративної соціальної відповідальності.

2) екосистеми забезпечення соціально-економічної рівності регіонів (мезоекономічний рівень). Формування та функціонування екосистем забезпечення безбар'єрного залучення населення у процеси регіонального соціально-економічного розвитку слід вважати одним із пріоритетних завдань регіональної соціальної політики, ефективність якої безпосередньо залежить від результативності заходів територіальних громад з подолання нерівності та обмежень доступу людей до економічних благ та процесів.

3) національна екосистема, що орієнтована на забезпечення залученості населення країни до різних сфер та форм суспільної активності та інтегрує екосистеми підприємств і регіонів. Суб'єкти екосистеми забезпечення соціально-економічної рівності національного рівня – це фізичні особи як домогосподарства та підприємці, підприємства різних форм власності та організаційних форм, органи державної влади та державні установи,

громадські організації різної спрямованості. Серед суб'єктів національної екосистеми слід виділити соціальних підприємців, соціальні та соціально-відповідальні підприємства, громадські організації та державні установи, для яких діяльність з забезпечення соціальної інклюзії є основною.

Інституційна складова національної екосистеми – це сукупність законів, підзаконних актів та інших чинних нормативних документів загальної та спеціальної спрямованості, що формують правовий простір забезпечення соціальної інклюзії. В Україні – це Конституція, закони «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про прожитковий мінімум», «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» та інші.

Зв'язки і процеси як технології забезпечення соціальної інклюзії на національному рівні у їх сукупності набувають форми державної соціальної політики.

3. Середовище екосистеми соціально-економічної рівності, яка є відкритою та функціонує під впливом різноманітних внутрішніх та зовнішніх факторів інтегрує:

1) внутрішнє середовище екосистеми формують її структурні елементи відповідно до її рівня (рис. 3.5). Екосистему підприємства формують його матеріальні, нематеріальні, інтелектуальні, інформаційні, монетарні ресурси, що використовуються для досягнення поставлених цілей забезпечення рівності; працівники, функціональними обов'язками яких є здійснення професійних дій у цій сфері; громадські організації, які діють на підприємстві; технології залучення працівників у господарські та соціальні процеси та заходи, що здійснюються на підприємстві; внутрішні нормативні акти підприємства; культура та ін. У сучасний період зростає роль такої складової екосистеми забезпечення соціальної інклюзії, як корпоративна політика рівності, що регулює взаємовідносини як усередині колективу підприємства, так і з партнерами за принципами інклюзії, різноманіття, заборони дискримінації [45; 114];

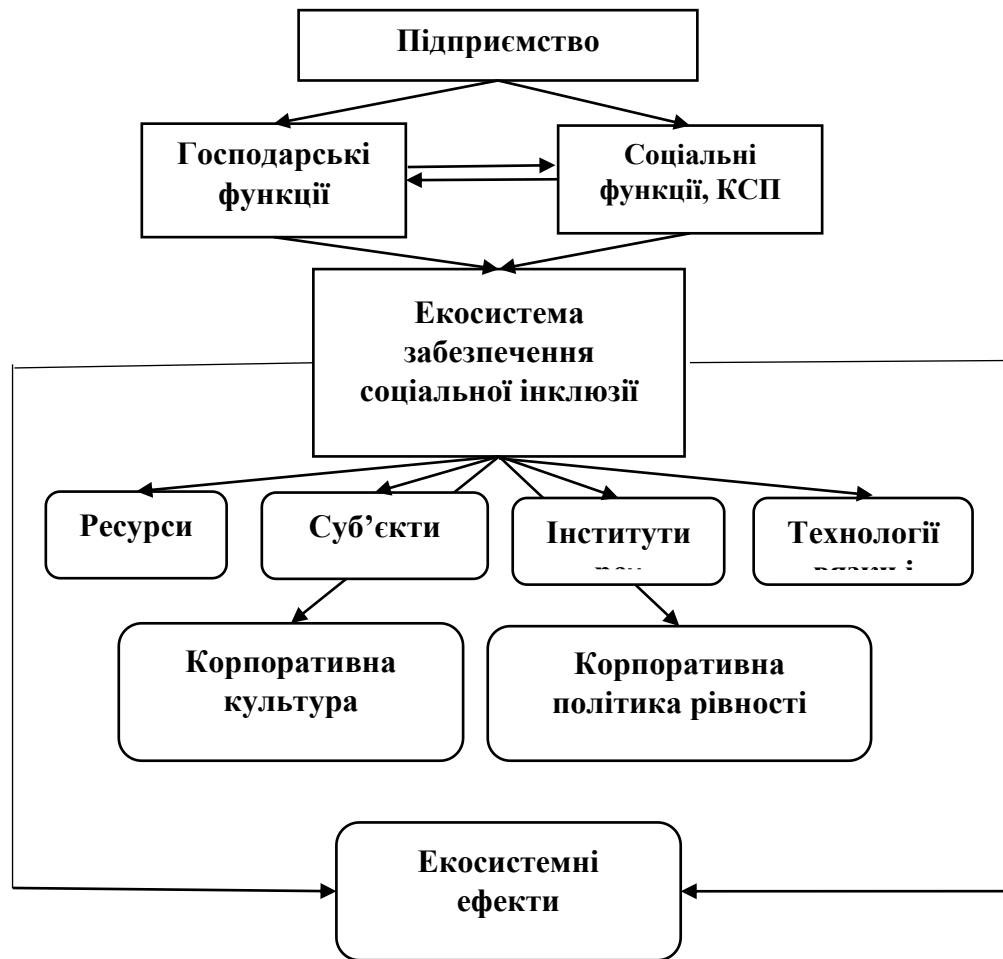

Рисунок 3.5 Концептуальна модель екосистеми підприємства із забезпечення рівності (розроблено автором)

2) зовнішнім середовищем екосистем забезпечення соціальної інклюзії різного рівня є сукупність регіональних, національних, міжнародних умов та чинників, що впливають на досягнення цілей їх функціонування. Це політичні, соціально-економічні, демографічні, науково-технічні та інші чинники міжнародного, національного, регіонального рівнів.

4. Ефекти екосистеми забезпечення соціально-економічної рівності: 1) синергетичні ефекти, що визначаються ступенем єдності її структурних елементів, їх загальної спрямованості на досягнення цільового рівня соціальної інклюзії; 2) мережеві ефекти. Національна екосистема забезпечення

соціальної інклюзії є мережею, що інтегрує екосистеми підприємств та регіонів, функціонування яких забезпечує можливість досягнення певного мережевого ефекту національної екосистеми як мультиплікаційного результату інтеграції синергетичних ефектів її складових.

5. Динамічність (здатність до розвитку та трансформацій). Екосистема забезпечення соціально-економічної рівності у цілому та її структурні елементи не є статичними у довгостроковому періоді, їм притаманні кількісні та якісні зміни, які обумовлені, по-перше, розвитком системи економічних відносин соціально-економічної рівності; по-друге, трансформаціями зовнішнього середовища. У цьому контексті слід підкреслити, що зміни екосистем є об'єктивно обумовленими та керованими з боку їх суб'єктів, інтереси, цілі та мотиви яких можуть змінюватися. Отже, динамічність екосистем обумовлена як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. Більш того, суб'єктивність екосистем, що аналізуються, може бути фактором їх дисфункцій, негативних синергетичних та мережевих ефектів, що є проявом конфлікту інтересів їх суб'єктів, як на одному, так і на різних рівнях.

Стан, ефективність та динаміку національної екосистеми забезпечення соціально-економічної рівності певною мірою характеризують показники глобальних індексів соціального прогресу, людського розвитку, гендерного розриву та ін.

На рівні екосистеми забезпечення соціальної інклюзії вітчизняних підприємств інформаційною базою аналізу її стану та ефективності є Український індекс корпоративної рівності, який з 2014 року розробляється громадською організацією «Точка опори ЮА». Відповідно до Українського індексу корпоративної рівності 2025, 95% компаній, які досліджувались, мають політики рівності та недискримінації, 60% оновлюють їх принаймні раз на два роки, 40% залучають менеджерів до формування політик, а 30% публікують їх на сайті. Найменш захищеною групою залишаються внутрішньо переміщені особи, а найбільше підтримують людей з інвалідністю [45].

Для дослідження національних екосистем соціально-економічної рівності достатньо інформаційним є нещодавно запроваджений Міжнародним Інститутом Свободи (IIL) Індекс соціального добробуту (Social Welfare Index), який визначає скільки часу потрібно працювати людині із середнім рівнем оплати праці, щоб купити набір із 40 базових товарів і послуг (продовольчі товари - 14; непродовольчі товари - 9; товари тривалого користування - 7; послуги - 10) [46]. На основі цього індексу можна визначити: по-перше, розкрити доступу населення різних країн до базових економічних благ (табл.3.4); по-друге, рівень обмежень (економічних та часових) доступу населення країни до такого цінного ресурсу, як вільний час, можливостей його використання для задоволення потреб розвитку та реалізації особистості.

Таблиця 3.4 Рейтинг країн за Індексом соціального добробуту 2025

Країни	Індекс соціального добробуту (час)	Індексу соціального добробуту (бали)
США	7 років 6 місяців 15 днів	15,9
Ірландія	9 років 9 місяців 19 днів	12,7
Німеччина	9 років 11 місяців 18 днів	21,1
Польща	13 років 7 місяців 3 дні	28,7
Румунія	14 років 1 місяць 21 день	29,9
Чехія	15 років 10 місяців 1 день	33,4
Молдова	19 років 8 місяців 14 днів	41,6
Україні	28 років 6 місяців 8 днів	60,3

Джерело: [46]

Як видно з даних таблиці, відповідно до Індексу соціального добробуту 2025 між країнами існують значні розриви, зокрема економічні у доступі населення різних країн до базових товарів та послуг. Щодо рівня економічних обмежень доступу населення України до певних груп товарів та послуг, то для

придбання базових продовольчих товарів людині із середнім рівнем оплати праці треба працювати 32 години 58 хвилин, непродовольчих товарів – 951 годину, 41 хвилину, товарів тривалого користування – 25 років, послуг- 6300 годин 24 хвилини.

Наведені дані, з одного боку, свідчать про певні дисфункції національної екосистеми соціально-економічної рівності, з іншого боку, є підставою для ствердження про необхідність визнання національної екосистеми за всіма її рівнями у якості комплексного об'єкта державного регулювання, а її удосконалення та розвиток – важливим напрямом і завданням соціальної політики держави.

Аналіз системи економічних відносин з приводу забезпечення соціально-економічної рівності у контексті екосистемного підходу дозволив обґрунтувати такі висновки:

1. У сучасний період важливим напрямом державної соціальної політики слід визначити формування та розвиток національної екосистеми забезпечення соціально-економічної рівності як структурованої цілісності ресурсів, суб'єктів, інститутів, зв'язків і процесів, що визначається системою економічних відносин соціальної інклюзії та спрямована на досягнення її цільового рівня шляхом забезпечення безбар'єрного доступу людини до економічних благ та можливостей її активного залучення до суспільних процесів.

2. Функціонуванню екосистем забезпечення цільового рівня соціальної інклюзії підприємств, регіонів, країни у цілому притаманні позитивні та негативні синергетичні ефекти, що диктує необхідність їх урахування у процесі розроблення та реалізації локальних, регіональних, національних соціальних програм, державних та громадських заходів, програм корпоративної соціальної відповідальності.

3. Національній та регіональним екосистемам забезпечення соціально-економічної рівності притаманний мережевий ефект, пов'язаний з інтеграцією синергії функціонування екосистем різного рівня. При цьому, можливими є як

мультиплікаційні ефекти позитивної синергії, так і ризики дисфункцій екосистем та конфліктів інтересів їх суб'єктів. Виходячи з цього, слід підкреслити необхідність прогнозування, аналізу та урахування у соціальній політиці держави мережевих ефектів національних та регіональних екосистем забезпечення соціально-економічної рівності [10].

Висновки до розділу 3

У межах третього розділу дисертації здійснено розробку рекомендацій застосування інституційного комплексу мінімізації нерівності та пропозицій щодо застосування підходів до забезпечення соціально-економічної рівності.

Сьогодні навіть у благополучних системах нерівність зберігається, оскільки капіталістичні системи влаштовані таким чином, щоб відтворювати нерівність. Багаті мають мережі, вплив, впевненість і час, і все це підсилює перевагу та сприяє процесу нагромадження нерівності. Процес нагромадження нерівності утворює поєдуючий ефект нерівності як шляхом розширення нерівності, так і накопичення її додаткових властивостей. Нагромадження нерівності може відбуватися вертикально - міжпоколінська нерівність, горизонтально - через створення нових форм та міжвимірною впливу, та за рахунок створення нових атракторів – проникнення нерівності в нові сфери. Однак всі ці складові процесу нагромадження нерівності відбуваються на основі існуючої матриці нерівності – розподілу суспільного продукту.

Інституційні фактори впливу на рівень нерівності є важливою складовою соціально-економічної політики держави. Соціально-економічна нерівність набуває в Україні загрозливих масштабів, що ще більше посилюються під впливом війни. Для України також є характерним прихований рівень нерівності, який ускладнює регулюючий вплив державних інститутів на стан доходів населення. Інституційною основою мінімізації нерівності є бюджетно-податкова політика, мінімальні соціальні стандарти та заходи соціального захисту економічно вразливих верств населення.

Комбінація цих заходів залежить від стану макроекономічної кон'юнктури та цілей національного розвитку. Вирівнювання нерівності до її продуктивного рівня потребує злагодженої соціально-економічної політики, що впливатиме на стан доходів населення як в короткочасній, так й довгостроковій перспективі, що забезпечуватиме умови розвитку людського потенціалу.

Подолання надмірної нерівності вимагає низки інституційних заходів:

1) реформування податкової системи, введення прогресивної податкової шкали; 2) запровадження низки соціальних програм, спрямованих на підтримку найменш забезпеченої частини населення; 3) розширення державного сектору виробництва суспільних благ і вироблення ефективних механізмів розподілу умовно суспільних благ; 4) забезпечення мінімальних стандартів рівня та якості життя всім верствам населення шляхом підвищення соціальних стандартів до економічно обґрунтованого рівня; 5) перегляд методології розрахунку основних соціальних стандартів; 6) запровадження програм соціальної підтримки із сприяння придбанню необхідних трудових і адаптаційних навичок, у тому числі цифрових; 7) сприяння зниженню рівня безробіття; 8) удосконалення системи контрактної взаємодії з одержувачами пільг; 9) підвищення адресності соціальної підтримки за допомогою залучення зацікавлених сторін (громадськості), зниження адміністративних бар'єрів з отримання допомоги; 10) запровадження жорстких соціальних стандартів система надання соціальних послуг; тощо. Низка цих заходів сприятиме не тільки зменшенню нерівності і соціальної напруги в українському суспільстві, але й подоланню соціального відчуження і обмеження можливостей окремих верств населення, зростанню соціальної згуртованості суспільства.

На основі аналізу ексклюзивних та інклюзивних факторів соціально-економічної рівності у їх взаємозв'язку та взаємозалежності розкрито багатовекторність та системність впливу соціальної ексклюзії на рівень соціально-економічної рівності, що обумовлює можливість негативної синергії її ексклюзивних факторів. Виходячи з цього, обґрунтовано, що

інклюзивні трансформації суспільства у всіх його сферах та на всіх рівнях є умовою подолання ексклюзивних обмежень рівності.

Охарактеризовано потенціал забезпечення соціально-економічної рівності інклюзивної економіки, що поєднує потенціали інклюзивності: а) системи економічних відносин – досягнутий суспільством у певний період часу рівень його можливостей та здатності щодо подолання обмежень включеності у економічні процеси населення у цілому, зокрема індивідів та соціальних груп різної особистісної та соціальної ідентичності; б) інституційного середовища соціально-економічної інклюзії;

Основні напрями формування та реалізації для забезпечення рівності потенціалу інклюзивності системи соціально-економічних відносин та інститутів: розвиток інклюзивності відносин власності на ресурси та продукти суспільного виробництва як базової складової економічних відносин; подолання бар'єрів доступу населення до ринків ресурсів, які характеризуються різними формами та рівнями недосконалої конкуренції; формування та розвиток інклюзивної зайнятості населення; забезпечення цифрової інклюзії.

Важливим напрямом державної соціальної політики слід визначити формування та розвиток національної екосистеми забезпечення соціально-економічної рівності як структурованої цілісності ресурсів, суб'єктів, інститутів, зв'язків і процесів, що визначається системою економічних відносин соціальної інклюзії та спрямована на досягнення її цільового рівня шляхом забезпечення безбар'єрного доступу людини до економічних благ та можливостей активного залучення до суспільних процесів. Функціонуванню екосистем забезпечення цільового рівня соціальної інклюзії підприємств, регіонів, країни у цілому притаманні позитивні та негативні синергетичні ефекти, що диктує необхідність їх урахування у процесі розроблення та реалізації локальних, регіональних, національних соціальних програм, державних та громадських заходів, програм корпоративної соціальної відповідальності.

Національній та регіональним екосистемам забезпечення соціально-економічної рівності притаманний мережевий ефект, пов'язаний з інтеграцією синергії функціонування екосистем різного рівня. При цьому, можливими є як мультиплікаційні ефекти позитивної синергії, так і ризики дисфункцій екосистем та конфліктів інтересів їх суб'єктів. Тому існує необхідність прогнозування, аналізу та урахування у соціальній політиці держави мережевих ефектів національних та регіональних екосистем забезпечення соціально-економічної рівності.

Основні положення цього розділу викладені у статтях автора: [10; 11; 13].

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження соціально-економічної рівності та нерівності в умовах цифрової трансформації було спрямоване на вирішення актуального наукового завдання теоретичного дослідження сутності та ключових характеристик соціально-економічної рівності та нерівності та практичних підходів забезпечення справедливого суспільного розподілу як фундаменту сталого розвитку економіки України.

На основі проведених досліджень сформульовано такі висновки:

1. Соціально-економічна нерівність є комплексною формою багатофакторного відчуження, характер і динаміка якого детермінуються положенням індивіда в структурі соціальної стратифікації. Поглиблення цієї нерівності суттєво посилює процеси поляризації суспільства та зумовлює деградацію людського капіталу. Доведено, що в умовах цифровізації нерівність трансформується у стійкий цифровий розрив. Цей феномен функціонує як механізм відчуження персональних даних, часових та матеріальних ресурсів індивіда, що призводить до обмеження його соціальної суб'єктності та інституціоналізації відтворюваної нерівності між різними соціальними групами.

2. Форми нерівності можна класифікувати за трьома базовими критеріями: функціональним (фундаментальні та інструментальні форми), просторовим (локалізація на глобальному, національному, регіональному та периферійному рівнях) та темпоральним (нова та міжпоколінська нерівність).

3. Чинники соціально-економічної нерівності можна класифікувати шляхом декомпозиції фундаментальних (доходи, розподільчі відносини, накопичення капіталу, відносини між працею та капіталом, власність, економічна влада, належність до соціальних груп, умови праці, демографічні параметри відтворення населення тощо) та актуальних елементів (інформаційне привласнення, інформаційне відчуження, освіта, накопичення цифрового капіталу, кризи, епідемії, етнокультурні характеристики населення,

нестандартна зайнятість, соціальні ролі та статуси, трансформації ринку праці тощо).

4. Складний феномен соціально-економічної нерівності трактується через розуміння спільно-розділеного характеру соціальної та економічної складової нерівності, де економічна складова віддзеркалює специфіку розподільчих відносин, а соціальна - рефлексію-відношення до особливостей цього розподілу, що збагачує уявлення про співвідношення економічного і соціального в розподілі.

5. Сутність процесу кумулятивного нагромадження нерівності концептуалізовано як тривимірне розширення базової матриці розподілу суспільного продукту: вертикальне (міжпоколінська нерівність), горизонтальне (виникнення її нових структурних форм) та експансивне (проникнення нерівності в позаекономічні сфери життєдіяльності). Обґрунтовано, що інтеграція цих вимірів зумовлює ефект системної конвергенції, за якого синергетична взаємодія та взаємовплив різних форм розшарування запускають механізм самопосилення нерівності, надаючи їй нових системних властивостей та інституційної стійкості.

6. Процес інституціоналізації нерівності є шляхом закріплення певних форм відчуження через формальні (формалізація нерівності, законодавче закріплення відчуження) та неформальні канали (виправдання нерівності як такої («ідеологія нерівності»), популяризація позитивних властивостей нерівності, закріплення соціальних ролей).

7. Введено у науковий обіг категорію «резильєнтність рівності», що характеризує такий стан соціально-економічної системи, при якому панують інститути рівності, а матрицею ментального конструкту суспільства виступає соціальна справедливість, на основі якої вибудовуються стратегії рівності, та категорію «резильєнтність нерівності», що характеризує такий стан соціально-економічної системи, при якому панують інститути нерівності, а ментальний конструкт суспільства відбиває схильність до підтримки існуючого порядку, забезпечуючи інституційний супровід нерівності.

8. На основі аналізу ексклюзивних та інклюзивних факторів соціально-економічної рівності у їх взаємозв'язку та взаємозалежності розкрито багатовекторність та системність впливу соціальної ексклюзії на рівень соціально-економічної рівності, що обумовлює можливість негативної синергії її ексклюзивних факторів. Виходячи з цього, обґрунтовано, що інклюзивні трансформації суспільства у всіх його сферах та на всіх рівнях є умовою подолання ексклюзивних обмежень рівності. Охарактеризовано потенціал забезпечення соціально-економічної рівності інклюзивної економіки, що поєднує потенціали інклюзивності: системи економічних відносин – досягнутий суспільством у певний період часу рівень його можливостей та здатності щодо подолання обмежень включеності у економічні процеси населення у цілому, зокрема індивідів та соціальних груп різної особистісної та соціальної ідентичності; інституційного середовища соціально-економічної інклюзії.

9. Екосистеми забезпечення соціально-економічної рівності – це динамічна, самоорганізовувана системи інститутів, суб'єктів, ресурсів та зв'язків, які інтегрують процеси виробництва, розподілу, обміну й споживання на техніко-технологічному, господарському та соціальному рівнях задля досягнення інклюзивного розвитку суспільства, що супроводжується синергетичним ефектом (внаслідок цільової конвергенції її елементів) та мережевим ефектом, який через міжрівневу інтеграцію (мікро-, мезо-, макро-) забезпечує мультиплікацію позитивних результатів соціоекономічних трансформацій.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання його результатів для розробки соціальної політики держави та політики людських ресурсів на підприємствах з метою забезпеченні справедливого розподілу виробленого продукту та створення безбар'єрних можливостей розвитку особистостей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамик В. Соціально-економічна нерівність у національному та глобальному вимірі: сучасний погляд на проблему. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2019. Вип. 1. С. 102-116. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vtneu_2019_1_10
2. Антонов А. Інститут охорони права власності в адміністративному праві. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.62>
3. Артёмова Т. І., Сідов В. О. Глобально-локальні перетворення власності й суспільного розподілу на тлі запровадження безумовного базового доходу. *Економіка України*. 2024. № 4 (749). С. 87–110. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2024.04.087>
4. Баластрик Л. О. Аналіз проблеми економічної нерівності у контексті сучасної макроекономічної ситуації в Україні. URL: <https://doi.org/10.53679/NISS-confproceed.2024.11>
5. Баранюк А. М. Зародження суспільно-економічних відносин у взаємозв'язку з виникненням потреб. *Економіка та суспільство*. 2024. Випуск 61. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-61-130>
6. Безуглий П. Г. Теоретичні засади дослідження міграційних процесів. *Політичне життя*. 2018. №1. С. 5–13. URL: <http://jpl.donnu.edu.ua/article/view/5915>
7. Бекбаєв Р. Р., Кенжаєв С. Ж. Соціальна нерівність у філософії Вольтера та Рене Генона. *Молодий вчений*. 2019. URL: <https://moluch.ru/archive/288/65230/>
8. Бервено О. В. Вплив надмірної нерівності доходів на якість життя. *Проблеми економіки*. 2014. № 1. С. 304–308
9. Бервено О. В., Броницький О. М. Стратегічні напрями подолання нерівності людського розвитку: міжнародний та регіональний аналіз.

Інфраструктура ринку. 2020. Випуск 42. С. 9-16.
<https://doi.org/10.32843/infrastruct42-2>

10. Бервено С. М. Екосистеми забезпечення соціально-економічної рівності: структура та види. *Економічний простір*. 2026. № 212. С. 338-344.
URL: <https://economicspace.pgasa.dp.ua/article/view/360888>

11. Бервено С. М. Соціально-економічна рівність: ексклюзивні обмеження та інклюзивні чинники забезпечення. *Економічний простір*. 2025. № 208. С. 285-291. URL: <https://economicspace.pgasa.dp.ua/article/view/350014>

12. Бервено С. М. Цифрова нерівність як глобальне явище. Актуальні питання розвитку світової економіки та міжнародного співробітництва [Електронний ресурс]: матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., Харків, 1–28 лютого 2022 р. / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова [та ін.]; [редкол. : О. В. Бервено, Ю.В. Федотова, А. О. Москвіна]. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2022. С. 105-106. URL: <https://ojs.kname.edu.ua/index.php/area/en/article/view/2975>

13. Бервено С. М., Бервено О. В., Броницький О. М. Актуалізація інституційної методології дослідження економічної безпеки в умовах глобальної невизначеності. *Комунальне господарство міст*. 2023. Вип. 2 (176). С. 19-28. URL: <https://khg.kname.edu.ua/index.php/khg/article/view/6106>

14. Бервено С. М., Бервено О. В., Злобін В. Ю. Аналіз соціально-економічної нерівності крізь призму міграції. *Комунальне господарство міст*. 2025. Вип. 7 № 190. С. 29-35. URL: <https://khg.kname.edu.ua/index.php/khg/uk/article/view/6437/6358>

15. Бервено С. М., Бервено О. В., Злобін В. Ю. Соціально-економічна нерівність в Україні у вимірі показників глобальних індексів. *Комунальне господарство міст*. 2024. Вип. 7 № 188. С. 7-14. URL: <https://khg.kname.edu.ua/index.php/khg/uk/article/view/6427/6348>

16. Бервено С. М., Бервено О. В., Москвіна А. О., Броницький О. М. Гендерні аспекти соціально-економічної нерівності: основні характеристики та сучасні тенденції. *Комунальне господарство міст*. 2025. Вип. 5. № 193. С.

15-23.

URL:

<https://khges.kname.edu.ua/index.php/khges/uk/article/view/6513/6433>

17. Бервено С. М., Бервено О. В. Вплив сучасних міграційних тенденцій на процес нагромадження ознак нерівності. *Проблеми економіки*. 2025. Вип. 4. С. 6-13. URL:

https://www.problecon.com/article/?year=2025&abstract=2025_4_0_6_13

18. Бистряков І., Клиновий Д. Бізнес-екосистемний концепт забезпечення сталого господарювання. *Економіка природокористування і сталий розвиток*. 2020. № 8 (27). С. 21-27. DOI: 10.37100/2616-7689/2020/8(27)/3

19. Бідність та нерівність в Україні під впливом COVID-19: підходи до оцінювання / Лібанова Е.М., Черенько Л.М., Полякова С.В., Шишкін В.С., Реут А.Г., Когатько Ю.Л., Заяць В.С., Клименко Ю.А., Черніченко В.В., Васильєв О.А., Крикун О.І.; Нац. акад. наук. Укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи. Київ, 2023. URL: https://idss.org.ua/arhiv/Новий_Фінал_Аналіз%20ситуації%20з%20бідністю%20в%20Україні%20на%20довгих%20рядах%20даних%20та%20перші%20наслідки%20COVID-19.pdf

20. Біляк Ю. В. Тіньова економіка як фактор загрози фінансовій безпеці держави. *Економіка та суспільство*. 2024. Випуск 62. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3922>

21. Благодир Л. М. Цифрові бізнес-екосистеми як специфічна форма координації господарської діяльності в умовах цифрової економіки. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 46. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-55>

22. Бродовська О. Г. Глобальна інклюзивна економіка в умовах новітніх трансформаційних викликів: монограф. Тернопіль: ЗУНУ, 2023. 342 с. URL: <https://api.dspace.wunu.edu.ua/api/core/bitstreams/d309363a-2f25-422d-a20d-c08b0ba17466/content>

23. В Україні жінки недостатньо представлені у вищих сферах управління – Катерина Левченко. 14 Лютого 2025 року. URL: <https://zmina.info/news/v-ukrayini-zhinky-nedopredstavleni-u-vyshhyh-sferah-upravlinnya-uprovnovazhena-z-gendernoyi-polityky-kateryna-levchenko>

24. В яких країнах Європи найбільший розрив між багатими та бідними – статистика. *Закон і бізнес*. 14.09.2025. URL: <https://zib.com.ua/ua/168801-v-yakih-krainah-evropi-naybilshiy-rozriv-mizh-bagatimi-ta-bi.html>

25. Веклич О. В. Сутність і зміст концепту «екосистемний підхід» в економічній науці. *Економіка України*. 2017. № 12 (673). URL: <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/economyukr/article/view/2017-12-4>

26. Волошенюк Л. В., Горностаї Н. І., Михальченкова О. Є. Інноваційна екосистема: поняття, функції, рівні інноваційного розвитку, приклади. *Наука, технології, інновації*. 2020. № 1. С. 3-9

27. Гаврилишин Б. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: доп. Римському Клубові. Вид. 3-тє, допов. Київ: Університетське видавництво ПУЛЬСАРИ, 2009. 248 с.

28. Горбань С. Ф., Біленко О. В. Бізнес-екосистеми в Україні: стан та перспективи розвитку. *Соціальний розвиток: економіко-правові проблеми*. 2025. № 4. DOI: 10.70651/3083-6018/2025.4.1

29. Гриценко А. А. Архітектоніка економічної безпеки: монографія. Київ: НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозів. НАН України", 2017. 224 с.

30. Гриценко А. А. Інформаційно-цифровий етап розвитку соціально-економічних систем. *Економіка України*. 2022. № 1. С. 29-46. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.01.029>

31. Гриценко А. А. Реконструктивний економічний розвиток - нова парадигма для України. *Економічна теорія*. 2016. URL: <http://ief.org.ua/docs/scc/2.pdf>

32. Гусев І. Психологічні особливості та зміст критеріїв належності до культури бідності. URL: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v10/i23/16.pdf>

33. Даниленко Л., Григорович Л. Гендерна компетентність – шлях до демократичного розвитку України. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2023. Випуск 50, с.150–156. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.50.20>

34. Дві реальності: чиї доходи за чотири роки зросли, а чиї – упали. Економічна правда. 2026. URL: <https://epravda.com.ua/weeklycharts/yak-zminilisya-dohodi-ukrajinciv-pid-chas-viyni-zrostannya-privatnogo-sektoru-818444/>

35. Державна служба статистики України. <https://www.ukrstat.gov.ua>

36. Діденко Л. Світ нерівностей: людина і країнове суспільство. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2024. Випуск 55. С. 49–63. DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.55.6>.

37. Длугопольський О.В., Длугопольська Т.І. Концепція безумовного базового доходу як альтернатива Бісмарківській моделі держави добробуту: від теоретичних студій до експериментальних практик. *Економіка: реалії часу*. 2017. №2. С. 32-46.

38. Ексклюзивність регулювання соціально-економічного розвитку регіонів: сутність, прояви та загрози: наукове видання / [наук. ред. С. Л. Шульц]; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». Львів. 2020. 106 с. URL: <https://ird.gov.ua/irdp/p20200039a.pdf>

39. Желюк Т. Л., Костін У. М. Гендерна збалансованість: євроінтеграційні виклики та національні можливості. *Інноваційна економіка*. 2022. № 2-3. URL: <http://www.inneco.org/index.php/innecoua/article/view/958>

40. Жінки у великому бізнесі: тенденції, цифри та відкриття 2024 року. 31 березня 2025 року. URL: <https://blog.youcontrol.market/zhinki-u-vielikomu-biznesi-tiendientsiyi-tsifri-ta-vidkrittia-2024-roku>

41. Жінки, робота і війна: що змінюється на ринку праці в Україні (19.06.2025). URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/4005811-zinki-roboti-i-vijna-so-zminuetsya-na-rinku-praci-v-ukraini.html>

42. Жіноче підприємництво: кількість українок у бізнесі зростає. 04 березня 2025 року. URL: <https://blog.youcontrol.market/zhinochie-pidpriemnitstvo-kilkist-ukrayinok-u-biznesi-zrostaie>

43. Закон України «Про національну безпеку України». Від 21.06.2018 № 2469-VIII (Редакція станом на 15.06.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

44. Індекс Джині-2020 у світі: яким був розрив між багатим і бідним населенням. *Аналітичний портал Слово і діло*. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/04/23/infografika/svit/indeks-dzhyni-2020-sviti-yakym-buv-rozryv-mizh-bahatym-bidnym-naselennyam>

45. Індекс корпоративної рівності 2025: український бізнес стає інклюзивнішим. URL: <https://zmina.info/news/indeks-korporatyvnoyi-rivnosti-2025-ukrayinskyj-biznes-staye-inklyuzyvnishym/>

46. Індекс соціального добробуту 2025. URL: https://d2c4wny57m91c4.cloudfront.net/Social_Welfare_Index_2025_ILI_93f7004ac4.pdf

47. Індекс сприйняття корупції – 2023. (30 Січня, 2024). Transparency International Ukraine. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2023>

48. Інструкція щодо інтеграції гендерних підходів під час розроблення нормативно-правових актів. Затверджено Наказом Міністерства соціальної політики України від 07 лютого 2020 року № 86. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0211-20#Text>

49. Карп'як М. О. Соціальна ексклюзія в Україні: ознаки та форми прояву в сучасному суспільстві. *Регіональна економіка*. 2020. №2(96). С. 144-152. DOI: <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2020-2-12>

50. Кілієвич О. І. Екосистема суспільної політики: визначення, структура, функціонування, застосування. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/659215aa-c107-4940-ac28-ac59b84632b9/content>

51. Клевчік Л. Л. Соціальна нерівність як основна диспропорція в суспільстві. *Економіка та держава*. 2019. № 4. С. 48–51. DOI: 10.32702/2306-6806.2019.4.48

52. Коваль Н. В. Соціально-економічна нерівність в Україні та світі: проблеми оцінювання та шляхи вирішення. *Економіка та держава*. 2016. № 2. С. 46-50.

53. Коваль О. П. Вплив бідності на національну безпеку держави. *Стратегічні пріоритети*. 2018. № 48 (3-4). 73-83. URL: <https://niss-priority.com/index.php/journal/article/view/222>

54. Колот А. М., Герасименко О. О. Глобальна соціальна нерівність доходів: природа, тенденції, наслідки. *Соціально-трудові відносини: теорія і практика: зб. наук. пр.* 2017. № 2. С. 8-47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2017_2_3

55. Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text

56. Конституція України. Редакція від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

57. Коровіна Н. В. Розвиток нових форм зайнятості в умовах цифрової трансформації. *Ефективна економіка*. 2026. № 1. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2026.1.76>

58. Коровіна Н. В. Цифровізація як фактор соціально-економічної нерівності і розподілу доходів. *Економічний простір*. 2026. № 210. С. 332-340. URL: <https://doi.org/10.30838/EP.210.332-340>

59. Коровіна Н. В., Клімашевська В. О. Тенденції ринку праці в Україні в умовах військового стану. *Бізнес-інформ*. 2024. № 10. С. 260–267. URL: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-10-260-267>

60. Крамаренко К., Іващенко Д. Інклюзивна економіка як концепція повоєнного розвитку України. *Економіка та суспільство*. 2024. № 67. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-67-125>

61. Криклій О. А. Концепція цифрової інклюзії: сутність, фактори, елементи. *Економічні горизонти*. 2022. № 3(21). С. 62–71. URL: [https://doi.org/10.31499/2616-5236.3\(21\).2022.263631](https://doi.org/10.31499/2616-5236.3(21).2022.263631)

62. Лазебна М. Україна в рік пандемії піднялась на 17 позицій в глобальному рейтингу за індексом соціального прогресу (05 березня 2021 року). URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/marina-lazebna-ukrayina-v-rik-pandemiyi-pidnyalas-na-17-pozicij-v-globalnomu-rejtingu-za-indeksom-socialnogo-progresu>

63. Лібанова Е. М. Надмірна соціально неприйнятна нерівність: головний виклик для українського суспільства. *Вісник Національної академії наук України*. 2017. № 5. С. 22–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2017_5_6

64. Лібанова Е. М. Нерівність в українському суспільстві: витоки та сучасність. *Економіка України*. 2014. № 3(628). С. 4–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2014_3_2

65. Лібанова Е. Україна: глибина нерівності. *Дзеркало тижня*. № 35. 1 жовтня 2016. URL: <http://gazeta.dt.ua/internal/ukrayina-glibina-nerivnosti>

66. Лях О. В. Зростання економічної нерівності та технологічний розвиток: майбутні виклики для ринку праці та можливі відповіді на них. *Міжнародні відносини. Серія «Економічні науки»*. 2018. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3430/3105

67. Маркіна І. А., Калініченко О. В., Лесюк В. С. Економічна нерівність: світовий досвід та особливості в Україні. *Український журнал прикладної економіки*. 2019. Том 4. № 3. С. 172–180. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2019-3-19>

68. Марценюк Т. Інтеграція гендерної складової в аналітичні матеріали. Київ: МФ «Відродження». 2019. 28 с. URL: https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2019/09/zvit_integracya-gendernoy-skladovoy_02.pdf

69. Марченко Є. О. Світоглядна еволюція європейської філософії щодо ідей справедливості. *Філософія освіти*. 2006. № 3 (5). С. 199–207.

70. Мацієвський Ю., Ковалко В. Протестний потенціал та політична мобілізація в Україні: чинники взаємодії. Острог, 2015. URL: https://cpr.oa.edu.ua/wp-content/uploads/2015/11/Protestnyi_potencial_ta_pol_mobilizaciya_chynnyku_vzayemodiyi_Matsiyevsky_Kovalko.pdf
71. Мінфін. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/wagemin/>
72. Національна стратегія подолання гендерного розриву в оплаті праці на період до 2030 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 вересня 2023 р. № 815-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/815-2023-%D1%80#Text>
73. Національний стандарт ДСТУ EN 301 549:2022 (EN 301 549 V3.2.1 (2021–03), IDT) «Інформаційні технології. Вимоги щодо доступності продуктів та послуг ІКТ». URL: https://zakon.isu.net.ua/sites/default/files/normdocs/dstu_en_301_549_2022_informaciyni_tekhnologii._vimogi_schodo_.pdf
74. Норовічук О. С., Прихненко М. І. Проблема міграції в сучасних міжнародних відносинах: науковий дискурс. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2020. С. 88-92.
75. Опалько В. В. Діагностика соціально-економічної нерівності у глобальному вимірі. *Економіка і суспільство*. 2018. Випуск 17. С. 37-45. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2018-17-6>
76. Опитування «Дослухаючись до громадян України». 2025. URL: <https://www.worldbank.org/uk/country/ukraine/brief/listening-to-citizens-of-ukraine-survey>
77. Островський І. А., Юхнов Б. Ю. Теоретичні аспекти міжнародної трудової міграції на тлі зовнішніх шоків. *Комунальне господарство міст*. Серія: економічні науки. 2022. Том 2 (169). С. 33–38. URL: <https://khg.kname.edu.ua/index.php/khg/article/view/5931>
78. Островський І., Можайкіна Н., Прасол В. Реформування пенсійних систем і проблеми справедливості: міжнародний досвід. *Економіка та*

суспільство. 2024. № 62. URL:
<https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4051>

79. Островський І., Можайкіна Н. Бідність в Україні: підходи до визначення та шляхи подолання. *Економічна теорія та право*. 2023. №1 (52). С. 6-29.

80. Пащук Л., Таволетті Е. Формування підприємницької екосистеми: теоретичні аспекти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2023. № 2 (223). С. 101-107. DOI:
<https://doi.org/10.17721/1728-2667.2023/223-2/13>

81. Перегудова Т. В. Соціально-трудова інклюзія: теоретичні основи визначення. *Економіка та суспільство*. 2022. № 37. DOI:
<https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-50>

82. Перелік важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок. Затверджено Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29.12.1993 року № 256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0051-94#Text>

83. Підоричева І. Ю. Інноваційна екосистема в сучасних економічних дослідженнях. *Економіка промисловості*. 2020. № 2 (90). С. 54–92. URL:
<http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/170465>

84. Показник 10.4.1. Цілі сталого розвитку. URL:
<https://sdg.ukrstat.gov.ua/uk/10-4-1/>

85. Поплавська О. М. Екосистемний підхід в дослідженні соціально-економічних систем. *Сталий розвиток економіки*. 2024. № 2 (49). DOI:
<https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-49-21>

86. Постанова Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 р. № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>

87. Причини нерівності в оплаті праці жінок і чоловіків в Україні. URL:
<https://kyiv.dsp.gov.ua/novyny/prychyny-nerivnosti-v-oplati-pratsi-zhinok-i-cholovikiv-v-ukraini-2/>

88. Про визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства охорони здоров'я України від 29 грудня 1993 року № 256. Затверджено Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 13.10.2017 року № 1254. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1508-17#Text>

89. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення права осіб з інвалідністю на працю: Законом України від 15.01.2025 №4219-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>

90. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. Закон України від 8 вересня 2005 року № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>

91. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки. Редакція від 01.01.2026, підстава - 1786-2025-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-п#Text>

92. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану. Закон України від 15 березня 2022 року. № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text2119>

93. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21 березня 1991 року № 875-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>

94. Про схвалення Національної стратегії із створення безбар'єрного простору в Україні на період до 2030 року. Розпорядження Кабінету міністрів України від 14 квітня 2021 р. № 366-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/366-2021-%D1%80#Text>

95. Прояви економічної нерівності населення в Україні в контексті забезпечення стійкості. 19.02.2024. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/proyavy-ekonomichnoyi-nerivnosti-naselennya-v-ukrayini-v-konteksti>

96. Прямухіна Н. Державні механізми забезпечення соціальної рівності. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом.

Політичні науки та публічне управління 2025. № 2(78). С. 128-135. URL: [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-2\(78\)-19](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-2(78)-19)

97. Ринок землі в нинішньому форматі вигідний лише агрохолдингам. 17 січня 2024. URL: <https://ukranews.com/ua/publication/3750-rynok-zemli-v-nynishnomu-formati-vygidnyj-lyshe-agroholdyngam>

98. Робоче середовище, де кожен може бути самим собою: інклюзивність як фактор успіху. 26 травня 2023 року. URL: https://cases.media/en/article/roboche-seredovishe-de-kozhen-mozhe-buti-samim-soboyu-inklyuzivnist-yak-faktor-uspikhu?srsltid=AfmBOor2mHqzWVv17mDXZOdSXXK0SOMB_SrV_IqM7YrIHrOx0OjzbX-IR

99. Соболев В. М. Регуляторна політика в реляційній економіці воюючої держави: методологія дослідження. *Бізнес Інформ*. 2025. № 2. С. 8-16. URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2025-2_0-pages-8_16.pdf

100. Соболев В.М., Соболева М.В. Поведінкові засади розгортання кризових явищ у сучасній світовій економіці. *Проблеми економіки*. 2021. №4. С. 157-162. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2021-4_0-pages-157_162.pdf

101. Соболев В.М., Яременко О.Л. Трансформація розподільчих відносин в інформаційно-мережевій економіці. *Економіка та суспільство*. 2025. № 73. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/5881>

102. Солодзько Ю. В. Український середній клас у контексті замкненого кола соціальної нерівності і корупції. *Наукові записки НаУКМА. Соціологія*. 2020. № 3. С. 15–26. URL: <https://doi.org/10.18523/2617-9067.2020.3.15-26>

103. Соціальні нерівності: сприйняття українським суспільством (заключний звіт). Соціологічна асоціація України. Харків, 2018. URL: https://sau.in.ua/app/uploads/2019/07/ZVIT_SOCZIALNI-RIVNOSTI_2018_.pdf

104. Степаненко С. В. Методичні доміанти становлення та розвитку інклюзивної економіки. *Бізнес-навігатор*. 2023. Випуск 3. С. 94-100. URL: <https://doi.org/10.32782/business-navigator.73-16>

105. Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 року. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 р. № 922-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-%D1%80#Text>

106. Стратегія національної безпеки України. Введена в дію Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0005525-20#Text>

107. Ткаліч О. Жінки на «чоловічих» професіях: як війна змінює ринок праці в Україні. 08.09.2024. URL: <https://socportal.info/ua/news/zhinki-na-cholovichikh-profesiyakh-yak-viina-zminiue-rinok-pratci-v-ukraini/>

108. Тюріна Д. Гендерна компетентність як фактор інтеграції гендерного підходу у вищій освіті. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Екологія. Публічне управління та адміністрування»*. 2024. № 2 (6). DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-5681-2024-2.19>

109. Тютюнникова С. В. Формування доходів населення в умовах ринкової трансформації. Харків: Основа, 1999. 273 с.

110. Тютюнникова С. В., Бервено О. В. Вплив процесу цифровізації економіки на молодіжне безробіття. *Економічна теорія та право*. 2021. № 4. С.46-65

111. Україна за два роки піднялась на 32 позиції в глобальному рейтингу за індексом соціального прогресу, – Мінсоцполітики. (02 лютого 2022 року). URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-za-dva-roki-pidnyalas-na-32-poziciyi-v-globalnomu-rejtingu-za-indeksom-socialnogo-progresu-minsocpolitiki>

112. Україна посіла 80 місце за рівнем соціального розвитку. (8 жовтня 2019 року). Deloitte URL: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-release/2019/ukraine-spi-2018.html>

113. Україна стала найбіднішою країною Європи - дані МВФ. Економічна правда. URL: 12 жовтня 2018 р. <https://pravda.com.ua/news/2018/10/12/641571/>

114. Український Індекс корпоративної рівності. URL: <https://cei.org.ua/>

115. Устенко О. Стратегія впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 року: перспективи втілення. (28 березня 2023р.). URL: <https://jurfem.com.ua/strategiya-hendernoyi-rivnosti-v-osviti-2030>

116. Федорова Л., Хурцидзе Т., Вербицький І. Гендерно чутливе відновлення і розвиток на місцевому рівні 20 рекомендацій. Київ: Cedos. Фонд імені Гайнріха Бьоля. 2024. URL: <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/genderno-chutlyve-vidnovlennya-i-rozvytok-na-misczevomu-rivni-20-rekomendaczij.pdf>

117. Функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення: стан та перспективи. 25.07.2025 Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ekonomika/funktsionuvannya-rynku-zemel-silskohospodarskoho-pryznachennya-stan-ta>

118. Халіна О. В. Нерівномірність економічного розвитку країн світу як глобальна проблема сучасності. *Бізнес Інформ*. 2018. №5. С. 15–20.

119. Циганенко О., Зубко К., Самусь Г. Формування екосистеми компанії як основи підвищення стійкості бізнесу. *Економіка та суспільство*. 2022. № 37. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-37-65>

120. Цілі розвитку тисячоліття Україна: 2000-2015. Аналітична доповідь. Київ, 2015. 73 с.

121. Цимбалюк І. О., Павліха Н. В. Інклюзивна економіка: шлях до соціальної рівності та економічного розвитку : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2023. 320 с. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/23405/1/Inkl_econ.pdf

122. Чатченко Т., Назарова О., Чуприна О., Доходи та витрати населення: аналітично-статистичний аспект. *Економіка та суспільство*. 2021. (31). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-31-17>

123. Чатченко Т.В. Моделювання та порівняльний аналіз ринку праці країн ЄС у сучасних умовах. *Економіка та суспільство*. 2026. (84). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2026-84-134>

124. Чатченко Т.В. Трансформація ринку праці: роль гнучких форм зайнятості. *Економіка та суспільство*. 2025. № (80). URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-80-34>

125. Швець І. Концепти «цифровий розрив» і «цифрова інклюзія»: відмінності та взаємозумовленість. Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері. 2025. №8(1). С. 33–40. URL: <https://doi.org/10.31866/2617-796X.8.1.2025.335528>

126. Шепелева А. В Україні загострюється гендерний розрив в оплаті праці. 20.03.2024. URL: <https://www.dw.com/uk/riven-zajnatosti-zinok-v-ukraini-zrostaе-ale-zagostruetsa-gendernij-rozriv-u-oplati-praci/a-68626971?maca=ukr-rss-ukrnet-ukr-all-3816-xml>

127. Шиманська К.В. Теоретичні засади дослідження процесів міжнародної міграції: аналіз розвитку та ключових положень міграційних теорій. *Вісник Житомирського державного технологічного університету*. 2017. № 1. С. 127–137.

128. Яременко О. Л. Формування інститутів розвитку в економіці України: альтернативи та ризики. *Вчені зап. Харк. гуманіт. ун-ту "Нар. укр. акад."*. 2013. Т. 19. С. 249-267.

129. 2020 Social Progress Index Executive Summary. URL: https://www.researchgate.net/publication/358580828_2020_Social_Progress_Index_Executive_Summary

130. 2023 in Nine Charts: A Growing Inequality. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2023/12/18/2023-in-nine-charts-a-growing-inequality>

131. 2024: Social Development in Times of Converging Crises: A Call for Global Action. World Social Report 2024. URL: <https://social.desa.un.org/publications/2024-world-social-report>

132. Academic Freedom Index (AFI) 2023: Дослідження сигналізує про глобальне зниження академічної свободи. URL: <https://euroosvita.net/index.php/?category=1&id=7829>

133. Acemoglu D., Restrepo P. Unpacking skill bias: automation and new tasks. *AEA Papers and Proceedings*. 2020. URL: <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/pandp.20201063>

134. Acemoglu D., Robinson J. A. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty. Crown Publishers, 2012. 320 p.

135. Adam I., Shaibu A., Mumin M., Abdulai I. The effects of digital transformation on inequality: does the mediating effects of digital inclusion and ICT regulatory environment matter? *Journal of Innovative Digital Transformation*. 2024. URL: <https://www.emerald.com/jidt/article-pdf/2/2/156/10041211/jidt-04-2024-0007en.pdf>

136. Alhassan M.D., Adam I.O. Digital inclusion and sustainable development goals. *Journal of Science and Technology Policy Management*. 2024. URL: https://www.researchgate.net/publication/384884541_Digital_inclusion_and_sustainable_development_goals

137. Allais M. Pour La Réforme de La Fiscalité. URL: <https://ru.scribd.com/document/394029406/Allais-Maurice-Pour-La-Reforme-de-La-Fiscalite>

138. Arcidiacono D., Piccitto G. Assessing inclusivity through job quality in digital platforms. *Social Inclusion*. 2023. URL: www.cogitatiopress.com/socialinclusion/article/view/7043

139. Aristotle. Politics. McMaster University Archive for the History of Economic Thought. URL: <https://historyofeconomicthought.mcmaster.ca/aristotle/Politics.pdf>

140. Atkinson A. B. *Inequality: What Can Be Done?* Harvard University Press, 2015. 400 p.
141. Banerjee A.V., Duflo E. *Inequality and Growth: What Can the Data Say?* *Journal of Economic Growth*. 2003. 8 (3). P. 267–299.
142. Bapuji H., Patel C., Ertug G. and others. Corona crisis and inequality: Why management research needs a societal turn. *Journal of Management*. 2020. URL: <https://doi.org/10.1177/0149206320925881>
143. Barro R.J. *Inequality and growth in a panel of countries*. *Journal of Economic Growth*. 2000. № 5 (1). P. 5-32.
144. BasuMallick C. *What Is an Inclusive Workplace? Definition, Best Practices, and Tools*. June 12, 2025. URL: <https://www.spiceworks.com/hr/diversity-inclusion/articles/what-is-an-inclusive-workplace>
145. Bell D. *The coming of post-industrial society: a venture in social forecasting*. 1919-2011. Publication date: 1975. URL: <https://bgsp.edu/app/uploads/2014/12/Bell-Coming-of-Post-Industrial-Society.pdf>
146. Berdyaev N. *The Philosophy of Inequality: Letters to my Contemners, Concerning Social Philosophy*. Fr. S. Janos (Translator). URL: <https://gallerix.org/news/lit/202003/filosofiya-neravenstva-nikolay-berdyaev/>
147. Berveno S. N. *Accumulation of the inequality in the conditions of increasing migration*. *Світова економіка в умовах глобальної турбулентності: виклики та нові моделі розвитку: матеріали міжнар. наук.-практ. онлайн-конф., Харків, 28 квітня 2026 р.* / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова [та ін.]. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2026. URL: https://ekt.kname.edu.ua/images/Conferences/2026/section_3/6.Berveno.pdf
148. Berveno S. N. *Gender inequality and ways to overcome it*. *Актуальні питання економіки: глобальні тренди та сучасні виклики: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., Харків, 1–31 березня 2025 р.* / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова, Груз. міжнар. ун-т (Тбілісі, Грузія), Нац. акад. держ. упр. (Ханой, В'єтнам) [та ін.; редкол.: О. В. Бervено, Ю. В.

Федотова, А. О. Москвіна]. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2025. С. 208-210. URL:

https://science.kname.edu.ua/images/dok/konferentsii/2025/Tezi%20konferencij%202025/kor.%20ZBIRNIK_Aktualni%20pitanna%20ekonomiki_globalni%20trendi%20ta%20sucasni%20vikliki_2025_Vip.pdf

149. Borgschulte M., Cho H., Lubotsky D., Rothbaum J. L. Immigration and Inequality in the Next Generation. *National Bureau of Economic Research*. 2025. URL: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w33961/w33961.pdf

150. Challenging Inequalities: Pathways to a Just World. Published by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. World Social Science Report. 2016. UNESCO. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002458/245825e.pdf>

151. Christian D., Kastis Y., Preston I. Inequality and immigration. London: Institute for Fiscal Studies. 2022. URL: <https://ifs.org.uk/publications/inequality-and-immigration>

152. Chubka O., Skoropad I., Putytskyi A. Conceptualization of approaches to the interpretation of the definition of "inequality", its types, manifestations and causes of emergence. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2022. 5 (46). P. 463–476. URL: <https://doi.org/10.55643/fcaptp.5.46.2022.3910>

153. Commons R. J. Institutional Economics. *American Economic Review*. 1931. Vol. 21. P. 648–657.

154. Cotten S.R., Jelenewicz S.M. A disappearing digital divide among college students? *Social Science Computer Review*. 2006. URL: <https://www.dhi.ac.uk/san/waysofbeing/data/health-jones-cotten-2006a.pdf>

155. Dabla-Norris E., Kochhar K., Suphaphiphat N., Ricka F., & Tsounta E. Causes and consequences of income inequality: A global perspective. *International Monetary Fund*. 2015. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/sdn/2015/sdn1513.pdf>

156. Dimensions of Inequality: The IFS Deaton Review. Issue Supplement. 2024. URL:https://academic.oup.com/ooec/issue/3/Supplement_1
157. Edmund Burke. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/burke/>
158. Edwards K. A., Murphy G. Economic Security for the 21st Century. Washington DC: The National Academy of Social Insurance, 2022. URL: <https://www.nasi.org/wp-content/uploads/2022/06/Economic-Security-for-the-21st-Century.pdf>
159. Eichhorst W., Scalise G. The digital transition of the economy and its consequences for the labour market. Research Handbook on Digital Sociology. 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/369646479_The_digital_transition_of_the_economy_and_its_consequences_for_the_labour_market
160. Faruque M.O., Chowdhury S., Rabbani G., Nure A. Technology adoption and digital transformation in small businesses: trends, challenges, and opportunities. *International Journal for Multidisciplinary Research*. 2024. URL: <https://www.ijfmr.com/research-paper.php?id=29207>
161. Ferrari A. Digital Competence in Practice: An Analysis of Frameworks. JRC Publications Repository. 2012. URL: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC68116>
162. Fisher J., Languilaire J., Lawthom R. and others. Community, work, and family in times of COVID-19. *Community, Work & Family*. 2020. URL: <https://doi.org/10.1080/13668803.2020.1756568>
163. Fortier N. COVID-19, gender inequality, and the responsibility of the state. *International Journal of Wellbeing*. 2020. URL: <https://www.internationaljournalofwellbeing.org/index.php/ijow/article/view/1305>
164. Frankfurt H. G. On Inequality. 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/305270064_Harry_G_Frankfurt_On_Inequality_Princeton_NJ_Princeton_University_Press_2015_Pp_ixv_102

165. Gallenstein R.A. Does inequality impede risk management? Evidence from a lab experiment in Ghana. *Journal of Risk and Insurance*. 2024. https://www.researchgate.net/publication/381335785_Does_inequality_impede_risk_management_Evidence_from_a_lab_experiment_in_Ghana
166. Gini Coefficient by Country 2026 <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/gini-coefficient-by-country>
167. Global Gender Gap Report 2018. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2018.pdf
168. Global Gender Gap Report 2020. World Economic Forum. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf
169. Global Gender Gap Report 2021. World Economic Forum. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2021.pdf
170. Global Gender Gap Report 2022. World Economic Forum. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2022.pdf
171. Global Gender Gap Report 2023. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2023.pdf
172. Global Gender Gap Report 2024. World Economic Forum. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2024.pdf
173. Global Gender Gap Report 2025. World Economic Forum. URL: https://reports.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2025.pdf
174. Global Wealth Report 2025. Crafted wealth intelligence. UBS. URL: <https://www.ubs.com/global/en/wealthmanagement/insights/global-wealth-report.html>
175. Goggin G., Ellis K., Hawkins W. Disability at the centre of digital inclusion: assessing a new moment in technology and rights. *Communication Research and Practice*. 2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/335478906_Disability_at_the_centre_of_digital_inclusion_assessing_a_new_moment_in_technology_and_rights
176. Gradstein M., Chong A. Inequality and Institutions. Washington DC, 2004. URL: https://www.econstor.eu/bitstream/10419/88004/1/idb-wp_506.pdf

177. Grigoreva E., Garifova L. The Economic Security of the State: The Institutional Aspect. *Procedia Economics and Finance*. 2015. Vol. 24. P. 266-273.

178. Haas H., Castles S., Miller M.J. The Age of Migration. 6th edition. London: Red Globe Press, 2020. URL: <https://www.amazon.com/Age-Migration-Stephen-Castles/dp/0230517846>

179. Halter D., Oechslin M., Zweimüller J. Inequality and Growth: the Neglected Time Dimension. *Journal of Economic Growth*. 2014. Vol. 19. № 1. P. 81–104.

180. Hargittai E. Second-level digital divide: Differences in people's online skills. *First Monday*. 2002. URL: <https://doi.org/10.5210/fm.v7i4.942>

181. Hayek F. A. Individualism and economic order. McMaster University Archive for the History of Economic Thought. URL: <https://mises.org/library/book/individualism-and-economic-order>

182. Herbert Spencer. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/spencer/>

183. High employment rates, but low wages: a poverty assessment of Ukrainian refugees in neighboring countries. URL: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/115013>

184. Holikatti M., Jhaver S., Kumar N. Learning to Airbnb by engaging in online communities of practice. *ACM Digital Library*. 2019. URL: <https://dl.acm.org/doi/10.1145/3359330>

185. Huang K.T., Ball C., Cotten S.R., O'Neal L.T. Effective experiences: a social cognitive analysis of young students' technology self-efficacy and STEM attitudes. *Social Inclusion*. 2020. URL: <https://www.cogitatiopress.com/socialinclusion/article/view/2612>

186. Human Development Report 2019. Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century. UNDP. URL: <https://hdr.undp.org/system/files/documents/hdr2019.pdf>

187. Human development report 2020. The next frontier. Human development and the Anthropocene. UNDP. URL: <https://hdr.undp.org/system/files/documents/hdr2020.pdf>

188. Human development report 2021/2022. Uncertain times, unsettled lives. Shaping our future in a transforming world. UNDP. URL: https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2021-22reportenglish_0.pdf

189. Human development report 2023/2024. Breaking the gridlock. Reimagining cooperation in a polarized world. UNDP. URL: <https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2023-24reporten.pdf>

190. Imran A. Why addressing digital inequality should be a priority. *The Electronic Journal on Information Systems in Developing Countries*. 2023. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/isd2.12255>

191. Inclusive Ecosystems. 19 April 2025. URL: <https://pollution.sustainability-directory.com/term/inclusive-ecosystems/>

192. International Migration Outlook 2025. OECD. URL: https://www.oecd.org/en/publications/international-migration-outlook-2025_ae26c893-en.html

193. Jean-Jacques Rousseau. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/rousseau/>

194. John Locke. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/locke/>

195. Judijanto L. Economic and social inequality in the digital era: a literature review of opportunities and challenges. *International Journal of Economic Literature*. 2025. Vol. 2 No. 6. P. 130-135.

196. Karl Jaspers. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/jaspers/>

197. Kelso L. O., Adler M. J. *The New Capitalists: A Proposal to Free Economic Growth from the Slavery of Savings*. Copyright by Patricia H. Kelso, 2000. URL: <https://www.kelsoinstitute.org/pdf/nc-entire.pdf>
198. Kuznets S. Economic Growth and Income Inequality. *American Economic Review*. 1955. URL: <https://assets.aeaweb.org/asset-server/files/9438.pdf>
199. Langridge N. Unconditional basic income and a degrowth transition: Adding empirical rigour to radical visions. *Futures*. 2024. Vol. 159. URL: <https://doi.org/10.1016/j.futures.2024.103375>
200. Malthus T. An Essay on the Principle of Population. <https://socserv.socsci.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/malthus/popu.txt>
201. Martini E., Sgambato M.C. Digital Inequalities and Access to Technology: Analyzing How Digital Tools Exacerbate or Mitigate Social Inequalities. *Societies*. 2025. 15 (318). URL: <https://doi.org/10.3390/soc15110318>
202. Marx K. Capital. McMaster University Archive for the History of Economic Thought. URL: <https://socserv.socsci.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/marx/cap1/index.html>
203. Milanovic B. *Global Inequality: New Approach for Age of Globalization*. Harvard University Press, Belknap Press, 2016. 320 p.
204. Milanovic B. *Visions of Inequality: From the French Revolution to the End of the Cold War*. Harvard University Press. 2023. 368 p.
205. Mill J. S. On Liberty. McMaster University Archive for the History of Economic Thought. URL: <https://socialsciences.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/mill/liberty.pdf>
206. Mount F. Five types of inequality. *Contemporary Social Evils*. 26 January 2022. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/abs/contemporary-social-evils/five-types-of-inequality/C967AF9B1E419643F7A3A13D5C6FC445>
207. North D. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press, 2012. 159 p.
208. Okun A. M. *Equality and Efficiency: The Big Tradeoff*. Washington DC: The Brookings Institution Press. 2015. 169 p.

209. Omol E.J. Organizational digital transformation: from evolution to future trends. *Digital Transformation and Society*. 2024. URL: https://www.researchgate.net/publication/376264260_Organizational_digital_transformation_from_evolution_to_future_trends

210. Ortega y Gasset J. The Revolt of the Masses. URL: https://monoskop.org/images/b/bd/Ortega_y_Gasset_Jose_The_Revolt_of_the_Masses.pdf

211. Ostrom E. Understanding Institutional Diversity. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2005. 355 p.

212. Oughton E., Amaglobeli M.D., Moszoro M.M. Estimating Digital Infrastructure Investment Needs to Achieve Universal Broadband. International Monetary Fund. 2023. URL: <https://www.imf.org/en/publications/wp/issues/2023/02/10/estimating-digital-infrastructure-investment-needs-to-achieve-universal-broadband-529669>

213. Papa D., Desimoni M. Tackling the digital divide: Exploring ICT access and usage patterns among final-year upper secondary students in Italy. *Italian Journal of Educational Technology*. 2024. № 32. 49–64. URL: <https://ijet.itd.cnr.it/index.php/td/article/view/1360>

214. Persson T., Tabellini G. Is Inequality Harmful for Growth? *American Economic Review*. 1994. 84 (3). P. 600-621.

215. Piketty T. Capital in the Twenty-First Century. Harvard University Press, 2014. 452 p.

216. Plato. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/plato/>

217. Poverty and Inequalities. Profiles. 2024. Organisation for Economic Cooperation and Development. URL: [https://one.oecd.org/document/DCD\(2024\)22/en/pdf](https://one.oecd.org/document/DCD(2024)22/en/pdf)

218. Poverty and Shared Prosperity 2020: Reversals of Fortune. World Bank. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/poverty-and-shared-prosperity-2020>

219. Preston I. The Effect of Immigration on Public Finances. *The Economic Journal*. 2014. Vol. 124. № 580. P. F569-F592.
220. Ragnedda M. Conceptualizing digital capital. *Telematics and Informatics*. 2018. URL: <https://doi.org/10.1016/j.tele.2018.10.006>
221. Rawal N. Social Inclusion and Exclusion: A Review (October 2008). *Dhaulagiri Journal of Sociology and Anthropology*. 2. DOI:10.3126/dsaj.v2i0.1362
222. Rawls J. Theory of Justice. Revised Edition. 1999. URL: <https://giuseppicapograssi.wordpress.com/wp-content/uploads/2014/08/rawls99.pdf>
223. Reddy P., Chaudhary K., Hussein S. A digital literacy model to narrow the digital literacy skills gap. *Heliyon*. 2023. URL: https://www.researchgate.net/publication/369598765_A_digital_literacy_model_to_narrow_the_digital_literacy_skills_gap
224. Robinson L., Schulz, J. Blank, G., and oth. Digital inequalities 2.0: legacy inequalities in the information age. *First Monday*. 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/342802139_Digital_inequalities_20_Legacy_inequalities_in_the_information_age
225. Rousseau J.-J. Discourse on the Origin of Inequality. A Discourse on a Subject Proposed by the Academy of Dijon: What is the Origin of Inequality Among Men, and is it Authorised by Natural Law? URL: https://www.files.ethz.ch/isn/125494/5019_Rousseau_Discourse_on_the_Origin_of_Inequality.pdf
226. Rushkoff D. Survival of the Richest: Escape Fantasies of the Tech Billionaires. Melbourne: Scribe Publications, 2022. 224 p.
227. Savytska N., Pakhucha E., Sawicka J., Olinichenko K., Mykhailova M., Polevych A. Development of a methodological framework for assessing the resilience of socio-economic systems in the context of sustainable development. *Technology Audit and Production Reserves*. 2025. 6 (4(86)). P. 94–101. URL: <https://doi.org/10.15587/2706-5448.2025.347161>
228. Savytska N., Polevych A. Digital business transformation: scientific approaches and tools for sustainable development. *Український журнал*

прикладної економіки та техніки. 2025. Т. 10. № 3. С. 230-233. URL: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2025-3-45>

229. Sawicka J., Savytska N., Polevych K. Women on the labour market: historical trends and gender inequalities. *Przegląd Wschodnioeuropejski*. 2025. 16 (2). P. 57–72. URL: <https://doi.org/10.31648/pw.12108>

230. Schwab K. Globalization 4.0 – what does it mean? (November 5, 2018). URL: <https://www.weforum.org/agenda/2018/11/globalization-4-what-does-it-mean-how-it-will-benefit-everyone>

231. Sen A. On economic inequality. Oxford University Press, 1997. 276 p.

232. Shaji George A. Bridging the Digital Divide: Understanding the Human Impacts of Digital Transformation. *Partners Universal International Innovation Journal*. 2024. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11287684>

233. Sherk J. Workers' Compensation: Growing Along with Productivity. URL: <https://www.heritage.org/jobs-and-labor/report/workers-compensation-growing-along-productivity>

234. Simmons L. Economic Justice. In Franklin C. (ed.) *Encyclopedia of Social Work*. New York. online edn. Oxford Academic. URL: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780199975839.013.1266>

235. Sinfield A. Analyses in the social division of welfare. *Welfare Law*. 2020. URL: <https://doi.org/10.4324/9781003073246-7>

236. Social Progress Index by Country 2024. World population review. URL: <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/social-progress-index-by-country>

237. Sorokin P. A. Social and cultural mobility. URL: <https://ia601606.us.archive.org/26/items/in.ernet.dli.2015.126531/2015.126531.Social-And-Cultural-Mobility.pdf>

238. Stiglitz J. Conquering the Great Divide. The pandemic has laid bare deep divisions, but it's not too late to change course. *Finance & Development*. 2020. September. P. 17-19

239. Stiglitz J. *The Price of Inequality. How Today's Divided Society Endangers Our Future*. New York: W. W. Norton & Company, 2013. 592 p.
240. *Students, Computers and Learning: Making the Connection*. OECD Publishing: Paris, France, 2015. URL: https://www.oecd.org/en/publications/students-computers-and-learning_9789264239555-en.html
241. The Earth Charter. URL: <https://earthcharter.org/read-the-earth-charter>
242. The Inclusive Development Index 2018. Summary and Data Highlights. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Forum_IncGrwth_2018.pdf
243. Thomas Aquinas. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/aquinas/>
244. Tian S., Wu Yu., Zhou W. Digitalization and Income Inequality: Evidence from Households. *ADB Economics Working Paper Series*. 2025. No. 764. URL: <http://dx.doi.org/10.22617/WPS250008-2>
245. Time to Care: Unpaid and underpaid care work and the global inequality crisis. Oxfam International. URL: <https://www.oxfam.org/en/research/time-care>
246. Törnberg P. How platforms govern: social regulation in digital capitalism. *Big Data and Society*. 2023. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/20539517231153808>
247. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. United Nations. 2015. URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda>
248. Ukraine 2023 Report. European Commission. Commission Staff Working Document. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf
249. Ukraine Situation: RRP 2025 End of Year Report. URL: <https://data.unhcr.org/en/documents/details/121556>
250. Ukraine still a country with high Human Development Index, new UNDP report says (March 13, 2024). URL: <https://www.undp.org/ukraine/press-releases/ukraine-still-country-high-human-development-index-new-undp-report->

262. World Development Report 2006. Equity and Development. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/435331468127174418/pdf/322040World0Development0Report02006.pdf>

263. World Economic Outlook. Global Economy in Flux, Prospects Remain Dim. 2025. URL: <https://www.imf.org/en/publications/weo/issues/2025/10/14/world-economic-outlook-october-2025>

264. World Inequality Report 2018. Executive Summary. URL: <https://wir2018.wid.world/files/download/wir2018-summary-english.pdf>

265. World Inequality Report 2022. URL: https://wir2022.wid.world/website/uploads/2022/03/0098-21_WIL_RIM_RAPPORT_A4.pdf

266. World Inequality Report 2026. World Inequality Lab. URL: https://wir2026.wid.world/website/uploads/2026/04/World_Inequality_Report_2026.pdf

267. World Migration Report 2024. International Organization for Migration. URL: <https://www.perlego.com/book/4416394/world-migration-report-2024-pdf>

268. You J., Khagram S. A. Comparative Study of Inequality and Corruption. *American Sociological Review*. 2005. 70 (1). P. 136–157. URL: <https://doi.org/10.1177/000312240507000309>

ДОДАТКИ

Додаток А

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:***Публікації у фахових виданнях України з присвоєнням категорії «Б»:***

1. Бервено С.М., Бервено О.В., Броницький О.М. Актуалізація інституційної методології дослідження економічної безпеки в умовах глобальної невизначеності. *Комунальне господарство міст*. 2023. Вип. 2 (176). С. 19-28.

DOI: <https://doi.org/10.33042/2522-1809-2023-2-176-19-28>

URL: <https://khg.kname.edu.ua/index.php/khg/en/article/view/6106/6024>

Ключові слова: економічна безпека, національна безпека, інститути, інституційні пастки, інституційна система, інституційна архітектура, економічний розвиток.

Особистий внесок Бервено С. М.: розкриття взаємозв'язків економічної безпеки та соціально-економічної нерівності; аналіз інституційних чинників економічної безпеки держави

Особистий внесок Бервено О. В.: підбір джерел для написання статті, визначення мети та остаточне редагування тексту.

Особистий внесок Броницького О. М.: аналіз чинників та складових економічної безпеки на мікро- та макро- рівнях

2. Бервено С.М., Бервено О.В., Злобін В.Ю. Соціально-економічна нерівність в Україні у вимірі показників глобальних індексів. *Комунальне господарство міст*. 2024. Вип. 7 № 188. С. 7-14.

DOI: <https://doi.org/10.33042/2522-1809-2024-7-188-7-14>

URL: <https://khg.kname.edu.ua/index.php/khg/uk/article/view/6427/6348>

Ключові слова: нерівність, соціально-економічна нерівність, глобальні індекси, фактори та критерії соціально-економічної нерівності.

Особистий внесок Бервено С. М.: характеристика соціально-економічної нерівності; розрахунки показників

Особистий внесок Бервено О. В.: підбор джерел для написання статті, визначення мети та остаточне редагування тексту.

Особистий внесок Злобіна В. Ю.: оформлення табличного матеріалу.

3. Бервено С.М., Бервено О.В., Злобін В.Ю. Аналіз соціально-економічної нерівності крізь призму міграції. *Комунальне господарство міст*. 2025. Вип. 7 № 190. С. 29-35.

DOI: <https://doi.org/10.33042/2522-1809-2025-2-190-29-35>

URL: <https://khg.kname.edu.ua/index.php/khg/uk/article/view/6437/6358>

Ключові слова: нерівність, соціально-економічна нерівність, фактори та наслідки соціально-економічної нерівності, міжнародна міграція, міграційні тенденції.

Особистий внесок Бервено С. М.: розкриття взаємозв'язків міжнародної міграції та соціально-економічної нерівності; аналіз становища мігрантів та розривів між ними та місцевим населенням

Особистий внесок Бервено О. В.: підбор джерел для написання статті, визначення мети та остаточне редагування тексту.

Особистий внесок Злобіна В. Ю.: порівняльний аналіз становища добровільних та вимушених мігрантів.

4. Бервено С.М., Бервено О.В., Москвіна А.О., Броницький О.М. Гендерні аспекти соціально-економічної нерівності: основні характеристики та сучасні тенденції. *Комунальне господарство міст*. 2025. Вип. 5. № 193. С. 15-23.

DOI: [10.33042/3083-6735-2025-5-193-15-23](https://doi.org/10.33042/3083-6735-2025-5-193-15-23)

URL:

<https://khges.kname.edu.ua/index.php/khges/uk/article/view/6513/6433>

Ключові слова: соціально-економічна нерівність, гендерна ексклюзія, гендерні стереотипи, гендерні розриви, екосистема, гендерно чутливі робочі місця.

Особистий внесок Бервено С. М.: характеристика гендерної нерівності; аналіз тенденцій гендерних розривів в Україні

Особистий внесок Бервено О. В.: підбор джерел для написання статті, визначення мети та остаточне редагування тексту.

Особистий внесок Москвіної А. О.: аналіз гендерної нерівності на ринку праці.

Особистий внесок Броницького О. М.: підбор фактологічної бази дослідження.

5. Бервено С. М., Бервено О. В. Вплив сучасних міграційних тенденцій на процес нагромадження ознак нерівності. *Проблеми економіки*. 2025. Вип. 4. С. 6-13.

DOI:10.32983/2222-0712-2025-4-6-13

URL:

https://www.problecon.com/article/?year=2025&abstract=2025_4_0_6_13

Ключові слова: соціально-економічна нерівність, міграційні тенденції, біженці, міграційна політика, вплив умов, дискримінація.

Особистий внесок Бервено С. М.: характеристика процесу нагромадження нерівності, виокремлення фундаментальних та актуальних ознак нерівності

Особистий внесок Бервено О. В.: підбор джерел для написання статті, визначення мети та остаточне редагування тексту.

6. Бервено С. М. Соціально-економічна рівність: ексклюзивні обмеження та інклюзивні чинники забезпечення. *Економічний простір*. 2025. № 208. С. 285-291.

DOI: <https://doi.org/10.30838/EP.208.285-291>

URL: <https://economicspace.pgasa.dp.ua/article/view/350014>

Ключові слова: соціальна ексклюзія, інклюзивні чинники соціально-економічної рівності, потенціал інклюзивності системи економічних відносин та інституційного середовища, інклюзивність відносин власності та ринків ресурсів, інклюзивна зайнятість, цифрова інклюзія.

7. Бервено С. М. Екосистеми забезпечення соціально-економічної рівності: структура та види. *Економічний простір*. 2026. № 212. С. 338-344

DOI: <https://doi.org/10.30838/EP.212.338-344>

URL: <https://economicspace.pgasa.dp.ua/article/view/360888>

Ключові слова: розподільчі відносини, відносини соціально-економічної рівності, екосистеми соціально-економічної рівності, резильєнтність рівності, середовище екосистем, синергетичні та мережеві ефекти, інституційний супровід, криза, соціальна політика держави.

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Бервено С. М. Цифрова нерівність як глобальне явище. *Актуальні питання розвитку світової економіки та міжнародного співробітництва: матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф., Харків, 1–28 лютого 2022 р.* / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова [та ін.]; [редкол. : О. В. Бервено, Ю.В. Федотова, А. О. Москвіна]. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2022. С. 105-106.

URL: <https://ojs.kname.edu.ua/index.php/area/en/article/view/2975>

9. Berveno S. N. Gender inequality and ways to overcome it. *Актуальні питання економіки: глобальні тренди та сучасні виклики: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., Харків, 1–31 березня 2025 р.* / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова, Груз. міжнар. ун-т (Тбілісі, Грузія), Нац. акад. держ. упр. (Ханой, В'єтнам) [та ін. ; редкол.: О. В. Бервено, Ю. В. Федотова, А. О. Москвіна]. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2025. С. 208-210.

URL:

https://science.kname.edu.ua/images/dok/konferentsii/2025/Tezi%20konferencij%202025/kor.%20ZBIRNIK_Aktualni%20pitanna%20ekonomiki_globalni%20trendi%20ta%20sucasni%20vikliki_2025_Vip.pdf

10. Berveno S. N. Accumulation of the inequality in the conditions of increasing migration. *Світова економіка в умовах глобальної турбулентності: виклики та нові моделі розвитку: матеріали міжнар. наук.-практ. онлайн-конф., Харків, 28 квітня 2026 р.* / Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова [та ін.]. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2026.

URL:

https://ekt.kname.edu.ua/images/Conferences/2026/section_3/6.Berveno.pdf

Додаток Б

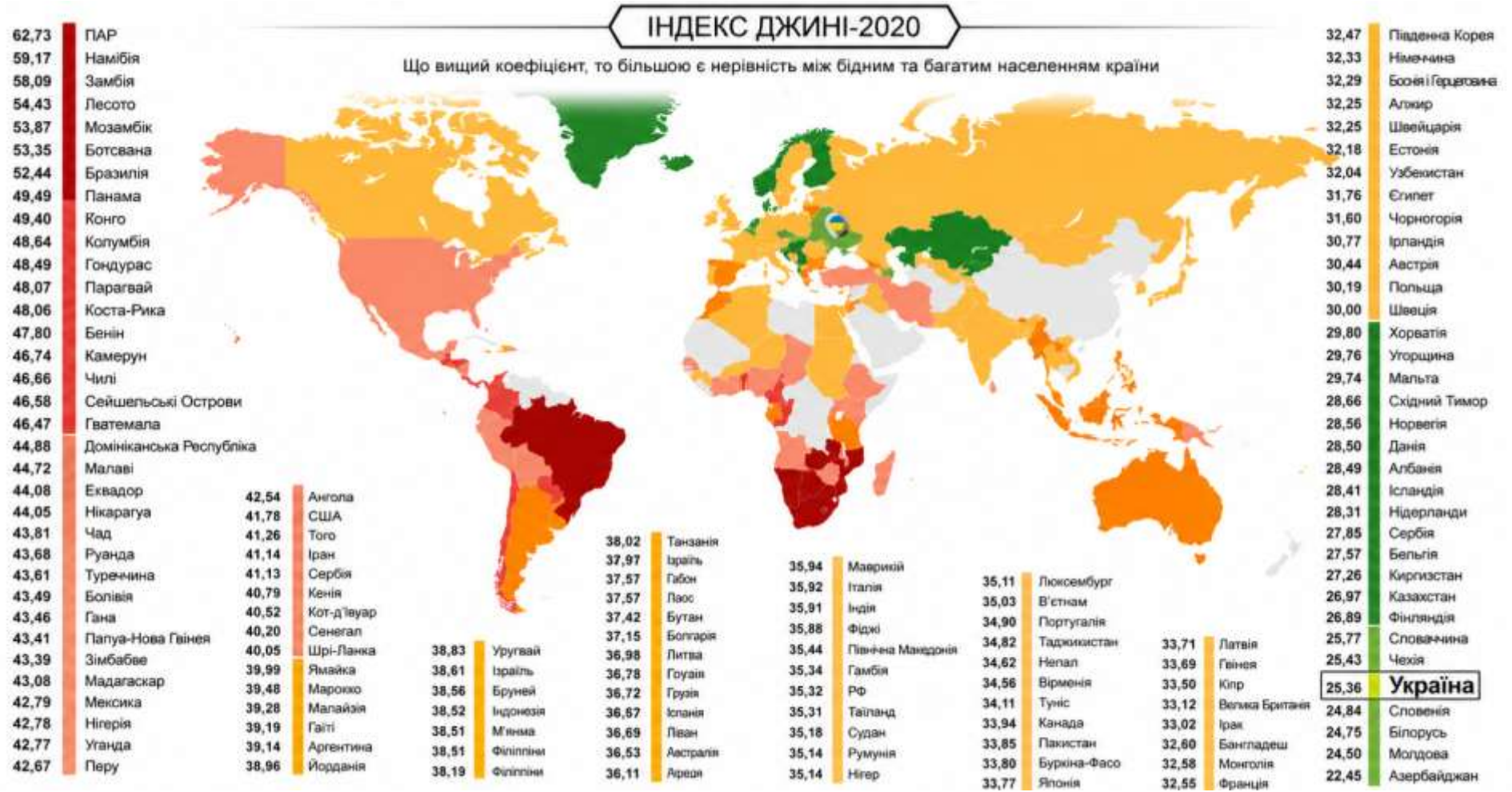

Рисунок Б.1 Індекс Джині в країнах світу, 2020 р.

(джерело: [44])

Таблиця В.1 Показники нерівності доходів по країнам (15 лідерів та 15 аутсайдерів)

Країна	Децильний коефіцієнт	Квінтильний коефіцієнт	Індекс Джині
Данія	8.1	4.3	24.7
Японія	4.5	3.4	24.9
Швеція	6.2	4	25
Чехія	5.2	3.5	25.4
Норвегія	6.1	3.9	25.8
Словаччина	6.7	4	25.8
Боснія і Герцеговина	5.4	3.8	26.2
Фінляндія	5.6	3.8	26.9
Угорщина	5.5	3.8	26.9
Україна	5.9	4.1	28.1
Німеччина	6.9	4.3	28.3
Словенія	5.9	3.9	28.4
Хорватія	7.3	4.8	29
Австрія	6.9	4.4	29.1
Болгарія	7	4.4	29.2
Гондурас	34.2	17.2	53.8
Чилі	33	15.7	54.9
Гватемала	48.2	20.3	55.1
Панама	57.5	23.9	56.1
Бразилія	51.3	21.8	57
Південна Африка	33.1	17.9	57.8
Парагвай	65.4	25.7	58.4
Колумбія	63.8	25.3	58.6
Гаїті	71.7	26.6	59.2
Болівія	168.1	42.3	60.1
Ботсвана	43	20.4	60.5
Центральноафриканська Республіка	69.2	32.7	61.3
Сьєрра-Леоне	87.2	57.6	62.9
Лесото	105	44.2	63.2
Намібія	128.8	56.1	74.3

Джерело: складено автором по: [186]

Динаміка децильного коефіцієнту в Україні 2015-2023 рр.

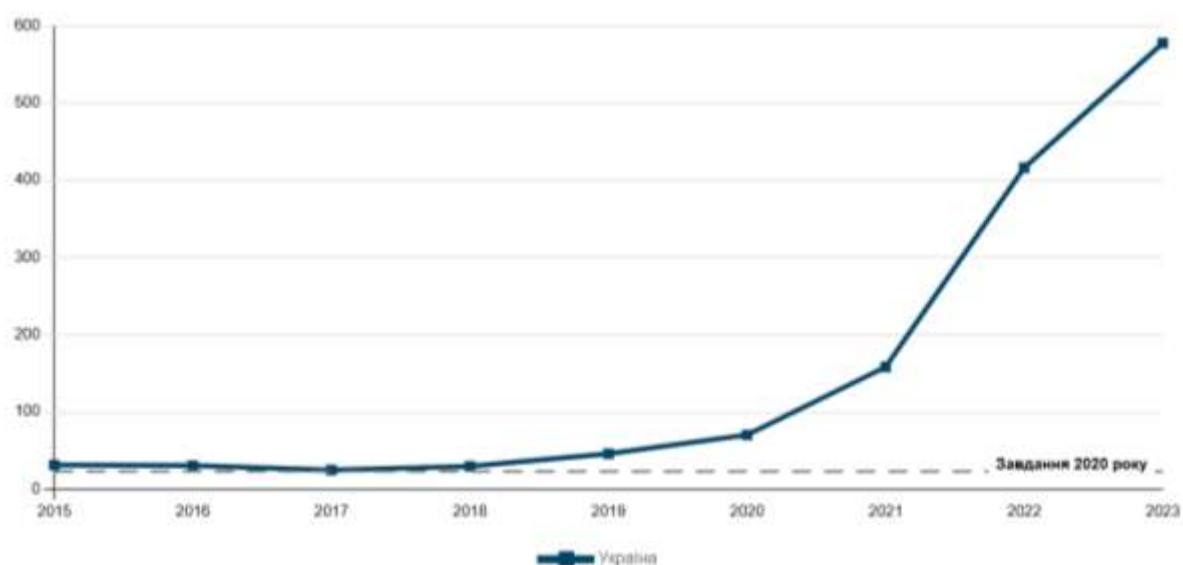

Рисунок Г.1 Співвідношення середньомісячної доходів десятої та першої децильних груп працівників, рази (джерело: [84])

Таблиця Г.1 Співвідношення середньомісячної доходів десятої та першої децильних груп працівників, рази

Рік	Децильний коефіцієнт
2015	31.2
2016	30.4
2017	24.7
2018	29.6
2019	45.8
2020	70.2
2021	158.2
2022	416.2
2023	577.7

Джерело: [84]

Онлайн сервіс створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

ПРОТОКОЛ

створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 13:40:59 17.06.2026

Назва файлу з підписом: Berveno dis.pdf

Розмір файлу з підписом: 1.7 МБ

Перевірені файли:

Назва файлу без підпису: Berveno dis.pdf

Розмір файлу без підпису: 1.7 МБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: Бервено Софія Миколаївна

П.І.Б.: Бервено Софія Миколаївна

Країна: Україна

РНОКПП: 3598603586

Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 15:40:33 17.06.2026

Сертифікат виданий: "Дія". Кваліфікований надавач електронних довірчих послуг

Серійний номер: 382367105294AF9704000000C0971F00564CA504

Тип носія особистого ключа: ЗНКІ криптомодуль ІІТ Гряда-301

Алгоритм підпису: ДСТУ 4145

Тип підпису: Кваліфікований

Тип контейнера: Підписаний PDF-файл (PAdES)

Формат підпису: З повними даними для перевірки (PAdES-B-LT)

Сертифікат: Кваліфікований

Версія від: 2026.04.06 13:00